

SCRIPTA NEOPHILOLOGICA POSNANIENSIA

Rocznik
poświęcony językoznawstwu,
literaturoznawstwu i kulturoznawstwu

Redaktor naczelny: STANISŁAW PUPPEL

Zastępca redaktora: JOANNA PUPPEL

Sekretarz: MARTA KOSZKO

TOM XXIII

POZNAŃ 2023

SCRIPTA NEOPHILOLOGICA POSNANIENSIA

Czasopismo założone w 1999 roku na Wydziale Neofilologii UAM
w 80 rocznicę powstania Uniwersytetu Poznańskiego

Komitet Redakcyjny

Prof. dr hab. Jerzy Bańczerowski, Poznań
Prof. Camiel Hamans, Holandia
Prof. Ernst Håkon Jahr, Norwegia
Prof. dr hab. Krystyna Kleszczowa, Katowice
Prof. dr hab. Roman Kopytko, Poznań
Prof. dr hab. Roman Lewicki, Wrocław
Prof. dr hab. Barbara Skowronek, Poznań
Prof. dr hab. Krystyna Tuszyńska, Poznań
Prof. UAM dr hab. Władysław Zabrocki, Poznań
Prof. dr hab. Piotr Wierzchoń, Poznań
Prof. UJ. dr hab. Krzysztof Zajas, Kraków
Prof. dr hab. Jerzy Zybert, Warszawa

Recenzenci Tomu XXIII

Prof. UG dr hab. Anna Bączkowska, Gdańsk
Prof. dr hab. Maria Kaczmarek, Poznań
Prof. UKW dr hab. Elżbieta Łukasiewicz, Bydgoszcz
Prof. dr hab. Izabella Malej, Wrocław
Prof. dr hab. Iwona Ndiaye, Olsztyn
Prof. UG dr hab. Danuta Stanulewicz-Skrzypiec, Gdańsk
Prof. US. dr hab. Agnieszka Stępkowska, Szczecin
Prof. UAM dr hab. Mirosław Wobalis, Poznań
dr Marlena Bielak, Piła
dr Judyta Filar-Pieczkowska, Olsztyn

Adres Redakcji:
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Neofilologii
Zakład Ekolingwistyki i Komunikologii
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań
tel. +48 61 829 29 06

ISSN 1509-4146
DOI 10.14746/snp

Tom sfinansowany ze środków Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskich UAM

SPIS TREŚCI

CZEŚĆ I: Językoznawstwo

Kamil Iwaniak

Przydatność tekstów podręcznikowych na lekcji języka szwedzkiego ze szczególnym uwzględnieniem komponentu kulturowego – na podstawie analizy podręcznika *Mitt i Mål* 7

Joanna Ozimska

Sposoby konstruowania pojęcia męskości w wybranych włoskich czasopiśmie dla mężczyzn w świetle teorii płci kulturowej R.W. Connell ... 27

Joanna Puppel

Pomnik jako ‘gest’ emblematyczno-stacjonarny o charakterze mediującym w miejskiej przestrzeni publicznej: uwagi wstępne 49

Stanisław Puppel

Postrzeganie, zasada antropiczna, język i źródła jego zasilania, i co z tego wynika dla ekolingwistyki? 61

Stanisław Puppel

Tryb rozkazujący w służbie ‘wszechpolityki’, czyli o Powszechnym Prawie Istnienia i Gematonie Behawioralnym Człowieka: krótkie studium rozpoznawcze 69

Marta E. Strukowska

Argumentative indicators in the adjudication of Russia-Ukraine dispute. A pragma-dialectical study 77

Barbara Skowronek

Nauczanie języków nierodzimych a emocje 93

CZEŚĆ II: Literaturoznawstwo i kulturoznawstwo**Natalia Królikiewicz**

Мотив русской тоски в песенной поэзии Александра Башлачева
(Motiv «russkoj toski» v pesennoj poëzii Aleksandra Bašlačeva) 105

Adam Pietrzykowski

Wykorzystanie sztucznej inteligencji w ocenie prac pisemnych: idea,
stan aktualny, ryzyka, perspektywy 121

Noty o autorach 133

CZEŚĆ I
JĘZYKOZNAWSTWO

PRZYDATNOŚĆ TEKSTÓW PODRĘCZNIKOWYCH NA LEKCJI JĘZYKA SZWEDZKIEGO ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM KOMPONENTU KULTUROWEGO – NA PODSTAWIE ANALIZY PODRĘCZNIKA *MITT I MÅL*

KAMIL IWANIAK

Uniwersytet Śląski

ORCID: 000-0002-9630-6420

Abstrakt: Artykuł zwraca uwagę na możliwości wykorzystania tekstów podręcznikowych na lekcji języka szwedzkiego jako języka obcego. Jakościowa analiza podręcznika *Mitt i Mål* kierującego się do uczniów na poziomie średniozaawansowanym pozwala ustalić przydatność tekstów oraz towarzyszących im zadań dla rozwoju międzykulturowej kompetencji komunikacyjnej. W części empirycznej badane są zawarte w tekstach treści kulturowe oraz sposoby, na jakie uczniowie zachęceni są do interakcji, sprzyjającej rozwojowi umiejętności i zachowań pożądanym w ramach treningu interkulturowego. Wyniki analizy pokazują, które dziedziny życia prywatnego i zawodowego w opinii autorów podręcznika kryją potencjał nieporozumienia podczas kontaktów z mieszkańcami Szwecji.

Abstract: The article draws attention to the possibilities of using textbook texts in Swedish as a foreign language. The qualitative analysis of the *Mitt and Mål* textbook for students at the intermediate level allows us to determine the usefulness of the texts and the accompanying tasks for the development of intercultural communicative competence. In the empirical part, the cultural content of the texts is examined as well as the ways, in which students are encouraged to interact. The interaction should result in strengthening skills desired in intercultural training. The results of the analysis show which areas of private and professional life, in the opinion of the authors of the handbook, hide the potential for misunderstanding during contacts with the inhabitants of Sweden.

Słowa kluczowe: język szwedzki, podręcznik, międzynarodowa kompetencja komunikacyjna, glottodydaktyka, teksty

Key words: Swedish language, coursebook, intercultural communicative competence, glottodidactics, texts.

1. Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest analityczne przedstawienie możliwości zastosowania tekstów podręcznikowych na lekcji języka obcego. W oparciu o model interakcyjny, objaśniający charakterystykę procesu czytania, wskazane zostają obszary i sprawności, które mogą i powinny być rozwijane przy użyciu tekstu pisanego. W części empirycznej omówiona zostaje dokładniej różnorodność gatunkowa tekstów wybranych do celów dydaktycznych, jak i typy towarzyszących im zadań. Uwzględniona jest także kolejność, w której zadania pozwalające na skuteczniejszą pracę nad tekstami powinny występować. Pod tym kątem przeanalizowana zostanie publikacja *Mitt i Mål* – skierowana do uczniów na poziomie średniozaawansowanym. Podczas analizy wybranego materiału nacisk kładziony jest na zadania, które stanowią przyczynki dyskusyjne i sprzyjają możliwie autentycznej interakcji pomiędzy nauczycielem, a uczniami. Nadrzędnym celem badawczym realizowanym przez badanie wybranych tekstów i zadań jest sprawdzenie, jakie elementy kulturowe przekazywane są uczącym się i jaki obraz Szwecji wyłania się z materiału tekstowego. Analiza pokaże, w jakim zakresie w wybranym podręczniku realizowany jest postulat treningu komunikacyjnej kompetencji międzykulturowej. Kompetencję tą postrzegam jako zestaw wiedzy i umiejętności, których opanowanie prowadzi do podniesienia świadomości społeczno-kulturowej oraz wykształcenia postawy życiowej cechującej się gotowością do dialogu transkulturowego. Jak pisze Komorowska (1999:20) kompetencja ta polega na praktycznym użyciu wiedzy, aby głębiej rozumieć kulturę rodzimą (...) oraz na szacunku okazywanym reprezentantom innych społeczeństw. Krytyczna ciekawość otoczenia przy niezatrąceniu poczucia własnej tożsamości stanowią filary podejścia międzykulturowego w dydaktyce języków obcych¹.

2. Związki między tekstem, czytaniem a zadaniami

Z racji tego, że punktem wyjścia do wszystkich pojawiających się w artykule rozpatrywanych zagadnień jest tekst, warto przypomnieć, w jaki sposób jest on definiowany w Europejskim Systemie Opisu Kształcenia Językowego. Dokument ten stwierdza, że pod pojęciem tekstu rozumie się wygłoszony lub zapisany dyskurs, tematyzujący określoną sferę życia, który w trakcie opracowywania zadania komunikacyjnego pełni funkcję bazy dla działania językowego. Może on również występować jako produkt wieńczący starania ucznia (ESOKJ 2003:21). Rozumienie oraz produkowanie tekstów w wyniku interakcji lub mediacji konstituuje więc sedno działań językowych, składających się na

---

¹ Działając międzykulturowo w procesach edukacyjnych warto dążyć według Neunera (2014: 31) do podkreślania różnic; do inicjowania interakcji opartych na wzajemnym zaufaniu i do możliwie minimalnej oceny innej kultury przez pryzmat dotychczas uwewnętrznionych wartości.

wykonywanie zadań (ESOKJ 2003:25). Zadania należy traktować jako siłę napędową komunikowania oraz trwałego przyswajania wiedzy i wszechstronnego rozwijania umiejętności. Rozpatrując ów ścisły związek pomiędzy zadaniami a tekstami nie sposób pominąć istotność procesu czytania i nie wspomnieć o jego złożoności, której specyfika powinna być brana pod uwagę podczas konstruowania zadań. Zrozumienie tego procesu pozwala na opracowanie zadań umożliwiających skuteczne szkolenie sprawności czytania ze zrozumieniem oraz świadome wartościowanie ćwiczeń w dostępnych publikacjach dydaktycznych. Model obrazujący w uproszczony sposób naturę procesu czytania zaznacza przede wszystkim jego dwubiegunowość. Z jednej strony postuluje się, że w trakcie czytania następuje odkodowywanie, podczas którego czytający rozpoznaje znaczenia na poziomie poszczególnych słów i fraz, zaczerpując w konsekwencji informacje z materii tekstu. Taki przepływ danych z tekstu do świadomości czytelnika nazywany jest procesem dół-góra (bottom-top). Przebiegającym niejako równolegle zjawiskiem komplementarnym jest z drugiej strony proces góra-dół (top-bottom), wynikający z celowości zapoznawania z się tekstem, świadomości czytelniczej oraz hipotez, które budowane są przez czytającego w oparciu o jego zindywidualizowaną kompetencję lingwistyczno-kulturową. Określone hipotezy i oczekiwania przy wykorzystaniu strategii czytelniczych są niejako przykładane do zastanych w tekście treści, otrzymując potwierdzenie lub negatywną weryfikację (Grabe, 2009:89). Warto zachować w pamięci dualizm procesu czytania polegający na opisanej interakcji zindywidualizowanych zasobów wiedzy i doświadczeń ucznia, a treściami zebranymi w tekście, aby lepiej zrozumieć konieczność równie dwoistego sposobu konstrukcji zadań, które mają służyć równomiernemu rozwojowi tej sprawności językowej. Ten dualistyczny model dekodowania i rozumienia/interpretacji doczekał się propozycji rozbudowania np. w postaci siedmioetapowego modelu, w którym wyszczególnione zostają etapy, takie jak (Jamruszkiewicz, 2002:34):

- rozpoznawanie liter alfabetu jeszcze przed początkiem procesu czytania
- asymilacja polegająca na świadomym dostrzeżeniu wyrazu i przesłaniu jego obrazu nerwem wzrokowym do mózgu
- integracja wewnętrzna, podczas której znaczenia poszczególnych jednostek tekstu scalane są ze sobą
- integracja zewnętrzna bazująca na przyłożeniu wiedzy czytelnika do znaczeń ekscerpowanych z tekstu. Zasoby wiedzy czytającego zostają na tym etapie przebudowane. Czytanie, jak zauważał Tinkner (1980:15) dostarcza możliwości aktualizowania znaczeń wbudowanych w doświadczenie jednostki oraz powstawania nowych znaczeń znanych już słów poprzez manipulowanie pojęciami już posiadanymi.
- przechowywanie zdobytych informacji
- komunikowanie się przy użyciu i w oparciu o świeżo przyswojone treści

Przytoczony konstruktywistyczny siedmioczęściowy schemat dopełnia wcześniej zarysowaną dynamikę procesu czytania i artykułuje wyraźnie założenie, że to co już wiemy, wpływa na to, jak odczytujemy komunikaty, a każdy nowy komunikat jest przyczynkiem generowania nowych lub przemiany dotychczasowych konceptualizacji. Zauważalne jest również, ważne dla tematyki poniższego tekstu, podkreślenie użyteczności tekstów i procesu czytania dla efektywności twórczej ekspresji myśli i realizowania dalszych aktów komunikacyjnych.

3. Umiejętności wyższego i niższego rzędu w procesie czytania

Jak pokazuje praktyka dydaktyczna, uczniowie zazwyczaj z pewną niechęcią podchodzą do obcojęzycznych tekstów. W celu zwiększenia efektywności pracy i łagodzenia odczuwanego dyskomfortu Janowska (2010:561) nawołuje do akcentowania w praktyce szkolnej przydatności czytania nielinearnego, które pociąga za sobą przedkładanie rozumienia globalnego oraz ustalania motywów przewodnich dla segmentów tekstowych większych od frazy. Autorka opowiada się także za rozwijaniem w uczniach akceptacji dla terminów nieznanymi. Rzeczona tolerancja wobec miejsc niezrozumiałych powinna podtrzymywać w uczniu determinację do kontynuowania lektury mimo trudności. W modelowym przypadku uczeń powinien raczej próbować stawiać własne hipotezy odnośnie do znaczeń nowych jednostek leksykalnych, które następnie w trakcie czytania podlegać będą weryfikacji niż bezrefleksyjnie sięgać po słownik. Przenosząc dotychczasowe refleksje na grunt szkolnej praktyki, powinno się: wykorzystywać zgromadzoną już wiedzę do przewidywania treści tekstu, tolerować brak jednoznaczności, odgadywać znaczenia, wyszukiwać konkretne informacje, hierarchizować dane, odnosić się krytycznie do tekstów łącząc interpretację z ich oceną (Janowska, 2010:566-567). Trzeba zauważyć, że w przytoczonej opinii szczególny nacisk kładziony jest na wspieranie przepływu informacji typu góra-dół, opisywanego też jako umiejętności wyższego rzędu. Pozostaje więc pytanie, czy praktyka szkolna i opracowywane zadania powinny minimalizować wagę umiejętności niższego rzędu? Umiejętności te opierają się na znajomości kodu językowego i dekodowaniu tekstu – czy też mówiąc dokładniej – na rozpoznawaniu słownictwa, począwszy od formy graficznej słów, ich struktury morfologicznej i właściwości syntaktycznych wraz z wyszukiwaniem znaczeń i aktualizacji danego znaczenia w kontekście. Procesy niższego rzędu odpowiadają więc w dużej mierze kompetencji leksykalnej (Seretny, 2010:552). W powołaniu na badania empiryczne Chodkiewicz (2016:12) zauważa, że to właśnie wysoka automatyzacja procesów niższego rzędu i możliwie sprawne odkodowywanie znaczeń na poziomie słownictwa warunkuje opanowanie wyższego stopnia biegłości językowej. By móc wydajnie tworzyć jednostki znaczenia na poziomie tekstu, trzeba sprawnie posługiwać się słownictwem, poprawnie dekodować relacje gramatyczno-logiczne oraz dostrzegać mechanizmy kohezyjne

oraz koherencyjne. Jak podsumowuje Seretny (2010:552) poprawny trening sprawności czytania musi odnosić się zarówno do procesów niższego rzędu, kiedy tekst traktujemy jako zasób środków leksykalno-gramatycznych ukazujących relacje semantyczno-syntagmatyczne jednostek językowych, jak i do procesów wyższego rzędu uwzględniających osobiste doświadczenia czytającego, wartościowanie tekstu i elementy pragmatyczne. Jednym z wyznaczników przydatności podręcznika w zakresie pracy z tekstem, na który należy zwracać podczas analizy wybranych materiałów, jest więc to, czy podręcznik uwzględnia ćwiczenia powiązane zarówno z procesami niższymi, jak i wyższymi oraz stopień ich zróżnicowania.

4. Tekst pisany jako przyczynek do interakcji a rozwój wiedzy kulturowej i komunikacyjnej kompetencji międzykulturowej

Rola tekstów na lekcji języka obcego nie musi kończyć się na fazie bezpośredniej pracy z nimi – ich rozumienia i przetwarzania. Mogą one również inicjować autentyczną konwersację na zajęciach. Zaproponowane uczniom teksty nie mogą być zbyt przytłaczające informacyjnie, a ich poziom językowy i tematyka muszą zostać sprawdzone pod kątem adekwatności do wieku i zainteresowań grupy. Warto pamiętać, że istotna jest postawa nauczyciela – jego chęć i umiejętność pobudzenia grupy do rozmowy, nastawienie aprobujące otwartość i pomysłowość uczniów, zachęcanie ich do wzbogacania swoich wypowiedzi o własne doświadczenia i przemyślenia. Celem działań dydaktycznych powinno być przeciwdziałanie powstawaniu skojarzenia między sytuacją społeczną, a stresującym poczuciem bycia ocenianym (Bawej, 2017:252). Teksty znajdujące się na stronach podręcznika powinny w konsekwencji zachęcać do komunikacji. Istotnym tematem lekcyjnych rozmów mogą być aspekty kultury danej grupy uwzględnione w przygotowanych tekstach. Walorem podręcznika może być zatem jego przydatność jako rezerwuaru wiedzy o kulturze docelowej. Uwzględniając to, uzasadniony staje się wniosek, że prawidłowo przygotowana publikacja do nauczania języka obcego powinna oferować przekrój przez możliwie szeroki kontekst socjokulturowy podkreślający m.in. użycie zrytualizowanych aktów mownych, czyli zakotwiczenie danych form językowych w określonych okolicznościach społecznych. Oprócz nich w jednostkach lekcyjnych zorientowanych realioznawczo wystąpić mogą treści dotyczące historii, sztuki, edukacji, społeczeństwa, polityki, gospodarki. Większość spośród wymienionych obszarów można opisać jako zbiór pewnych faktów, co uchodzi za jedną z kategorii tematycznych wyróżnionych przez Majjala (2012:27-28). Do pozostałych należą m.in. aspekty kultury codziennej (tego, jak przedstawiciele badanej grupy zachowują się w środowisku pracy, jak przyrządzają posiłki, wychowują dzieci itd.) oraz interkulturowość, z której wynika wachlarz zachowań i kompetencji.

Uporządkowane spojrzenie na kulturę i jej kluczowe przejawy przedstawia w hierarchiczny sposób model kultury w formie *cebuli opracowany przez Hofstede (2006:8)*. Obejmuje on, poczynając od warstwy zewnętrznej:

- symbole (do których należą słowa, gesty, kolory, znaki i obrazy emblematyczne dla analizowanej kultury)
- bohaterów (postacie fikcyjne lub rzeczywiste, które stanowią dla przedstawicieli danej grupy swoisty punkt odniesienia)
- rytuały (zachowania i postawy oczekiwane od członków społeczności np. elementy grzeczności, sposoby celebrowania świąt)
- wartości tworzące centrum (*meritum*) danej społeczności i pomagające w dystynkcji pomiędzy tym, co jest kolektywnie promowane jako pozytywne, a tym, co powinno podlegać marginalizacji

Symbole, bohaterowie, rytuały i wartości powinny więc kształtować zasadniczą część przekazywanej tekstami podręcznikowymi puli informacji. Pośród symboli warstwy językowej szczególnie istotne są tzw. *kulturemy*, czyli jednostki leksykalne najściślej powiązane z głębszymi poziomami wyszczególnionymi na przywołanym modelu Hofstede. Definiowane są także jako słowa-klucze ważne dla samoidentyfikacji danej społeczności; są one przejawem jej stosunku do tradycji i wartości oraz emanacją aktualnego postrzegania świata (Nagórko et al., 2004:19).

Niebagatelną rolę odgrywają fragmenty autentycznej obcojęzycznej literatury, pozwalając na dostrzeganie związków historyczno-kulturowych i zapoznawanie się z różnymi rejestrami językowymi oraz środkami stylistycznymi występującymi w różnych gatunkach literackich. Z perspektywy glottodydaktycznej wartościowym materiałem wykorzystywanym na lekcji mogą być teksty liryczne, obfitujące w leksykalne² figury stylistyczne (np. metafory, eufemizmy, deminutywy, augmentatywy, neologizmy itd.) oraz pokazujące słowa w często nietypowych kontekstach, dzięki czemu konceptualizowana przez ucznia struktura semantyczna przywoływana przez daną jednostkę leksykalną zostaje rozbudowana. Figury stylistyczne z metaforami na czele zmuszają odbiorcę do czynnego wysiłku podczas konstruowania treści i niejednokrotnie m.in. do przywołania motywowanej kulturowo sieci konotacji wraz z elementami emocjonalno-wartościującymi, co powiązane jest z zakrzepłym w językowych strukturach sposobem widzenia świata (Szczęśniak, 2009:159, 161-162). Poznawanie języka jest w związku z tym czymś więcej niż tylko odkrywaniem systemu znaków i struktur. Powinniśmy raczej traktować język jako wejście do danej kultury i jednocześnie jako jeden z jej przejawów. Język odbija bowiem świat nie w taki sposób, w jaki on obiektywnie istnieje, ale w taki, w jak dana grupa go postrzega, interpretuje, rozumie, kategoryzuje i ocenia (Zawadzka, 2004:186).

---

² Także ze składniowych figur stylistycznych takich jak m.in. elipsja, inwersja, para- i hipotaksy można zrobić wartościowy użytek dydaktyczny na potrzeby ćwiczenia zagadnień składniowych.

Wiedza na temat docelowego kręgu kulturowo-językowego sprzyja podnoszeniu motywacji do nauki języka oraz pozwala zachowywać się swobodniej w nowym kontekście społecznym – w sferze zawodowej oraz prywatnej. Nie powinno się jednak zapominać, że uczący się jest także mentalnym depozytariuszem swojej kultury rodzimej – prowadzi to do spotkania dwóch kultur, na których styku formuje się obszar międzykulturowy. Specyfika powstałej sytuacji międzykulturowej nie daje się uchwycić przez różnice pomiędzy kulturą A i kulturą B. W ukształtowanym obszarze, który możemy nazywać formą kulturową C, żaden z interlokutorów nie zachowuje i nie wypowiada się w dokładnie taki sam sposób, jakby to czynił podczas spotkania z przedstawicielem kultury rodzimej (Bolten, 1996:206). Opisana powyżej sytuacja wskazuje na konieczność uwzględnienia w procesie nauczania języków obcych przygotowania kursantów do wykształcenia komunikatywnej kompetencji międzykulturowej. Nieodzownymi elementami postawy cechującymi osobę o wysoce rozwiniętej kompetencji międzykulturowej są rozumienie i poszanowanie dla innych kultur, przy wzrastającym zrozumieniu dla własnego doświadczenia kulturowego. Zadania wspierające kształtowanie kompetencji międzykulturowej powinny (Żydek-Bednarczuk, 2012:24) skutkować:

- rozwojem wiedzy kulturowej (rozumianej możliwie szeroko m.in. w odniesieniu do historii, tożsamości narodowej oraz zachowań powiązanych z tradycjami i obyczajowością)
- wyczuleniem na dostrzeganie różnic i podobieństw między kulturą własną a docelową (na szczególną uwagę zasługują miejsca o potencjale konfliktowym)
- podejmowaniem reakcji z wykorzystaniem środków werbalnych i niewerbalnych w określonych kontekstach sytuacyjnych
- kształceniem tolerancji oraz spojrzenia zrelatywizowanego kulturowo (unikanie zarówno przesadnego krytycyzmu, jak i bezkrytycznego zachwyty wobec obcej kultury)

Na podstawie przedstawionych rozważań konkluduję, że teksty pisane mogą pełnić funkcję wydajnego źródła informacji kulturowych i bodźca konwersacyjnego. Przy uwzględnieniu właściwej kolejności pomocne w efektywnym czerpaniu z potencjału tekstu są zadania, które mogą wykazywać nachylenie leksykalno-gramatyczne (godne uwagi jest prezentacja kulturomów) lub być ukierunkowane na sprawność czytania ze zrozumieniem. Referencje kulturowe zawarte w tekstach przy pomocy odpowiednio skonstruowanych zadań mogą prowadzić do rozwinięcia kompetencji międzykulturowej, pojmowanej jako szeroki zestaw postaw i umiejętności, które pozwalają na zwieńczone sukcesem komunikacyjnym odnalezienie się w sytuacji kontaktu z przejawami kultury obcej.

5. Wprowadzenie do części empirycznej – materiał analityczny oraz cele badawcze

Analizie jakościowej zostaje poddany podręcznik *Mitt i Mål* przeznaczony dla osób ze średniozaawansowaną znajomością języka. Jest on chętnie i często wykorzystywany we współczesnej dydaktyce języka szwedzkiego w pracy raczej z osobami dorosłymi. O użyteczności i wykorzystywaniu go w praktyce pisze w swoim artykule Kot (2022:64), zarysowując specyfikę podręcznika, który pozwala autentycznie odnaleźć się uczącemu w szwedzkiej rzeczywistości.

Chociaż seria podręczników *Mål*, do której należy analizowana publikacja, została wydana przed 2010 rokiem, jest ona wciąż używana nawet w edukacji specjalistycznej tj. na studiach filologicznych z językiem szwedzkim, o czym świadczą zapisy w sylabusach uczelnianych³. Podręcznik jest wciąż aktualnym źródłem wiedzy o Szwecji i życiu jej mieszkańców. Analiza ma ujawnić

:

- Jakie typy zadań powiązane są z tekstami i jakie sprawności są dzięki nim ćwiczone? (ze szczególnym uwzględnieniem kompetencji leksykalnej, w tym kulturowej oraz prowadzenia komunikacji mówionej)
- Jakie tematy i obszary kulturowe znalazły miejsce w tekstach podręcznikowych?
- Jaki obraz Szwecji i szwedzkiego społeczeństwa zostaje przedstawiony w tekstach podręcznikowych w ramach wyszczególnionych obszarów?
- W jaki sposób i w jakim stopniu teksty i zadania przyczyniają się do wzbogacania kompetencji międzykulturowej osób uczących się?

Poszczególne jednostki lekcyjne zostają opisane oddzielnie pod kątem odnotowanych celów badawczych. Wyniki opisowej analizy ujawnią jakie rozwiązania glottodydaktyczne w zakresie pracy z tekstem pojawiają się podczas nauczania języka szwedzkiego oraz jakie treści kulturowe zostały wyróżnione.

6. Analiza – *Mitt i Mål*

Cechą ogólniejszą, obowiązującą dla wszystkich dostępnych w tej książce tekstów jest obecność dodatkowych objaśnień leksykalnych zamieszczonych na marginesie, które ułatwiają zrozumienie tekstów przez odciążenie pamięci roboczej czytającego. Ze względu na lokalizację wyjaśnień uczeń nie jest zmuszony do korzystania z nich – zostaje wtedy zachęcony do rozwijania hipotez w odniesieniu do nieznanych słów i fraz. Uczeń o słabszej kompetencji leksykalnej może napotkać problem już ze słowami, które przez autorów nie zostały uwzględnione

³ Przykładowo: <https://sylabus.uj.edu.pl/pl/document/b69ad516-d9db-4db2-9a4e-396d7c53e311.pdf>

w wyjaśnieniach – wtedy podpowiedzi zaproponowane z boku strony pozwalają na złagodzenie stopnia trudności i zagwarantowanie sprawnej lektury szerszej grupie uczniów. Wyjaśnienia utrzymane są także w języku szwedzkim, zapewniając dodatkowy materiał językowy. W przypadku tego podręcznika mamy również do czynienia z rysowanymi ilustracjami, które odwzorowują treść tekstów i wspomagają semantyzację leksyki. Elementami, które mogą uchodzić za dobre praktyki w tworzeniu podręczników jest wprowadzanie segmentów:

- objaśniających specyfikę procesów stanowiących podstawę rozwoju danych kompetencji wraz z konkretnymi implikacjami dla praktyki działań dydaktycznych, jak w przypadku tekstów tematyzujących różne typy czytania (str. 154-155).
- motywujących do refleksji metatekstowej, obejmującej uświadomienie mnogości gatunków tekstów, na podstawie których uczeń rozwijał kompetencje językowe (końcowa część książki, str. 189)
- zawierających wskazówki do dalszych, samodzielnych poszukiwań (np. rekomendacje książkowe na str. 190-191).

6.1. str. 8-11 *Örnöga*

Tekst jest fragmentem książki *Sent ute* autorstwa Matsa Berggrena i Bawer Coskun. Ten autentyczny⁴ tekst kultury opowiada o uczniu imieniem Baran, który wraz z matką zostaje wezwany do gabinetu dyrektora ze względu na kolejny już udział w szkolnej bójce. Znajomość szwedzkiego jest u matki znikoma, przez co Baran wciela się w rolę tłumacza, zmieniając słowa dyrektora będące w rzeczywistości ostrzeżeniem na nieomalże wypowiedź pochwalną. Tekst zamyka scena z życia domowego kurdyjskiej rodziny – matki przeglądającej stare fotografie i później wspólne odtąnczenie tradycyjnego układu tanecznego.

Tekst tematyzuje życie szkolne wprowadzając słowa powiązane z uczęszczaniem do szwedzkich instytucji oświatowych (m.in. *vårtermin*, *relegering*). Ukazuje również relacje pomiędzy synem a matką, której w przeciwieństwie do dziecka doskwiera bariera językowa, co przyczynia się do poczucia wykluczenia kulturowego i osamotnienia, czego przejawem może być nostalgiczne przeglądanie albumu rodzinnego oraz wspólne tańczenie z synem tańca znanego z ojczyzny.

Pokazana zostaje wielokulturowość szwedzkiego społeczeństwa i istotność znajomości języka nowego kraju; szczególna uwaga kieruje się na miejsca tarć i niezrozumienia. Tekst zachęca czytającego do spoglądania na przedstawione wydarzenia z perspektywy dziecka, które żyje na granicy dwóch kulturowych uniwersów. Zadania przyjmują formę pytań, które zostały podzielone na *frågor* (pytania) oraz sekcję *samtala* (porozmawiaj). Pytania zebrane w pierwszej części

⁴ W znaczeniu: niezdydaktyzowany

pozwalają na zreferowanie i zrekonstruowanie wydarzeń z tekstu oraz zauważenie powiązań przyczynowo-skutkowych (zauważalne jest częste wykorzystanie zaimka pytającego *Varför*⁵), co pomóc ma w rozwinięciu u ucznia chęci do poszukiwania przyczyny danego stanu rzeczy – tego rodzaju nastawienie jest niezwykle przydatne w kształtowaniu postawy międzykulturowej. Empatia wobec trudności spowodowanych rozdziwieniem kulturowym (jak i w przypadku Barana także początkiem wieku dojrzewania) jest wzmacniana przez pytania skłaniające do porównania samopoczucia chłopca podczas rozmowy z dyrektorem oraz podczas tańczenia z mamą.

Pytania z następnej sekcji inspirują do wyjścia poza wydarzenia z tekstu i podjęcia dyskusji wokół terminu *respekt*, co może ujawnić frapujące różnice kulturowe w postrzeganiu i odczuwaniu pojęcia wywoływanego tym terminem. Kursanci zostają również poproszeni o podzielenie się swoimi doświadczeniami z życia szkolnego, dzięki czemu zwiększa się autentyczność dyskursu lekcyjnego.

Uwzględniono także zadania akcentujące znaczenie i użycie kolokacji (np. zbliżonych *ta någon i hand* oraz *ta någons hand*), czasowników frazowych (np. *ta hand om*) oraz przysłów (*bättre en fågel i handen än tio i skogen*) – przy czym w przypadku tego ostatniego podręcznik nie zapewnia wyjaśnienia leksykalnego, a raczej zaprasza uczących się do wspólnego odgadnięcia jego znaczenia, prosząc równocześnie o poszukanie podobnej myśli w znanych uczniom innych językach. Jest to przyczynkiem do zagłębienia się w stałe konstrukty językowe, które pozwalają na wnioskowanie o tym, jak dana społeczność kategoryzuje zjawiska świata i je wartościuje⁶.

6.2. str. 11-16 *Familij och skola*

Wcześniej przeanalizowana jednostka lekcyjna znajduje kontynuację w tekście o charakterze realioznawczym, który w większym detalu przybliży funkcjonowanie szwedzkiej szkoły; już po tytule tego podrozdziału możemy wnioskować o postrzeganiu środowiska szkolnego i rodzinnego jako przestrzeni ciasno ze sobą splecionych. Centralnymi pojęciami analizowanej jednostki są: *utvecklingssamtal* (spotkanie pomiędzy nauczycielem, a rodzicami wraz z ich dziećmi – omawiane są bieżące trudności i sukcesy, wytyczone zostają cele na przyszłość) oraz *föräldrarmöte* (spotkanie dla rodziców i nauczycieli). Możemy na tej podstawie wnioskować, że wykształcenie i zindywidualizowanie procesu edukacji są przez szwedzkie społeczeństwo wysoce cenione.

W warstwie zadaniowej znowu następuje podział, który będzie kontynuował się w dalszych podrozdziałach – na zadania odnoszące się bezpośrednio do treści tekstu i indukujące podjęcie pracy nad nim oraz na zadania aktywizujące uczniów

⁵ dlaczego

⁶ Nawiazuje to do zagadnienia *językowego obrazu świata*

stricte komunikacyjnie przez odwołanie się do ich doświadczeń, przemyśleń i wartości. Pewnym novum jest instrukcja prosząca uczniów o ciche przeczytanie tekstu, które jak wykazują badania empiryczne umożliwia dokładniejszą penetrację tekstu (m.in. Rysiewicz, 2019)⁷. Czytanie ze zrozumieniem stymulowane jest przez zadania polegające na napisaniu streszczeń dla poszczególnych akapitów, co wymaga uważnej lektury, selekcji danych i ich hierarchizowania oraz umiejętności parafrazowania (prośba o formułowanie wypowiedzi *własnymi słowami* zostaje eksplicytnie dodana). Uczniowie powinni sobie wzajemnie przedstawić przygotowane streszczenia i je skomentować. Należy jednak zauważyć, że choć pozytywnym jest połączenie pracy z tekstem oraz mówienia w grupie, przez brak rzeczywistej luki informacyjnej (wszyscy zaangażowani znają przecież tekst wyjściowy i są autorami streszczeń) zadanie to wykazuje niski poziom autentyczności.

Teksty objaśniające pojęcia zostają dodatkowo uszczegółowione i urealnione przez dołączone dialogi stanowiące przykłady modelowych rozmów nauczyciel-uczeń oraz rodzice-nauczyciel. Dialogi pozwalają na zauważenie typowych sformułowań dla tego kontekstu sytuacyjnego – w tym elementów grzeczności językowej. Co więcej, podręcznik prezentuje charakterystyczne zwroty w sposób bezpośredni, nie minimalizując jednak zaangażowania i wysiłku kognitywnego ucznia, który zostaje poproszony o kategoryzację wymienionych zwrotów na te przydatne podczas: dopytywania o szkolne wyniki dziecka, reagowania na pozytywne informacje oraz odpowiadania na niepokojące wieści w tym zakresie.

Dzięki następnej fazie pracy ekscerpowane zwroty mają zostać zastosowane przez uczniów w zadaniu dialogizującym (*rollspel*). W jednostce tej brak zadań ukierunkowanych ściśle leksykalno-gramatycznie. Nie zapomniano jednak i tym razem o fazie skoncentrowanej na treningu swobodnego mówienia, która połączona zostaje z doskonaleniem kompetencji międzykulturowej. Dzieje się to przez zachęcenie uczniów do porównania szkoły szwedzkiej z systemem edukacji w kraju ich pochodzenia. Kursanci powinni także opisać dobrego ucznia (*bra elev*) oraz dobrego nauczyciela (*bra lärare*), co pozwala na ćwiczenie przymiotników aksjologicznych, których użycie umożliwia z kolei wyciąganie wniosków odnośnie do hierarchii norm i wartości reprezentowanych przez uczniów będących reprezentantami często różnych kręgów kulturowych.

6.3. str. 18-22 *Dans*

Następny wybrany do analizy podrozdział zostaje wprowadzony z pomocą zbioru fotografii przedstawiających tańczących ludzi. Tematyzowanym obszarem są tym razem do pewnego stopnia zrytualizowane sposoby świętowania i spędzania czasu wolnego. Szwedzkie zwyczaje taneczne zostają unaocznione

⁷ <https://jows.pl/artykuly/uwagi-o-glosnym-czytaniu-na-lekcji-jezyka-obcego-oraz-o-tym-jak-je-dobrze-przeprowadzic>

głównie przez prezentację zakotwiczonego w miejscowej tradycji świętowania Midsommar, kiedy Szwedzi ochoczo tańczą wokół charakterystycznego dla tego dnia symbolicznego obiektu tj. słupa majowego (majstången). Wspomniane zostaje też pewne zróżnicowanie pokoleniowe – potańcówki dla osób starszych i kluby przeznaczone raczej dla osób młodszych. W tych miejscach umieszczona jest także akcja wydarzeń opisanych na dalszych stronach.

Pracę nad tekstami (*På dansbanan* oraz *på klubben*) poprzedzają pytania aktywizujące, które przywołują domenę wiedzy i skojarzeń. Pytania odnoszą się do przyzwyczajzeń kursantów, jak i zaobserwowanych zwyczajów szwedzkich (*Har du sett svenskar dansa? När? Var?*) Teksty mają formę niedługich dialogów zamkniętych pytaniami, które od razu prowadzą do wypowiedzi wychodzących poza bezpośrednią treść materiałów. Brak jest zadań skoncentrowanych leksykalnie. Szczególnie istotne z punktu rozwoju treningu kompetencji międzykulturowej są pytania: *Tycker du att kvinna kan bjuda upp en man?* oraz *Tycker du att Sanna måste förklara varför hon inte vill dansa?* Otwierają one rozmowę na temat roli, jaką dla Szwedów odgrywa równouprawnienie płci. Jednostkę zamykają ćwiczenia gramatyczne, w których nacisk położony został na prawidłową składnię zdania szwedzkiego.

6.4. str. 30-33 *Att gifta sig*

Podręcznik pod dyskusję poddaje także kwestię wstępowania w związek małżeński.

Ceremonia zalegalizowania związku występuje we wszystkich prawie miejscach na świecie, ale sposób jej przeprowadzania jest silnie zrytualizowany i zróżnicowany w zależności od kultury. Tekst poglądowo nakreśla wybrane tradycje ślubne oraz specyfikę powstających relacji rodzinnych, pokazując zbieżności i podkreślając ich zróżnicowanie (w Niemczech, na Filipinach oraz w Iranie). Druga część tekstu przybliży informacje dotyczące bezpośrednio Szwecji, przywołując tradycyjne wyobrażenie o ceremonii ślubnej i towarzyszącymi jej innymi wydarzeniami⁸, których nazwy stanowią przykłady kulturemów (np. *möhippa, svensex*). Pytania inicjujące swobodne wypowiedzi uczniów poprzedzają prośby o zreferowanie treści przeczytanego tekstu na podstawie zebranych słów kluczowych. Okazją do udoskonalania kompetencji międzykulturowej w trakcie rozmów są dalsze pytania dwojakiego rodzaju – z jednej strony ogólne o przebieg ślubu oraz o przygotowania do niego w kraju ojczystym ucznia, jak i konkretne stwierdzenia (np. *det är best om man själv väljer vem man ska gifta sig med; det är viktigt att flickan är oskuld när hon gifter sig*), do których uczniowie muszą się ustosunkować, w czym pomocny jest oddany do dyspozycji ucznia

⁸ Uwzględniony w opisie zostaje także szwedzki zwyczaj noszenia pierścionków zaręczynowych zarówno przez mężczyznę, jak i przez kobietę, która to podczas ślubu otrzymuje jeszcze jeden pierścionek. Obrączką ślubną mężczyzny staje się noszony przez niego pierścionek zaręczynowy.

materiał leksykalny. Aprobata lub zdystansowanie się wobec danych stwierdzeń są zazwyczaj wynikiem przejętych w procesie socjalizacji modeli poznawczych i wzorców zachowań. Uczniowie ćwiczą się w wyrażaniu swoich opinii oraz nawiązywaniu nacechowanego wyrozumiałością i merytorycznością dialogu z osobami, które potencjalnie reprezentują inny punkt widzenia.

6.5. str. 40-41 *Farmor*

Tekst opowiada o losach babci bohaterki (po raz kolejny jest to fragment wydanej w Szwecji książki, tym razem autorstwa Alexandry Pascalidou pod tytułem *Bortom mammas gata*). Kobieta była wychowaną w Turcji Greczynką, która w zaawansowanym wieku przeprowadziła się do Szwecji, nie opanowując w pełni nowego języka. Obraz zostaje uzupełniony o trudności, z którymi mierzą się przedstawiciele młodszego pokolenia, którzy zaczynają odczuwać pełniejsze zakorzenienie w Szwecji dopiero w momencie, kiedy w szwedzkiej ziemi zostaje pochowana bliska im osoba⁹. Nie występują w tej jednostce zadania dominująco leksykalne, raczej koncentrują się na analizie obszerniejszych fragmentów tekstu. Zaczątkiem rozmowy w oparciu o tekst są dalsze pytania, które ogniskują się na warunkach i standardzie życia seniorów. Pytania odwołują się do wiedzy na temat okoliczności życia osób w wieku poproduktywnym, co ma prowadzić do porównania sytuacji tej grupy społecznej w kraju ojczystym kursanta i w Szwecji.

Przedmiotem rozmowy są też życzenia, wyobrażenia i przypuszczenia uczniów odnośnie do ich własnej starości – co może wymagać użycia w mowie form służących do wyrażania czasu przyszłego, czasowników modalnych oraz zdań warunkowych.

6.6. str. 45-47 *När någon dör*

Następny materiał podręcznikowy traktuje o rytualizowaniu śmierci jednego z członków społeczności. Otwierany jest ogólnym komentarzem, objaśniającym tradycje funeralne w różnych miejscach na świecie. Aktywizacja grupy uczniowskiej i przygotowanie do bezpośredniej pracy z tekstem ma miejsce dzięki pytaniom pozwalającym na porównania międzykulturowe w określonych obszarach poruszanego tematu tj. wzorce zachowania krewnych i grona znajomych po śmierci osoby z nimi powiązanej (np. składanie wizyty i kondolencji najbliższej rodzinie), przebieg ceremonii pożegnalnej i przygotowania do niej, symbolika kolorów (przykładowe zróżnicowanie w zakresie koloru reprezentującego żałobę) i ubrań. Autorzy podchodzą do tematyki diachronicznie – pokazują bowiem

---

⁹ *Vi har fått rötter i den svenska jorden. För nu finns farmor här för alltid. En del av min historia är just nu jordfäst på en välskött svensk kyrkogård.*

obecne tradycje i zachowania Szwedów w szerszej historycznie perspektywie. Zauważają nawet, że współcześnie wielu Szwedów czuje się zagubionych i nie do końca wie, jak zachować się podczas spotkania z żałobnikami, co jest efektem rozkruszenia się utrwalonych skryptów kulturowych. Tekst prezentuje użycie formuły *jag får beklaga sorgen*, co stanowi próbę rozwijania kompetencji lingwistyczno-kulturowej odbiorcy, wskazując jednocześnie na zróżnicowanie zachowań językowych i niejęzykowych w zależności od stopnia zażyłości z zmarłym. Szwedzki introwertyzm jest widoczny w stwierdzeniu *många svenskar tänker att den som har sorg behöver vara ifred med sina känslor*. Nieodzowną warstwą leksykalną w tekście nasyconym kulturowo są kulturemy, do których możemy tu zaliczyć: *dödsannons*, *minnesstund*. Odnajdujemy tu również wyjaśnienia związane ze strukturą *dödsannons* oraz ewentualną reakcją na zawarte w nim treści¹⁰. Uważną lekturę tekstu wymuszają pytania odnoszące się do jego treści. Nie zabrakło też zadań leksykalnych, przyjmujących formę uzupełniania luk – należy docenić wzbogacenie tego zadania przez połączenie go z wymaganiami z zakresu słowotwórstwa¹¹. Jednostkę zamyka przysłowie *delad glädje är dubbel glädje men delad sorg är halv sorg* – znaczenie tego powiedzenia uczniowie muszą ustalić sami, co sprzyja komunikacji i wyjaśnieniu kryjącego się za nim kulturowego wyobrażenia.

6.7. str. 80 *Gissa vilken mat det är?*

Cennym aspektem kultury są kulinaria. Sposób przygotowania i podania oraz używane składniki potraw serwowanych odświętnie lub należących do mniej lub bardziej codziennego jadłospisu, są wypadkową uwarunkowań geograficznych, sposobu życia i społeczno-historycznych procesów, w tym wpływów religijnych, czy szerszej pojętej obyczajowości. W analizowanej części napotykamy opisy tradycyjnych szwedzkich potraw (*husmannskost*), których nazwy powinny zostać odgadnięte przy pomocy posiadanej wiedzy, jak i podręcznika. Teksty odwołują się do wiedzy na temat szwedzkich specjalistów oraz stanowią fundament działania komunikacyjnego z elementem rywalizacji.

6.8. str. 105-111 *Religion*

Podręcznik nie zaniedbuje ważnego dla życia społecznego aspektu, jakim jest duchowość, pojmowana też w kategoriach religii instytucjonalnej, która to odgrywała i często jeszcze odgrywa rolę kulturotwórczą, będąc nierzadko spoiwem

¹⁰ Np. konieczność zadeklarowania swojej obecności w *minnesstund*, która może być nadmieniona w tym gatunku tekstowym.

¹¹ Np. tworzenie rodziny wyrazów w oparciu o wyjściowy rzeczownik: *en sorg/ en sörjande/ sorglig/ sörja*.

dla poczucia tożsamości społeczności. Z tekstu *Religion i Sverige idag*¹² wylania się obraz Szwecji jako państwa dość zlaicyzowanego formalnie, w którym w programach edukacyjnych stawia się na nauczanie o różnych religiach w sposób niepreferujący żadnej z nich. Wielu Szwedów artykułuje swoją potrzebę duchowości połączoną z nikłym lub nieistniejącym zaangażowaniem w sprawy oficjalnego związku wyznaniowego, etykietując swoją postawę przymiotnikiem *privatreli-giös*. W tekście odnotowana zostaje bliska relacja Szwedów z naturą, z której zdają się oni czerpać satysfakcję przeżyć duchowych. Mimo postępującej laicyzacji, zbliżenia do natury i przybierającej na sile wielokulturowości, omówione zostają wciąż występujące mocne formalne związki z kościołem – zawieranie małżeństw kościelnych, chrzest dzieci, tłumne odwiedzanie kościołów w okresie adwentowym i Świąt Bożego Narodzenia. Uwypuklona zostaje wszechstronna działalność kościoła szwedzkiego – m.in. przy wspieraniu osób starszych oraz dzieci i w zakresie przeprowadzania pochówków nawet dla osób innego wyznania.

Po pytaniach odwołujących się do opisanego tekstu, wprowadzone zostają grafiki – dokładniej mapa obrazująca skupiska przedstawicieli różnych religii oraz diagram prezentujący czas istnienia danych religii¹³. Możemy to potraktować jako działanie na tekście wyraźniej rozbudowanym o element wizualny. Na stronie 110. uczącym się zostają przedstawione znaczenia oraz ukontekstwowione sposoby użycia jednostek leksykalnych semantycznie czerpiących z leksyki religijnej: *Gud!*, *himla*, *Gudskelov*, *Tack och lov*. Zostaje to opatrzone komentarzami zwracającymi uwagę na stopień emocjonalności tych słów i wyrażeń. Pytania kończące tę jednostkę lekcyjną kierują uwagę uczniów na podobne wyrażenia motywowane religijne w ich językach rodzimych – stanowić to może intrygującą bazę dla porównań językowo-kulturowych.

6.9. str. 151-153 *Komplimanger*

Ta jednostka lekcyjna przytacza przykłady komplementów, czyli aktów mownych, w których pozytywnie wartościujemy interlokutora i których formułowanie podlega licznym zasadom funkcjonowania społecznego. Należy uwzględnić, kto kieruje komplement do kogo (ważne są takie parametry jak wiek, płeć, stopień zażyłości, hierarchia społeczna itp.), w jaki sposób (poziom emocjonalności, korzystanie z dostępnych szablonów językowych) i w jakich okolicznościach (sfera prywatna, przestrzeń zawodowa). Opis tych czynników pozwala zwiększyć świadomość nowego użytkownika języka i uniknąć nieprzyjemnych konsekwencji wynikających z przeniesienia rodzimych skryptów kulturowych. Na uwagę zasługują inherentnie wartościujące akty mowy, takie jak komplementy, których niepoprawne użycie może być szczególnie dotkliwe, ponieważ dotyczą

¹² Str. 106-107

¹³ Dzieje się to w ramach podrozdziału *religionen i världen*.

one rozmówcy bezpośrednio. Dialogi *på jobbet* oraz *på festen* wraz z załączonymi do nich pytaniami prowokują do dyskusji na temat częstotliwości mówienia komplementów (kobieta w drugim dialogu czuje się zażenowana, próbuje zmienić temat rozmowy, w końcu odchodzi) oraz kwestię chwaleń czyjejś powierzchowności (podniesiony zostaje temat ukrywania oznak starzenia się oraz reakcji mężczyzn i kobiet w tym zakresie). Język szwedzki przewiduje również dość liczne struktury, które pozwalają na tworzenie komplementów. Struktury te zostają wyekscerpowane, podane uczącym się i opatrzone przykładami (*Vad + adjektiv: Vad fin du är! Vad bra du skriver!* lub *Vilken/ Vilket + adjektiv + substantiv: Vilka trevliga syskon du har!*).

Podpowiedziane zostają też sposoby reagowania na otrzymane komplementy (np. *tack, vad glad ja blir!*). Wartościowe z dydaktycznego punktu widzenia uzupełnienia kulturowe pozwalają na lepsze zrozumienie szwedzkiej mentalności: *uznaje się, że Szwedzi obawiają się chwalić lub pokazywać zbyt dużą pewność siebie*¹⁴, dlatego zaakcentowane zostają takie reakcje na komplementy, które dają wyczuć pewien stopień skromności, nieśmiałości czy nawet zakłopotania (np. *Tack, men jag är inte så nöjd*). Teksty stanowią podstawę do produkcji własnej – pisemnej i ustnej uczniów, którzy zostają zachęceni do tworzenia własnych komplementów (oryginalność w ramach struktur charakterystycznych dla tych aktów mowy).

6.10. str. 128-131 Att kämpa för sin dröm oraz str. 163 Känner du igen dem?

Teksty, które zebrałem w tym punkcie są rozbieżne tematycznie, ale dzielą koncept, w którym chodzi o przedstawienie osobie spoza szwedzkojęzycznego kręgu postaci, które w historii Szwecji odegrały znaczącą rolę. W ich biografiiach można dojrzeć zmieniające się trendy, wartości i przemiany społeczne w Szwecji – jak w tekście o życiu i twórczości *Moa Martinson*, której los wiedzie czytelnika przez społeczny krajobraz Szwecji w pierwszej połowie XX. wieku: ciężkiej pracy na roli; problemach niezamężnych kobiet, które zostały matkami w młodym wieku; niesprawiedliwościach społecznych i różnicach ekonomicznych. Mężem Moa został Harry Martinson, który w 1974 r. otrzymał literacką nagrodę Nobla.

Jednostka lekcyjna zamieszczona na str. 163 jest kompilacją fotografii prezentujących prominentne postaci ze świata sportu (*m.in. Anja Person, Kajsa Berqvist, Peter Forsberg, Zlatan Ibrahimović*). Takie fragmenty powinny być regularnie aktualizowane w kolejnych wydaniach podręcznika. Z drugiej strony postaci nawet już nieaktywne w danej dyscyplinie, wciąż mogą zauważalnie pozostawać w pamięci kolektywnej i stanowić częsty punkt odniesienia w rozmowach jeszcze na długo po przejściu na sportową emeryturę. Dzięki tej galerii

¹⁴ Str. 153

możemy również wytypować dyscypliny sportowe, które w Szwecji cieszą się dużą popularnością¹⁵ (m.in. biegi narciarskie, hokej, piłka nożna, golf, lekkoatletyka – w tym skok o tyczce i wzwyż).

Rozgrywki sportowe, które mają sporą wartość integrującą daną grupę wypełnione są emocjami, poczuciem solidarności i zanurzone są w specyficznej atmosferze wspólnotowości, odbijającej się w noszonych kolorach, symbolach, powiedzeniach czy pieśniach. Rozmowy oparte o ten temat mają duże szanse być angażującą i autentyczną wymianą obserwacji.

6.11. Zróżnicowanie gatunkowe tekstów

Podręcznik jest zbiorem zróżnicowanych stylistycznie tekstów literackich, jak i użytkowych. Stanowi to duży walor w procesie dydaktycznym i pozwala na przypomnienie uczącemu się, że określone sformułowania językowe są wskazane, dopuszczalne lub nieakceptowalne w danym rejestrze językowym. Przykłady i pomoce leksykalne zostają najczęściej splecione z zadaniami prowadzącymi do samodzielnej produkcji podobnego tekstu pisemnego. Oprócz szczegółowo analizowanych tekstów faktograficznych, dialogowych oraz fragmentów autentycznej prozy szwedzkiej, w podręczniku napotykałyśmy także na:

- wiadomości prywatne str. 71, str. 94-95
- pisma oficjalne str. 71-72 (w tym list motywacyjny str. 121 oraz dość typowe dla kultury szwedzkiej *insändare* str. 167)
- krótkie komiksy str. 13, 158
- teksty piosenek str. 28, 89, 133¹⁶
- zaproszenia str. 29
- notki z widokówek str. 37
- utwory liryczne str. 39

7. Podsumowanie

Analizowany podręcznik może stanowić przykład poprawnego wykorzystania tekstów na zajęcia języka obcego. Wprawdzie nie wszystkie jednostki lekcyjne oparte o teksty skonstruowane są tak samo, uwzględniają jednak zasadniczo konieczność fazy aktywizacji wiedzy posiadanej już przez uczniów, co ułatwia pracę nad zaproponowanym tekstem, który następnie używany jest do treningu

¹⁵ Znani, popularni zawodnicy i ich sukcesy przyciągają uwagę społeczną i zapewniają coraz to nowych entuzjastów danego sportu

¹⁶ Więcej o wykorzystaniu piosenek jako tekstów kultury na lekcji języka obcego u: Deczewska, J. (2020). *Piosenki na lekcjach języka obcego. Języki Obce w Szkole, nr 1/2020.*

kompetencji leksykalnej, jak i sprawności czytania ze zrozumieniem. Zadania o nachyleniu leksykalnym mają na celu rozbudowę mentalnego leksykonu, co odbywa się przez zestawianie leksemów w relacje synonimii, antonimii, hiponimii i hiperonimii; przekształcenia słowotwórcze i składniowe. Kluczowe w zakresie leksyki są kulturemy, czyli jednostki leksykalne niezbędne do opisu sposobów funkcjonowania danego społeczeństwa wraz z jego mentalnością. Działania wspierające kształtowanie procesów wyższego rzędu ogniskują się na poszukiwaniach informacji w tekście, ustalaniu kolejności wydarzeń czy sporządzaniu streszczeń. Przede wszystkim jednak prowadzą do żywej interakcji z innymi uczniami i nauczycielem, prowokują do użycia słownictwa w kontekście autentycznej rozmowy. W podręczniku dominują pytania promujące postawę kooperacji i rozsądnej otwartości na to, co nieznanne. Prowadzą one do refleksji międzykulturowej, poszukiwania podobieństw i różnic między zjawiskami zależnymi kulturowo oraz dociekania przyczyn określonych zachowań. Teksty zapewniają urozmaicony wgląd w życie szwedzkiego społeczeństwa, odnosząc się m.in. do: życia rodzinnego, systemu edukacji, czasu wolnego, świąt i ważnych wydarzeń (narodziny, ślub oraz pogrzeb), warunków życia imigrantów i trudności, z którymi się mierzą; kulinariów, religii czy sportu. Dyskusji zostają poddane elementy reprezentujące praktycznie wszystkie warstwy modelu kulturowego opisanego wcześniej, a więc: symbole (w tym przede wszystkim językowe), bohaterowie – znane postaci z różnych dziedzin życia, rytuały (w tym skrypty kulturowo-językowe, sposoby realizowania określonych aktów mowy), a także wartości wyznawane przez daną grupę. W ramach tych zakresów tematycznych prezentowane są liczne informacje dotyczące Szwecji, jej historii i współczesnego życia jej mieszkańców. W analizowanym podręczniku można stwierdzić pewne braki w zakresie zadań ukierunkowanych na trening słuchania ze zrozumieniem. Dalsze badania nad umiejętnym wprowadzeniem do tekstów treści kulturowych i opracowywanie zadań umożliwiających efektywny trening międzykulturowy są kluczowe dla rozwoju myśli glottodydaktycznej. Szczególne zainteresowanie powinny wzbudzić możliwości integrowania różnych typów sprawności.

Bibliografia

- Bawej, I. (2017). „Zjawisko lęku językowego w procesie nauki języka niemieckiego”. W: M. Bielicka, B. Wojciechowska (red.). *Interakcje w nauczaniu i uczeniu się języków obcych*. 235-255. Poznań: Polskie Towarzystwo Neofilologiczne. <https://doi.org/10.14746/n.2017.49.2.06>
- Bolten, J. (1996). „Interkulturelles Management: Forschung, Consulting und Training aus interaktionstheoretischer Perspektive”. W: A. Wierlacher, G. Stötzel (red.). *Blickwinkel: Kulturelle Optik und interkulturelle Gegenstandskonstitution*. Akten des III. Internationalen Kongresses der Gesellschaft für Interkulturelle Germanistik, Düsseldorf 1994. Monachium: Iudicium. 201–238.
- Chodkiewicz, H. (2016). „Szczególne miejsce czytania w nauce języka obcego”. *Języki Obce w Szkole* 4, 79-85.

- Deczewska, J. (2020). „Piosenki na lekcjach języka obcego”. *Języki Obce w Szkole 1*, 39-45.
- Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie* (2003). Warszawa: Wydawnictwa CODN.
- Grabe, W. (2009). *Reading in a second language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hofstede, G. (2006). *Lokales Denken, globales Handeln. Interkulturelle Zusammenarbeit und globales Management*. Monachium: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Janowska, I. (2010). „Tekst i jego rozumienie w podejściu zadaniowym”. *Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców 17*, 561-569.
- Jamruszkiewicz, J. (2002). *Kurs szybkiego czytania*. Katowice: Videograf II.
- Komorowska, H. (1999). *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa: Fraszka Edukacyjna.
- Kot, D. (2022). „Przegląd materiałów do nauki języka szwedzkiego”. *Języki Obce w Szkole 3*, 63-68. DOI: 10.47050/jows.2022.3.63-68
- Majjala, M. (2012). „Überlegungen zum Signifikanzaspekt der Inhalte im kulturorientierten DaF-Unterricht”. *Zielsprache Deutsch 39(3)*, 23–45.
- Nagórko, A., Łaziński, M., Burkhardt, H. (2004). „Dystynktywny słownik synonimów”. Kraków: TAiWPN Universitas.
- Neuner, G. (2014). „Edukacja międzykulturowa i jej wymiary”. W: J. Huber (red.). *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie*. 11-41. Warszawa: Ośrodek rozwoju edukacji.
- Tinker, M.A. (1980). *Podstawy efektywnego czytania*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Seretny, A. (2010). „Rozwijanie kompetencji leksykalnej uczących się przez obcowanie z tekstem”. *Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców 17*, 547-559.
- Szczeńniak, D. (2009). „Środki retoryczne, liryka, glottodydaktyka – o zastosowaniu poezji na lekcji języka obcego”. *Neofilolog 33*, 157–166.
- Zawadzka, E. (2004). *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Żydek-Bednarczuk, U. (2012). „Kompetencja międzykulturowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego”. *Postscriptum Polonistyczne 2(10)*, 19-30.

Analizowany podręcznik

Hansson Ström, E./ Uddling, J. (2004). *Mitt i Mål*. Sztokholm: Natur& Kultur.

SPOSOBY KONSTRUOWANIA POJĘCIA MĘSKOŚCI W WYBRANYCH WŁOSKICH CZASOPISMACH DLA MĘŻCZYZN W ŚWIETLE TEORII PŁCI KULTUROWEJ R.W. CONNELL

JOANNA OZIMSKA

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0002-8261-3614

Abstrakt: Celem artykułu było zbadanie dyskursywno-tekstowych mechanizmów służących konstruowaniu męskości w wybranych włoskich czasopismach dla mężczyzn, opublikowanych w latach 2022–23. Wyekscerpowany korpus poddano badaniu w myśl społecznej teorii płci kulturowej R.W. Connell.

Analiza wykazała istotną obecność męskich antroponimów, reprodukujących obraz pięciu różnych męskości hegemonicznych. Odnotowano znaczący udział jednostek onimicznych współtworzących męskości podporządkowane i marginalizowane (opisywano niepełnosprawność, choroby, wiek czy brak typowo męskich cech fizycznych). Badanie potwierdziło, że męskość współudziału w sensie onomastycznym jest kategorią anonimową (brak deskrypcji jednostkowych).

Abstract: The aim of the article was to examine discursive and textual mechanisms used to construct masculinity in selected Italian men's magazines published in 2022–23. The excerpted corpus was examined according to the social theory of gender by R.W. Connell.

The analysis showed a significant presence of male anthroponyms, reproducing the image of five diverse hegemonic masculinities. A meaningful number of onymic units co-creating subordinate and marginalized masculinities (disability, illness, age, or lack of typically masculine physical features) was noted. The study confirmed that complicit masculinity in the onomastic sense is an anonymous category (lack of individual descriptions).

Słowa kluczowe: męskość, włoskie czasopisma dla mężczyzn, antroponimy, płć kulturowa

Key words: masculinity, Italian magazines for men, anthroponyms, gender

1. Cel badania

Celem artykułu jest zbadanie w jaki sposób włoskojęzyczna prasa kolorowa, lifestylowa, przeznaczona dla czytelnika sprofilowanego ze względu na płć opisuje i równocześnie tworzy konstrukty męskości. W szczególności w części

analityczno-interpretacyjnej uwaga zostanie skupiona na antroponomach męskich a konkretne użycia onimów w tekstach posłużą refleksji na temat męskości jako kategorii tekstualno-dyskursywnej, negocjowalnej, płynnej, replikowanej w praktykach społecznych. Relacja między lansowanym kulturowym wzorem płciowym, tworzonym w czasopiśmie a kulturą współczesną jest dwukierunkowa: czasopiśmiennictwo nie tylko definiuje aktualne schematy płciowe istniejące w kulturze, naturalizując je, ale i aktywnie produkuje nowe i legitymizuje stare wzorce (zob. Zierkiewicz, 2008). Spostrzeżenia onomastyczno-językoznawcze zostaną zaprezentowane i zinterpretowane w oparciu o społeczną teorię płci kulturowej australijskiej socjolożki R.W. Connell (2005:76-81). Inspirację dla podjętej w artykule problematyki stanowiło badanie K. Skowronek (2016:61-100) zrealizowane na polskojęzycznym materiale empirycznym.

2. Czasopiśmiennictwo dla mężczyzn we Włoszech

Włoski rynek prasy dla mężczyzn podlega ciągłym przeobrażeniom. W ostatnich dekadach zdecydowano o zaprzestaniu publikowania periodyków o zabarwieniu erotycznym takich jak *Max* (1986-2013) czy *Fox Uomo* (2002-2010), lifestylowych *Maxim* (1998-2020) czy dedykowanych nowoczesnym technologiom takich jak *Jack* (2000-2012). Od października 2004 roku ukazuje się dodatek dla mężczyzn *Dlui* publikowany przez dziennik *La Repubblica*. Oferta prasy hobbystycznej jest bardzo szeroka i obejmuje m.in. tytuły z zakresu motoryzacji (*Superbike Italia*, *Motociclismo*, *Automobilismo*, *Professione Camionista*, *La Manovella*, *AutoMoto.it Magazine*, *Moto.it Magazine*, *Officina del Vespista*), militariów i wojskowości (*Rivista Italiana Difesa*, *Armi Magazine*, *Armi Shop*, *Armi e Tiro*, *Panorama Difesa*, *Storie di Guerre e Guerrieri*, *Coltelli*, *Rivista Militare*, *Rivista Marittima*), wędkarstwa i łowiectwa (*La Gazzetta della Cinofilia Venatoria*, *Caccia Magazine*, *Caccia Passione*, *Cacciare a Palla*, *Sentieri di Caccia*, *Beccacce che Passione*, *Correnti*, *Pesci e Pesca Dolce*, *Pesci e Pesca Mare*), informatyki i nowoczesnych technologii (*Win Magazine*, *PC Professionale*, *Il Mio Computer Idea!*, *Hacker Journal*, *Linux Pro*, *Mac Idea!*, *Ubuntu Facile*, *Elettronica In*), modelarstwa i kolekcjonerstwa (*Modellistica International*, *Soldatini*, *Antiquariato*).

Publikowane czasopisma lifestylowe różnią się, w mniejszym lub większym stopniu, zawartością, główną tematyką, stylem narracji oraz docelową grupą czytelniczą. Element wspólny stanowi obecność na okładkach postaci męskich.

GQ to periodyk dla mężczyzn, powołany do życia w Stanach Zjednoczonych w roku 1957. Włoskojęzyczna wersja czasopisma ukazała się po raz pierwszy w październiku 1999 roku. Z uwagi na zawartość treściową może stanowić konkurencję dla magazynu *Esquire*. Treści adresowane są do czytelników majątnych, o czym świadczy obecność reklam luksusowych produktów modowych i drogich akcesoriów, ale i styl, w którym relacjonowane są poszczególne wydarzenia.

Na łamach *GQ* dużo miejsca zajmują artykuły poświęcone wybranym postaciom męskim, reprezentującym świat sportu, mody, eksplorującym trudno dostępne zakątki świata, mogącym stanowić inspirację dla czytelnika męskiego.

Men's Health – włoska edycja od roku 2000 wydawana początkowo jako miesięcznik, aktualnie w formie dwumiesięcznika – dostarcza czytelnikom wiedzy z zakresu zdrowego stylu życia, sportu, diety, mody, psychologii, podróży, technologii. Stanowi jedną z ponad czterdziestu lokalnych wersji ilustrowanego magazynu, założonego w Stanach Zjednoczonych w roku 1987. Część proponowanych treści ma charakter shoppingowy. Gauntlett (2002:163) określił ten format prasowy mianem męskiego opakowania dla zawartości, których można by się spodziewać w prasie kobiecej.

Czasopismem o zbliżonym do *MH* profilu jest *For Men Magazine*, obecny na włoskim rynku wydawniczym od marca 2003 roku. Ten magazyn nie stanowi lokalnej edycji światowego tytułu. Dużo miejsca na jego łamach zajmują kwestie takie jak fitness, dietetyka, zdrowy styl życia, kuchnia, podróże, psychologia, w tym szeroko pojęte poradnictwo ekspertów.

Icon to również włoski magazyn, początkowo publikowany jako dodatek do tygodnika *Panorama*. Od roku 2011 stanowi odrębne czasopismo, traktujące o istotnych z punktu widzenia współczesnego mężczyzny problemach. Stałe rubryki poświęcone są literaturze, sztuce, modzie, urodzie, podróżom, motoryzacji, architekturze, designowi. Prezentowane są –co wynika bezpośrednio z obserwacji obiektów ikonograficznych – różne w wymiarze cielesnym modele męskości.

Amerykański periodyk dla mężczyzn *Esquire* ukazuje się od 1933 roku, natomiast edycja włoska zadebiutowała w 2018 roku. Magazyn liczy ponad czterdzieści edycji lokalnych. W każdym numerze, oprócz reklam luksusowych towarów modowych, akcesoriów, marek samochodowych, pojawiają się przedruki wybranych anglojęzycznych wywiadów z mężczyznami, którzy osiągnęli sukces w różnych dziedzinach życia oraz oryginalne artykuły w języku włoskim, traktujące o aktualnych zagadnieniach społeczno-kulturowych. Bardzo istotnym elementem kształtującym zawartość czasopisma jest moda męska.

3. Analiza materiału

Materiał empiryczny poddany badaniu stanowią artykuły publicystyczne i redakcyjne opublikowane w latach 2022-23 w dziesięciu wybranych numerach włoskojęzycznych czasopism dla mężczyzn:

- *Esquire Italy*: wrzesień 2022, marzec 2023;
- *For Men Magazine*: sierpień 2022, czerwiec 2023;
- *GQ Italia*: grudzień 2022, marzec 2023;
- *Icon*: listopad 2022, luty 2023;
- *Men's Health Italy*: kwiecień-maj 2022, luty-marzec 2023.

3.1. Męskość hegemoniczna

„Hegemoniczna męskość to zbiór praktyk, które uosabiają akceptowane społecznie wyjaśnienia istnienia patriarchy, zapewniając tym samym męską dominację nad kobietami” (Skoczylas, 2011:13). Jak pokazują badania, męskość ta jest wewnętrznie zróżnicowana, ekskluzywna, podlega zmianom w czasie (Connell, 2005:77). „Nie wszyscy mężczyźni ją praktykują, lecz większość wyciąga realne korzyści z jej istnienia. [...] Męskość hegemoniczną można rozumieć dwojako: jako hegemonię zewnętrzną (nad kobietami) i wewnętrzną (nad innymi męskosciami)” (Skoczylas, 2011:13-14). Jest to pewien rodzaj konstrukt kulturowego, ideału, standardu, funkcjonującego w oparciu o modele wzorcowe (zob. Ricciardelli et al., 2020).

Analiza materiału empirycznego pozwoliła wyodrębnić pięć grup takich wzorców kulturowych w badanej prasie włoskiej.

3.1.1. Antroponimy męskie i ich desygnaty z zakresu sportu

Pierwszą z nich stanowią nazwy osobowe i ich desygnaty przywołujące na myśl postaci ze świata sportu. Sportowcy, których imiona i nazwiska licznie pojawiają się na łamach gazet, symbolizują sprawność fizyczną, sukces, ponadprzeciętną siłę, odwagę. Antroponimom tym towarzyszą określenia apelatywne potęgujące efekt wyjątkowości (pl. niewiarygodny, głośny, lider, klasa, siła).

(1) **Gregorio Paltrinieri** è l'**atleta assoluto**. Capace di vincere in piscina così come in mare aperto (dove, in mezzo alla plastica, ha maturato una nuova **consapevolezza green**). Il **frontman del nuoto italiano** macina bracciate, chilometri e medaglie. **Come un re Mida** dello sport, ai Mondiali è riuscito a trasformare l'argento e il bronzo (e certe critiche) di Tokyo in oro¹. *Esquire Italia*, wrzesień 2022, s. 66.

Istota osiągnięć sportowych sprowadza się do pojęcia rywalizacji, wpisującego się w definicję męskości hegemonicznej, co widać w poniższym fragmencie:

(2) La parola che **Gregorio Paltrinieri** ripete più spesso, quando parla di nuoto, è **divertimento**. Quasi mai si sofferma su concetti come la fatica, l'ansia o la pressione: tutto questo si appiattisce sotto altre parole, come la **competizione**, il senso della sfida. Divertirsi vuol dire **gareggiare**: «È bello buttarsi in gara con i migliori al mondo e cercare di batterli: **quando competo, mi diverto**», dice². *GQ Italia*, grudzień 2022, s. 52.

¹ „Gregorio Paltrinieri to sportowiec absolutny. Zdolny do wygrywania zarówno w basenie, jak i na otwartym morzu (gdzie, wśród plastiku, rozwinął nową świadomość ekologiczną). Lider włoskiego pływania szlifuje style, kilometry i medale. Niczym król Midas sportu, na Mistrzostwach Świata zdołał przekuć w złoto, srebro i brąz (oraz krytyczne uwagi) z Tokio.” Jeżeli nie wskazano inaczej, wszystkie propozycje tłumaczenia na język polski pochodzą od autorki (J.O.).

² „Zabawa to słowo, którego Giorgio Paltrinieri używa często mówiąc o pływaniu. Prawie nigdy nie rozwdzi się nad pojęciami takimi, jak zmęczenie, niepokój czy presja: wszystko to znika

Atleci, o których mowa w kontekście tworzenia wzorców męskości, reprezentują różne dyscypliny sportowe (m.in. piłka nożna, pływanie, biegi, wspinaczka) i charakteryzują się zróżnicowaną przynależnością narodową.

(3) L'irresistibile **sfrontatezza vichinga** che **Erling Haaland** ha sotto rete sembra lontanissima quando lo incontriamo a Manchester, quasi timido, di gentilezza disarmane. Poco prima ha messo a segno un'altra **doppietta**, **l'ennesima**, contro il Brighton. Di **prepotenza** e **classe**³. *Icon*, luty 2023, s. 85.

(4) **Marcell Lamont Jacobs** tutto questo lo sa benissimo, visto che l'ha vissuto sulla sua pelle: gli è bastato il 2021 per diventare **l'italiano più veloce di sempre** e per vincere due dei titoli più importanti mai conquistati da uno sportivo di questo Paese, vale a dire un **incredibile oro olimpico** nei 100 metri piani e un **clamoroso** oro olimpico nella staffetta 4x100⁴. *GQ Italia*, grudzień 2022, s. 144.

Interesującym mechanizmem językowym są strategie maskulinizujące, polegające na wzmocnieniu siły użytego antroponimu poprzez wskazanie ważnych społecznie funkcji pełnionych przez desygnat. Riccardo Giorgis, oprócz wspinaczki, kojarzony jest z dwoma stowarzyszeniami, pełniąc w nich rolę odpowiednio prezesa i sekretarza.

(5) **Riccardo Giorgis**, 35 anni, è **preparatore atletico** e **guida ambientale escursionistica**, e da **15 anni** si occupa di **sport outdoor**, viaggi ed escursionismo. Con la prima escursione fatta a 12 anni e la prima ferrata completata a 16, ha un **bagaglio di esperienza notevole** che mette a disposizione grazie anche a **due associazioni sportive** e di promozione sociale: «ASD Around The Wod», di cui è **presidente**, impegnata con **progetti sportivo-umanitari** in paesi in via di sviluppo o in condizione di temporaneo svantaggio (**Uganda, Kenya, Turchia, Senegal e Gambia**) per promuovere le discipline sportive legate al mondo dell'outdoor, e «Vette e Baite», di cui è **fondatore e segretario**⁵. *FMM*, czerwiec 2023, s. 17.

---

w obliczu rywalizacji, poczucia wyzwania. Zabawa oznacza rywalizację: «Fajnie jest brać udział w zawodach z najlepszymi na świecie i próbować ich pokonać: kiedy rywalizuję, sprawia mi to przyjemność» mówi.”

³ „Bezczelność wikinga, która cechuje Erlinga Haalanda, wydaje się bardzo odległa, gdy spotykamy go w Manchesterze, onieśmielonego i rozbijającego życzliwego. Krótco przed spotkaniem, ponownie strzelił dwa gole w jednym meczu przeciwko Brighton. Bramki aroganckie, zdobyte z klasą.”

⁴ „Marcell Lamont Jacobs doskonale o tym wie, bo doświadczył tego na własnej skórze: rok 2021 wystarczył, by został najszybszym Włochem w historii i uzyskał dwa najważniejsze tytuły, jakie kiedykolwiek zdobył sportowiec z tego kraju: niesamowite złoto olimpijskie w biegu na 100m i rewelacyjne złoto olimpijskie w sztafecie 4x100m.”

⁵ „Riccardo Giorgis, 35 lat, jest trenerem i przewodnikiem. Od 15 lat zajmuje się sportami na świeżym powietrzu, podróżami i pieszymi wędrówkami. Pierwsza wyprawa w wieku 12 lat, pierwszy ukończony szlak wspinaczkowy – 16 lat, posiada bogate doświadczenie, którym dzieli się także dzięki dwóm stowarzyszeniom sportowym i wspierającym postęp społeczny: ASD Around The Wod, którego jest prezesem, organizacji zaangażowanej w projekty sportowo-humanitarne w

W tekście wykorzystano również geonimy symboliczne, podkreślające powiązania męskiego wzorca z krajami postrzeganymi jako niebezpieczne, odległe, egzotyczne, mogące świadczyć o nieprzeciętnej odwadze.

3.1.2. Sfery onimiczne kojarzone z kinematografią i muzyką

Drugi obszar, z którego wywodzą się antroponimy reprezentujące męskość hegemoniczną, nawiązuje w pewnym stopniu do poprzedniego ze względu na ścisły związek proponowanego wzorca z pojęciem cielesności. Sportowcy charakteryzowali się nienaganną sylwetką, podobnie rzecz się ma w przypadku aktorów i piosenkarzy, których imiona, nazwiska, niekiedy pseudonimy sceniczne, stosowane są, nie tyle, by podkreślić wyjątkowy talent, co atletyczną budowę ciała (zob. Boni, 2002).

(6) Guardiamo con **invidia** più o meno misurata quelli che sfoggiano **attori** come **Chris Hemsworth, Hugh Jackman, Zac Efron, Chris Pratt e Stephen Amell** solo per citarne alcuni, li chiamiamo genericamente **addominali** ma, in realtà, l'area dell'addome è costituita da gruppi muscolari distinti, divisi in due strati, uno superficiale e uno più profondo⁶. *FMM*, czerwiec 2023, s. 53.

Autorzy artykułów nie ograniczają się do przywołania jednego antroponimu. Przeważają serie jednostek onimicznych, których desygnaty wykazują podobne cechy, przeważnie fizyczne. W poniższym fragmencie sięgnięto po synekdochę *pars pro toto* (pl. natknąć się na znajome twarze), opisując wskazanych we fragmencie mężczyzn przede wszystkim przez pryzmat ich ciał (por. Melosik, 2002:119), dopiero w kolejnej linijce tekstu przywołano ich sukcesy zawodowe.

(7) Spulciando tra le immagini che Giacomo Spazzini condivide sui social capita di imbattersi in **volti famosi** come **Blanco**, che in occasione della partecipazione a **Sanremo 2022 (edizione vinta** con il brano *Brividi* in coppia con **Mahmood**) si è affidato proprio a GS Loft per affrontare il palco dell'Ariston e il successivo tour⁷. *MH Italia*, luty-marzec 2023, s. 41.

---

krajach rozwijających się lub w warunkach przejściowo niekorzystnej sytuacji (Uganda, Kenia, Turcja, Senegal i Gambia) w celu promowania sportów uprawianych na świeżym powietrzu, oraz, Vette e Baite, którego jest założycielem i sekretarzem.”

⁶ „Patrzmy z mniejszą lub większą zazdrością na mięśnie brzucha, którymi popisują się aktorzy tacy jak Chris Hemsworth, Hugh Jackman, Zac Efron, Chris Pratt i Stephen Amell, żeby wymienić tylko kilku. Kaloryfer składa się z grup odrębnych mięśni, podzielonych na dwie warstwy, jedną – powierzchnową i drugą – znajdującą się głębiej.”

⁷ „Przeglądając zdjęcia, które Giacomo Spazzini udostępnia w mediach społecznościowych, udaje się natrafić na znane twarze, takie jak Blanco, który przy okazji swojego udziału w Sanremo w roku 2022 (edycja wygrana dzięki piosence *Brividi* w duecie z Mahmoodem) skorzystał z usług GS Loft, żeby zmierzyć się ze sceną teatru Ariston i kolejną trasą koncertową.”

W pierwotnej koncepcji R. Connell (2005:81) mężczyźni o kolorze skóry innym niż biały rzadko utożsamiani byli z męskością hegemoniczną, a los wybitnych jednostek nie przekładał się na sposób postrzegania całej rasy. Cytat przytoczony poniżej pokazuje działanie konstruktów męskości. Aktor Idris Elba, dzięki kreacjom filmowym, zyskał międzynarodowe uznanie dołączając do przedstawicieli męskości pożądanej, co potwierdza dobór waloryzującej leksyki.

(8) Forse state pensando che non è necessario incontrare [**Idris**] **Elba** di persona per apprezzarne il **fisico potente**. È chiaro da almeno vent'anni, da quando ha girato la fiction "Stringer Bell", in cui aveva il ruolo di uno spacciatore, e poi la serie "The Wire". Idris è un uomo che **attira l'attenzione**, un attore con un **carisma raro**, una **star** – una **grande star**⁸. *Esquire Italia*, marzec 2023, s. 63.

W powyższym fragmencie nie poruszono kwestii koloru skóry, natomiast pojawia się ona w dalszych rozważaniach i została szczegółowo omówiona przez samego aktora.

3.1.3. Jednostki onimiczne reprezentujące wiedzę i kapitał naukowy

Na innym biegunie znajdują się nazwy osobowe lansujące kulturowe wzory męskości wynikające z wiedzy, mądrości, inteligencji, przypisywanej wybranym desygnatom. Należy podkreślić, że po ten mechanizm konceptualizacji obiektów sięga się z mniejszą frekwencją. Antroponimy pojawiają się wraz z chrematonymami społecznościowymi (np. nazwy placówek badawczych, stowarzyszeń) oraz odpowiednio dobraną leksyką, sugerującą pełnienie równocześnie kilku wyróżniających się ról i odnoszenie ponadprzeciętnych sukcesów.

(9) **Alessandro Mora**, **Master Trainer** di PNL (Programmazione Neuro Linguistica) è a **capo** del **top team internazionale** degli assistenti di **Richard Bandler**, il **cofondatore** della programmazione neurolinguistica, nei corsi della Society of Nlp. **Mental coach di atleti olimpici e squadre professionistiche**, è socio di «Ekis – The Coaching Company» e tiene corsi di Pnl e sviluppo personale in Italia e **all'estero**. In collaborazione con **Radio DeeJay**, **conduce il podcast L'Allena-Mente**⁹. *FMM*, czerwiec 2023, s. 58.

---

⁸ „Być może myślisz, że nie musisz osobiście spotkać [Idrisa] Elby, aby docenić jego potężną sylwetkę. To jasne od co najmniej dwudziestu lat, odkąd wcielił się w rolę Stringera Bella, diler narkotyków w serialu „Prawo ulicy”. Idris jest człowiekiem, który przyciąga uwagę, aktorem o rzadkiej charyzmie, gwiazdą – wielką gwiazdą.”

⁹ „Alessandro Mora, główny trener NLP (Programowanie neurolingwistyczne) kieruje czołowym międzynarodowym zespołem asystentów Richarda Bandlera, współtwórca programowania neurolingwistycznego. Trener mentalny olimpijczyków i drużyn zawodowych, jest partnerem Ekis – The Coaching Company, prowadzi kursy NLP i rozwoju osobistego we Włoszech i za granicą. We współpracy z Radiem DeeJay nagrywa podcast L'Allena-Mente.”

Dość charakterystyczne jest użycie skrótów, odnoszących się do obszaru działalności naukowej mężczyzn, których sylwetki poznajemy. Typowe jest również podkreślanie – poprzez leksykę propriałną, apelatywną i konstrukcje przyimkowe – międzynarodowych doświadczeń, które stały się udziałem badaczy.

(10) **TCS**, ovvero, **Tecniche Complementari Sportive: Stefano Tirelli** ha **brevettato** questa **comprovata metodologia scientifica**. Si è formato in Scienze Motorie, ha viaggiato, ha studiato all'estero, si è lasciato affascinare dalle tecniche orientali, ha lavorato in Asia a contatto con i più **importanti maestri**. E poi ha avuto il **coraggio** di portarle in Italia, combinando così la **metodologia scientifica** classica con quella orientale, che ha un approccio più **olistico**, spirituale¹⁰. *MH Italia*, kwiecień-maj 2022, s. 71.

Opisane w tej kategorii postaci cechuje, oprócz wiedzy eksperckiej, duża aktywność zawodowa, podejmowanie różnorodnych doświadczeń, w tym próby wpływania na sposób funkcjonowania otaczającego nas świata, zachowania typowe dla przedstawicieli nauki.

(11) **Andrea Loreni**, torinese, classe '75, negli ultimi anni **ha portato il funambolismo in università**, studiandone il valore come strumento non solamente performativo ma anche trasformativo, utilizzabile come **percorso di crescita** e trasformazione personale. Insieme a Giulia Schiavone, Andrea sta lavorando per dare vita anche in Italia a un **centro di ricerca sul funambolismo** in collaborazione con l'**Università Milano Bicocca**¹¹. *MH Italia*, luty-marzec 2023, s. 59.

3.1.4. Antroponimy męskie i ich desygnaty z obszaru biznesu i przedsiębiorczości

Materiał poddany badaniu ujawnił mniejszą niż można by przypuszczać liczbę jednostek onimicznych odnoszących się do męskich postaci powiązanych wyłączenie ze światem biznesu. Warto przyjrzeć się praktykom dyskursywnym towarzyszącym użyciu takich onimów. W przykładzie (12) imię i nazwisko przedsiębiorcy pojawiają się poprzedzone serią chrematonimów marketingowych, w tym dwóch motywowanych odantroponimicznie, wskazujących marki luksusowych

¹⁰ „TCS, czyli komplementarne techniki sportowe: Stefano Tirelli opatentował tę sprawdzoną metodologię naukową. Ukończył wychowanie fizyczne, podróżował, studiował za granicą, dał się zafascynować technikami orientalnymi, pracował w Azji z najważniejszymi mistrzami. A potem miał odwagę sprowadzić je do Włoch, łącząc w ten sposób klasyczną metodologię naukową z orientalną, która ma bardziej holistyczne, duchowe podejście.”

¹¹ „Andrea Loreni, urodzony w Turynie w 1975 roku, w ostatnich latach wprowadził chodzenie po linie na uniwersytety, badając wartość tej formy sportu jako narzędzia, które jest nie tylko performatywne, ale także może służyć transformacji, użyteczne jako ścieżka rozwoju osobistego i przemian. Wraz z Giulią Schiavone, współpracując z Uniwersytetem Bicocca w Mediolanie, Andrea pracuje nad utworzeniem we Włoszech centrum badawczego zajmującego się chodzeniem po linie.”

produktów odzieżowych. Desygnat został szczegółowo określony poprzez ukazanie jego warunków życia – luksusowy dom z gabinetem w Mediolanie oraz dostęp do niematerialnych dóbr, takich jak wewnętrzna harmonia i spokój.

(12) Camicia **Giorgio Armani**, maglione **Brunello Cucinelli** con cappuccio «perché sono ancora un po' **nerd**, questo ce l'ho da almeno sette o otto anni», occhiali **Oliver Peoples**, «li indosso da sempre». **Federico Marchetti** è nel suo **studio di casa a Milano**, di ritorno da un lunch e, al di là di quello che indossa, «la cosa bella è sentire il **lusso dentro di sé**, piuttosto che ostentarlo», dice, sembrando davvero una persona in pace con sé stessa¹². *GQ Italia*, marzec 2023, s. 38.

Reprezentant męskości hegemonicznej, opisany powyżej, osiągnął poziom życia niedostępny dla przedstawicieli innych męskości, co znajduje potwierdzenie w wyrażnie wyższym miejscu zajmowanym w hierarchii społecznej. Obiekty opisywane w ten sposób zazwyczaj konceptualizowane są jako postaci pragnące dzielić się niedostępnym dla ogółu dobrem, mądrością, refleksją nad własnym dobrostanem, by stanowić wsparcie dla innych form męskości.

(13) **Wellness coach e imprenditore, Giacomo Spazzini** si allena da sempre e non potrebbe immaginare la sua vita senza una routine di benessere. Che vuole **trasmettere** anche agli **altri**¹³. *MH Italia*, luty-marzec 2023, s. 41.

3.1.5. Zbiory onimiczne o desygnatach nonkonformistycznych

Ostatnią wyróżnioną kategorię stanowią desygnaty wskazujące mężczyzn o wyjątkowej odwadze, zdolnych konfrontować się z zastanym porządkiem społecznym, burzyć go. Chodzi o buntowników, osoby kontrowersyjne, ale postrzegane jako mogące wpływać na otaczający świat, a zatem wpływowe, szczególnie na obszarze konsumpcjonizmu.

(14) In qualche modo, l'essenza delle 990 riesce a essere percepita prima dell'assemblamento finale con suola, lacci, linguetta che le rendono effettivamente le sneakers amate per anni dalle icone normcore Adam Sandler e Steve Jobs e, più recentemente, da **anticonformisti** del calibro di **Chris Pine, Zoë Kravitz e Timothée Chalamet**¹⁴. *GQ Italia*, marzec 2023, s. 52.

---

¹² „Koszula Giorgia Armaniego, sweter z kapturem Brunella Cucinello «ponieważ wciąż jestem trochę nerdem, noszę te ubrania od co najmniej siedmiu lub ośmiu lat», okulary marki Oliver Peoples, «mam je od zawsze». Federico Marchetti jest w gabinecie swojego domu w Mediolanie, wraca z lunchu i niezależnie od tego, co ma na sobie, «wspaniale jest poczuć luksus w sobie, a nie go pokazywać», mówi, wyglądając naprawdę jak osoba, która odnalazła wewnętrzny spokój.”

¹³ „Trener wellness i przedsiębiorca, Giacomo Spazzini od zawsze trenował i nie wyobraża sobie życia bez rutyny wellness, którą chce zaszczyć innym.”

¹⁴ „W jakiś sposób istotę modelu 990 udaje się dostrzec przed ostatecznym połączeniem podeszwy, sznurowadeł i języka, co skutecznie czyni z nich sneakersy kochane od lat przez ikony

Przedstawicielami strefy hegemonicznej mogą być, obok postaci realnych (przykł. 14), twory wyobraźni scenarzystów (przykł. 15), z czego korzysta czasopiśmiennictwo włoskie, sięgając po postaci takie jak m.in. James Bond, Superman czy Batman.

(15) **Eddie Munson** è senza dubbio **il personaggio più amato** della quarta stagione di „Stranger Things”. Un **giovane outsider** con look da **metalhead** appassionato del gioco di ruolo fantasy „Dungeons & Dragons” che, dopo un indimenticabile assolo di chitarra di „Master of Puppets” dei Metallica, sceglie il suo destino e si trasforma in **eroe**, sacrificandosi durante la battaglia finale (con profondo sconforto di tutti i suoi fan)¹⁵. *Icon*, luty 2023, s. 77.

3.2. Męskość współudziału, czyli nazewnictwo ekskluzja

W tej części opracowania zostaną omówione przykłady konstruowania męskości współuczestniczącej. Męskość ta «korzysta» z przywilejów, jakie wiążą się z funkcjonowaniem modelu hegemonicznego, ale relacje z innymi rodzajami męskości i kobiecości są tu stale negocjowane i niejednoznaczne. To koncepcja podkreślająca braki i niedostatki, wady obiektów. Skowronek (2011:84-86) zauważa ten sam mechanizm („męskość permanentnego braku i niespełnionych aspiracji”) badając polskojęzyczny materiał prasowy. Z onomastycznego punktu widzenia jest to kategoria anonimowa, pozbawiona imion i nazwisk, a jej społecznym odpowiednikiem mogą być czytelnicy czasopisma, często zestawiani i porównywani do hegemonicznych wzorców.

(16) Matteo però non è un robot, **come te e me, caro amico mio**¹⁶. *FMM*, czerwiec 2023, s. 7.

Typowe dla tej kategorii jest użycie zaimków osobowych oraz sięganie po metafory, porównania i zdania pytające.

(17) **Sei il Re** della GIUNGLA¹⁷. *FMM*, czerwiec 2023, s. 90.

(18) **Mangia come un super eroe**¹⁸. *FMM*, sierpień 2022, s. 25.

---

stylu *normcore* Adama Sandlera i Steve’a Jobsa, a ostatnio przez nonkonformistów pokroju Chrisa Pine’a, Zoë Kravitz i Timothée Chalameta.”

¹⁵ „Eddie Munson to bez wątpienia najbardziej ukochana postać czwartego sezonu „Stranger Things”. Młody outsider o wyglądzie metalowca, pasjonujący się fabularną grą fantasy „Dungeons & Dragons”, który po niezapomnianej gitarowej solówce „Master of Puppets” zespołu Metallica wybiera swoje przeznaczenie i zostaje bohaterem, poświęcając się podczas ostatecznej bitwy (ku rozpaczycy wszystkich swoich fanów).”

¹⁶ „Ale Matteo nie jest robotem, podobnie jak ty czy ja, mój drogi przyjacielu.”

¹⁷ „Jesteś królem džungli.”

¹⁸ „Jedz niczym super bohater.”

(19) **Sarai agile come un leopardo**¹⁹. *FMM*, czerwiec 2023, s. 91.

(20) Anche Arnold Schwarzenegger ha dato un po' di benzina ai suoi celeberrimi muscoli su questa sabbia, quindi, cosa **aspetti**?²⁰ *MH Italia*, luty-marzec 2023, s. 92.

(21) **Vuoi** "rubare" i segreti dei più forti runner del Kenya e migliorare il tuo personal best nella prossima maratona?²¹ *MH Italia*, luty-marzec 2023, s. 93.

Przedstawiciele płci opisywani w powyższy sposób otrzymują od autorów tekstów porady, co robić, aby wspiąć się po drabinie społecznej i dołączyć do grona kulturowych hegemonów, którzy, dla odmiany, wyposażeni są w potencjał, jakie niesie ze sobą własne imię i nazwisko. Taka strategia deskrypcyjna przyczynia się do realizacji patriarchalnej dywidendy.

3.3. Męskości podporządkowane i marginalizowane

Ostatnim typem wyodrębnionym przez Connell (2005:78-80) są męskości podporządkowane. Obejmują one wszystkich mężczyzn, którzy nie potrafią, nie chcą lub nie mogą sprostać wymogom charakterystycznym dla męskości hegemonicznej i współuczestniczącej. Męskości podporządkowane obejmują tym samym zakres zachowań, które nie wpisują się w ideał kojarzony z postawą mężczyzny dominującego nad resztą kategorii genderowych. Ten typ męskości silnie wiąże się z etnicznością i seksualnością – obejmuje bowiem zarówno mężczyzn homoseksualnych, jak i przedstawicieli różnych grup etnicznych.

3.3.1. Mniejszości seksualne

Materiał poddany badaniu wykazał brak obecności bezpośrednich wątków homoseksualnych lub odnoszących się do innych mniejszości seksualnych, co skłaniałoby ku potwierdzeniu tezy o heteroseksualności hegemonicznych modeli męskości. Jedyne przykłady, jakie udało się wyekscerpować dotyczyły Oscara Wilde'a, przywołanego w funkcji argumentu z autorytetu, by zacytować przypisywane mu słowa. Należy podkreślić, że seksualny wymiar życia Wilde'a w żaden sposób nie jest widoczny, ani nie wynika z przytoczonego fragmentu tekstu.

(22) "Posso resistere a tutto tranne che alle **tentazioni**", diceva **Oscar Wilde, scrittore, poeta e drammaturgo** irlandese di fine Ottocento. E se nel caso di una dieta qualche tentazione è concessa e, **come hai letto**, è perfino auspicabile cedervi, è anche vero

¹⁹ „Będziesz zwinny niczym pantera.”

²⁰ „Nawet Arnold Schwarzenegger dał trochę paliwa swoim słynnym mięśniom na tym piasku, więc na co czekasz?”

²¹ „Chcesz «skraść» sekret najszybszych kenijskich biegaczy i poprawić swój rekord życiowy w kolejnym maratonie?”

che cedere una volta va bene, farlo due anche ma dalla terza in poi diventa una routine decisamente pericolosa per la linea²². *FMM*, czerwiec 2023, s. 79.

Stopień marginalizacji męskości wspomnianych w niniejszym paragrafie zasługuje na bardziej szczegółową analizę na większej próbie, w celu ustalenia realnego rozmiaru zjawiska.

3.3.2. Osoby niepełnosprawne i chore

Sytuacja męskości wykazujących permanentne braki w obszarze zdrowia prezentuje się inaczej od poprzednio omawianej kategorii. Wydaje się, na przykładzie przytoczonych poniżej wypowiedzi, że zanika tabuizacja, która dotyczyła w przeszłości osób niepełnosprawnych, a w szczególności niepełnosprawnych mężczyzn. Analizowana prasa męska dzieli się historiami osób, które na skutek różnych okoliczności utraciły sprawność. Kontekstowi, w jakim mowa o tragicznych wydarzeniach, towarzyszy zazwyczaj optymizm i poczucie, że z każdej trudnej sytuacji można wyjść zwycięsko. Tak dzieje się w trzech opisanych poniżej przypadkach:

(23) Era appena diventato chirurgo quando, nel 2011, **Marco Dolfin, perde l'uso delle gambe** in seguito a un terribile incidente. Ma non perde di vista le sue **passioni**. Infatti, grazie a una speciale carrozzina che gli permette di "stare in piedi" accanto al tavolo operatorio, è tornato ad operare. E si **distingue** anche nello **sport paraolimpico**. Racconta tutto questo e molto di più suo fratello Alberto nel libro "**Iron Mark. Le corsie di Marco Dolfin: chirurgo e nuotatore**"²³. *FMM*, czerwiec 2023, s. 88.

(24) **Manuel Bortuzzo** non aveva nemmeno 20 anni quando quel proiettile gli ha perforato il midollo spinale. La vicenda è stranota, il viso di Manuel abbiamo imparato a conoscerlo, ci è entrato in casa dallo schermo delle televisioni, all'ora del tg. Non lo volevamo, tantomeno lui. Pochi secondi che diventano interminabili, la corsa in ospedale, le operazioni, **la sedia a rotelle**. Manuel era una **promessa** del nuoto italiano, triestino cresciuto a Treviso, si era trasferito a Roma per allenarsi e farsi trovare pronto, al momento giusto, per le Olimpiadi²⁴. *MH Italia*, kwiecień-maj 2022, s. 59.

²² „«Mogę oprzeć się wszystkiemu oprócz pokusy» – powiedział Oscar Wilde, irlandzki pisarz, poeta i dramaturg końca XIX wieku. A jeśli w przypadku diety pokusy są dopuszczalne i, jak czytaliście, wręcz należy im ulegać, to prawdą jest również, że raz skusić się jest dobrze, zrobić to dwa razy również, ale wraz z trzecim podejściem staje się to zdecydowanie niebezpieczną rutyną dla sylwetki.»

²³ „Marco Dolfin właśnie został chirurgiem, kiedy w 2011 roku stracił władzę w nogach w wyniku okropnego wypadku. Ale nie stracił z oczu swoich pasji. Dzięki specjalnemu wózkowi inwalidzkemu, który pozwala mu «stać» przy stole operacyjnym, wrócił do operowania. Wyróżnia się także w sporcie paraolimpijskim. To wszystko i wiele więcej opowiada jego brat Alberto w książce «Iron Mark. Le corsie di Marco Dolfin: chirurgo e nuotatore».»

²⁴ „Manuel Bortuzzo nie miał nawet 20 lat, kiedy kula przebiła mu rdzeń kręgowy. Historia jest bardzo znana, poznaliśmy twarz Manuela z ekranów telewizora, w porze wiadomości. Nie tego

(25) «Andavo a caccia di storie di altri **ragazzi con disabilità**, prendendo ispirazione da **campioni sportivi** come **Alex Zanardi** o **Federico Morlacchi** e guardavo i video delle loro imprese. Poi, c'era un'idea che mi frullava in testa, ovvero capire se nel lavoro ci fosse qualche altro medico che aveva provato ad affrontare lo stesso tipo di problematica avendo il medesimo tipo di **disabilità**»²⁵. *FMM*, czerwiec 2023, s. 89.

Przedstawiciele płci męskiej, których poznajemy z imienia i nazwiska, wykazali się hartem ducha, siłą woli, odbudowując nadwątloną w wyniku wypadków męskość. Zastosowane strategie dyskursywne normalizują poruszany temat. Co nie bez znaczenia, mężczyźni, o których mowa, przed tragicznymi doświadczeniami, mogli być zaliczani do pierwszej z omawianych grup, osób o męskości hegemonicznej. Mamy zatem do czynienia z utratą statusu i przejściem do niższej kategorii, by doznać po czasie dosłownej i metaforycznej rehabilitacji.

Oprócz nabytej niepełnosprawności fizycznej, w tekstach prasowych zaobserwowano wątki odnoszące się do uzależnień, w tym ciężkich, wymagających hospitalizacji, oraz chorób o różnym rokowaniu, takich jak nowotwory. Mężczyźni doświadczeni w ten sposób to znani i popularni północnoamerykańscy aktorzy, których również, nie znając tych wątków biograficznych, można by uznać za przedstawicieli wspomnianej męskości dominującej, wzorcowej.

(26) Tanto per cominciare, la «Cosa Terribile» citata nel titolo del libro di [Matthew] Perry ne rappresenta il tema centrale ed è la sua **dipendenza**. [...] Ho subito un ricovero in un ospedale psichiatrico e sono andato in **terapia** due volte alla settimana per 30 anni...». Ancora: «Mi sono **disintossicato** più di 65 volte nella vita...». Oppure: «Durante gli anni di “Friends” **il mio peso** variava tra i 60 e i 100 chili»²⁶. *GQ Italia*, grudzień 2022, s. 60.

(27) Dopo un periodo di negazione nei confronti della diagnosi di **cancro alla bocca**, **Tucci** si è sottoposto a un'intensa radioterapia, fino a perdere la capacità di sentire i sapori e a mangiare attraverso un sondino. Sebbene la prognosi fosse buona, la sua guarigione è stata estremamente debilitante: per alcuni anni non è stato in grado di

---

chcieliśmy, nie mówiąc już o nim. Kilka sekund, które zdawały się nie kończyć, szybki przejazd do szpitala, operacja, wózek inwalidzki. Manuel był obietnicą włoskiego pływania, triesteńczyk, który dorastał w Treviso, przeniósł się do Rzymu, aby trenować i być gotowym we właściwym czasie na igrzyska olimpijskie.”

²⁵ „Wyszukiwałem historie innych niepełnosprawnych osób, czerpiąc inspirację z mistrzów sportu, takich jak Alex Zanardi czy Federico Morlacchi i oglądałem filmy z ich wyczynami. Wtedy pojawił się pomysł, aby dowiedzieć się, czy w pracy są inni lekarze, którzy próbowali poradzić sobie z tym samym rodzajem niepełnosprawności.”

²⁶ „Po pierwsze, «Straszna rzecz» wspomniana w tytule książki [Matthew] Perry'ego, która stanowi jej centralną część to jego uzależnienie. [...] «Byłem hospitalizowany w szpitalu psychiatrycznym i przez 30 lat dwa razy w tygodniu chodziłem na terapię...». I jeszcze: «Odrzuwałem się w życiu ponad 65 razy...». Albo: «W okresie „Przyjaciół” moja waga wahała się od 60 do 100 kilogramów.”

produrre la saliva sufficiente a inghiottire alimenti come il pane e la carne. Una tortura per un uomo ossessionato dal cibo²⁷. *GQ Italia*, grudzień 2022, s. 140.

Bohaterom powyższych opisów udało się powrócić do zdrowia a ich historie udowadniają, że męskość nie może być kojarzona jedynie z pasmem sukcesów. Jest to odpowiedź na dość rozpowszechniony stereotyp twardziela, któremu wszystko przychodzi z łatwością. Mamy tutaj również do czynienia z alternatywną wobec hegemonicznej formą męskości jako praktyki korporalnej. Ciało jest konstruktem podlegającym zmianom nie tylko w wyniku celowo podjętych działań (np. ćwiczeń na siłowni), ale również wskutek choroby, niezależnej od woli mężczyzny.

3.3.3. Osoby pozbawione środków finansowych

Kolejna zaobserwowana subkategoria męskości odnosi się do obiektów w ograniczonym stopniu reprezentowanych w prasie oraz anonimowych z perspektywy onomastyki. Mężczyźni ubodzy w znaczeniu materialnym mogą liczyć na wsparcie jednostek hegemonicznych. Historie tych pierwszych zasługują na zainteresowanie pod warunkiem dokonującej się w nich transformacji, przejścia na wyższy poziom w hierarchii społecznej, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu.

28) “L’uomo che ha portato la moda sul web”, come lo ha definito il New York Times, sta vivendo una nuova fase della sua vita; in cui quel vivace spirito imprenditoriale che è sempre stato il suo sogno nelle primavere di Ravenna, «sin da bambino volevo cambiare il mondo», e la sua capacità di visione sono oggi rivolti a programmi di educazione e mentorship per **giovani e aspiranti imprenditori – provenienti da zone depresse** o contesti generalmente **sottorappresentati** – e a progetti che hanno a cuore il **tema della sostenibilità**, è stato pioniere in questo²⁸. *GQ Italia*, marzec 2023, s. 38.

---

27 „Po okresie wypierania diagnozy raka jamy ustnej, Tucci przeszedł intensywną radioterapię, stracił zmysł smaku i był karmiony przez sondę. Chociaż rokowania były dobre, jego powrót do zdrowia należał do trudnych: przez kilka lat nie był w stanie wyprodukować wystarczającej ilości śliny, aby połknąć pokarmy, takie jak chleb czy mięso. Koszmar dla człowieka mającego obsesję na punkcie jedzenia.”

28 „Człowiek, który wprowadził modę do sieci», jak określił go New York Times, przeżywa nowy etap w swoim życiu; duch przedsiębiorczości i wizjonerstwo («od małego chciałem zmieniać świat») dzisiaj skierowane są w stronę programów edukacyjnych i mentoringowych dla młodych i aspirujących przedsiębiorców, pochodzących z obszarów dotkniętych kryzysem lub ogólnie słabo reprezentowanych, oraz projektów, których celem jest zrównoważony rozwój, którego był pionierem.”

3.3.4. Pozostałe męskości „niemęskie”

3.3.4.1. Ageizm

Analizując antroponimy męskie typowe dla męskości wzorcowej, można zauważyć, że jednym z kryteriów wyróżniających tę grupę jest wiek, przeważnie średni. Przykłady przytoczone poniżej pokazują, że data urodzenia może stanowić wyzwanie nie tylko w przypadku wzorców kobiecości. Mężczyźni starsi rzadko przywoływani są w materiale prasowym nurtu lifestylowego (Clarke et al., 2014, Pompper et al., 2007). Wiek można odbierać tutaj jako czynnik pozbawiający męskości. Wspomniane postaci, precyzyjnie określone pod względem onimicznym, zasługują na uwagę, jeśli wczytać się w słowa artykułów prasowych, gdyż nie wykazują cech charakterystycznych dla swojego wieku (spadek energii, witalności, utrata sprawności fizycznej).

(29) **Sir Anthony Hopkins**, l'eterno **Hannibal Lecter**, **il più grande attore vivente** e uno dei più grandi di tutti i tempi. Energico anche a **85 anni**, basta vederlo in quel breve video online nel quale ordina, senza mezzi termini, di «Credere! Credere! Credere!» in sé stessi: «E anche se non ci credete, credeteci lo stesso! Ha funzionato per me, funzionerà anche per voi!»²⁹. *Icon*, luty 2023, s. 91.

(30) Parola di **Amaurys Pérez**, **pallanuotista** e **volto tv** dal sorriso contagioso che si era ritirato per fare l'allenatore ma a **46 anni** è tornato in vasca **più in forma che mai**³⁰. *FMM*, sierpień 2022, s. 35.

(31) **Cinquanta** e non sentirli. È proprio il caso di dirlo conoscendo **Carlos Checa**. A ottobre spegnerà **cinquanta candeline**. **Mezzo secolo** a tutta velocità, sulle due ruote del Motomondiale e in Superbike (dove si è laureato campione del mondo nel 2011), ma anche su quattro³¹. *MH Italia*, kwiecień-maj 2022, s. 96.

To kolejny obszar, na którym, dzięki zachodzącym zmianom społecznym, dokonuje się współdzielenie doświadczeń kobiecych i męskich.

---

²⁹ „Sir Anthony Hopkins, odwieczny Hannibal Lecter, największy żyjący aktor i jeden z największych aktorów wszechczasów. Pełen energii nawet w wieku 85 lat, wystarczy zobaczyć go w tym krótkim wideo, w którym bez żadnych wątpliwości nakazuje «Wierzyć! Wierzyć! Wierzyć!» w siebie: «A nawet jeśli nie wierzycie, to i tak uwierzcie! U mnie zadziało, w twoim przypadku też zadziało!»”

³⁰ „Tak mówi Amaurys Pérez, twarz zarażająca uśmiechem, znana z telewizji. Piłkarz wodny, który przeszedł na emeryturę, aby zostać trenerem, ale w wieku 46 lat powrócił na basen w formie lepszej niż kiedykolwiek.”

³¹ „Pięćdziesiąt lat i na tyle nie wyglądać. Można tak powiedzieć o Carlosie Chece. W październiku zdmuchnie pięćdziesiąt świeczek. Pół wieku na pełnych obrotach, na dwóch kółkach w Mistrzostwach Świata i w zawodach Superbike (gdzie został mistrzem świata w 2011 roku), ale i na czterech kołach.”

3.3.4.2. Dążenie do maskulinizacji

Nawet pobieżna analiza materiału ikonograficznego, towarzyszącego artykułom prasowym, chociaż nie stanowi celu badawczego podjętego w niniejszym tekście, pozwala zaobserwować różne typy fizyczne męskości, promowane w materiałach modowych oraz reklamowych (zob. Rohlinger, 2002). Ze znaczną frekwencją publikowane są zdjęcia mężczyzn o androgynicznej urodzie. Zjawisko dotyczy wybranych tytułów prasowych (*Esquire*, *GQ*, *Icon*), podczas gdy w pozostałych periodykach (*Men's Health*, *For Men Magazine*) nadal promowany jest model muskularnego sportowca, o mocno zarysowanej linii szczęki. Wprowadzenie to jest niezbędne do omówienia trybu użycia prawdopodobnie hipokorystycznej formy imienia męskiego *Ali* do przedstawienia historii, szczegółowo opisanej, ale noszącej znamiona anonimowości, młodego mężczyzny, który zdecydował się poddać kosztownej operacji plastycznej szczęki, by dostosować swoją twarz do jednego z dominujących modeli męskości.

(32) **Ali** ha vent'anni e di lui non posso svelare altro se non che è un giovane uomo, **residente in Europa occidentale**, intento ad ammazzare il tempo passeggiando su e giù per le strade di Roma. L'ultima volta che è stato in città, Ali è riuscito a fare un po' il turista: ha visitato il Vaticano e il Colosseo. In questa occasione, però, si sente troppo nervoso per i **gladiatori** o le crocifissioni. Nei suoi panni, anche tu saresti nervoso la sera prima di sversare 20.000 euro per farti rompere la mascella. Fino a quel momento, Ali vuole semplicemente ingannare l'attesa. Ecco perché mi parla. Si sente solo là fuori, lontano da casa, a poche ore dall'anestesia. Siamo in videochiamata, ma la sua telecamera è spenta e non posso vedere il suo volto. Penso non sia ancora pronto a condividere la propria immagine in primo piano. Oltretutto, questa è la fase del «prima». Se avrà un po' di fortuna, domani uscirà dalla sala operatoria con un aspetto completamente diverso. **Un uomo dalla mascella forte**³². *GQ Italia*, marzec 2023, s. 150.

Warto byłoby zastanowić się nad potencjalnym wpływem tego typu treści prasowych na czytelników i nad ewentualnym efektem naśladowczym, mogącym wynikać ze sposobu opisywania zaistniałej sytuacji (por. Frederick et al., 2005:81).

³² „Ali ma dwadzieścia lat – i nie mogę nic więcej ujawnić, poza tym, że jest młodym mężczyzną, mieszkającym w Europie Zachodniej – i dla zabicia czasu przechadza się po ulicach Rzymu. Ostatnim razem, gdy był w mieście, Ali zachowywał się trochę jak turysta: odwiedził Watykan i Koloseum. Tym razem jednak czuje się zbyt zdenerwowany, aby oglądać gladiatorów czy ukrzyżowania. Na jego miejscu ty też byłbyś zdenerwowany w noc poprzedzającą wydanie ponad 20 000 euro, aby złamać sobie szczękę. Do tego czasu Ali po prostu chce zabić czas. Dlatego ze mną rozmawia. Czuje się tam samotny, daleko od domu, kilka godzin przed znieczuleniem. Prowadzimy rozmowę wideo, ale jego kamera jest wyłączona i nie widzę jego twarzy. Myślę, że nie jest jeszcze gotowy, by dzielić się swoim wizerunkiem. Poza tym jest to faza «przed». Jeśli będzie miał szczęście, jutro po operacji będzie wyglądał zupełnie inaczej. Będzie mężczyzną o mocno zarysowanej linii szczęki.”

3.3.4.3. Męskość w duchu *slow life*

Ostatnia grupa antropimów męskich występuje w kontekście przedstawiającym alternatywne dla aktualnie dominujących style życia. Mężczyźni hegemoniczni, jak można było zauważyć na podstawie przytoczonych uprzednio przykładów, prezentowani są jako osoby przeważnie młode lub w średnim wieku, zaangażowane w różne typy działalności społecznej, odnoszące sukcesy na wielu polach (zob. Melosik, 2002:114-115). W opozycji do tego konstruktowi pojawiają się próby pokazywania odmiennych modeli zachowań. Poniższe cytaty przedstawiają koncepcję życia w stylu *slow*.

(33) Con lo zaino in spalla e **poche cose dentro**, alla ricerca dell'**essenzialità** e di sé stesso: **Marco Maccarini, icona della tv** del nuovo millennio, è appassionato di cammini. Si racconta e li racconta sui social, invitando tutti a vivere con un pizzico di **lentezza**³³. *MH Italia*, kwiecień-maj 2022, s. 62.

(34) Questa **filosofia del viandante** mi piace molto: io **non chiedo**, ma **accetto**». Uno **zaino**, un **bastone**, un **saio**: l'ultima avventura **Marco [Maccarini]** l'ha percorsa così, con **semplicità**³⁴. *MH Italia*, kwiecień-maj 2022, s. 65.

Jednakże, również i w tym przypadku, uwaga czasopisma skupia się na bohaterze, który dysponuje znanym imieniem i nazwiskiem. Jego widoczność i rozpoznawalność pozwalają na stopniowe oswajanie zachowań, które dotąd pozostawały poza głównym nurtem męskości, nie mając wiele wspólnego z rozpowszechnionym konsumpcjonizmem i szybkim tempem współczesnego życia.

3.4. Od męskości podporządkowanej do męskości współdziałalnej lub hegemonicznej

W tej części opracowania zaprezentowane zostaną użycia antropimów męskich w dyskursach prasowych wskazujące na rodzaj metamorfozy, przejścia z niższej kategorii męskości do bardziej prestiżowej i pożądanej. Pierwsza grupa przykładów dotyczy wieku, braku pewności siebie oraz środków finansowych. Wskazane poniżej postaci doznały transformacji, zasługującej na szczegółową deskrypcję za pomocą odpowiedniej leksyki (pl. nieśmiały chłopak, niepewny nastolatek, spektakularny sukces, siła).

(35) Prima è stato un **bambino timido** che si esprimeva solo attraverso il violoncello, poi un **ragazzo sfacciato** che, con i 2Cellos, ha raggiunto il **successo planetario**

³³ „Z plecakiem na ramieniu i paroma rzeczami w środku, w poszukiwaniu sensu i samego siebie: Marco Maccarini, telewizyjna ikona nowego tysiąclecia, jest pasjonatem wędrówek. Opowiada o sobie i o nich w mediach społecznościowych, zapraszając wszystkich do życia w stylu *slow*.”

³⁴ „Bardzo podoba mi się ta filozofia wędrowca: ja nie żądam, ja akceptuję». Plecak, kijek, skromny strój: Marco [Maccarini] odbył swoją ostatnią przygodę w ten sposób, z prostotą.”

unendo rock e musica classica. Oggi è **HAUSER**, «questo tipo romantico, melodico», pronto per il suo primo tour da solista³⁵. *Icon*, luty 2023, s. 144.

(36) **Lucio Battisti** è stato un **bambino timido** e anche un po' testardo, con un unico grande desiderio: possedere una chitarra tutta sua. Ma, visto che **nessuno intendeva regalargliela**, alle medie decide di pensarci da solo. Invece di prendere l'autobus per andare a scuola, nonostante la grande distanza, usa la bicicletta e con **i soldi che piano piano mette da parte**, finalmente a 12 anni realizza il suo sogno: una chitarra nuova fiammante³⁶. *FMM*, czerwiec 2023, s. 107.

(37) La prima volta che **Giacomo Spazzini** entra in una palestra è il 2004. Ha 14 anni ed è un **adolescente** come tanti, **turbolento, insicuro e dal fisico gracile**. Fin da subito l'ambiente gli garantisce quel senso di **concretezza** di cui sentiva la necessità: a ogni allenamento o comportamento virtuoso a tavola corrisponde un **risultato tangibile** che lo avvicina sempre di più agli obiettivi prefissati. «Vedevo il mio corpo cambiare e diventare **più forte**. Questo mi ha permesso di sentirmi anche **più sicuro** di me stesso», ci racconta Giacomo³⁷. *MH Italia*, luty-marzec 2023, s. 41.

Widać na tym przykładzie, że męskość jest kategorią płynną także w wymiarze indywidualnym, dotyczącym poszczególnych przedstawicieli płci męskiej.

Również przedstawiciele innych ras niż biała, albo mniejszości narodowych, mogą doświadczyć awansu w hierarchii społecznej, wiążącego się z symbolicznym zyskaniem rozpoznawalnego imienia i nazwiska oraz odpowiedniego statusu onomastycznego, co wynika bezpośrednio z uznania odniesionego przez nich sukcesu.

(38) Non sono diventato un attore perché non ho visto **i neri** farlo e volevo cambiare le cose. L'ho fatto perché pensavo fosse una grande professione e avrei potuto fare un buon lavoro. Mentre inizi ad **avere successo** ti viene chiesto com'è essere il **primo nero** a fare questo o quello. Bene, è lo stesso se fossi bianco. È la prima volta per me. Non voglio essere **il primo nero**. Sono il primo **Idris**³⁸. *Esquire Italia*, marzec 2023, s. 64.

³⁵ „Najpierw był nieśmiałym dzieckiem, które wyrażało się tylko poprzez wiononczelę, potem bezczelnym chłopakiem, który z duetem 2Cellos osiągnął światowy sukces, łącząc rocka i muzykę klasyczną. Dziś HAUSER, «ten muzyczny romantyk», jest gotowy na swoją pierwszą solową trasę koncertową.»

³⁶ „Lucio Battisti był nieśmiałym, a nawet trochę upartym chłopcem, który miał jedno wielkie pragnienie: mieć własną gitarę. Ponieważ jednak nikt nie zamierzał mu jej podarować, w gimnazjum postanowił sam o to zadbać. Zamiast dojeżdżać do szkoły autobusem, mimo dużej odległości, jeździł na rowerze i za pieniądze, które powoli odkładał, w końcu w wieku 12 lat zrealizował swoje marzenie: kupił nowiutką gitarę.»

³⁷ „Giacomo Spazzini po raz pierwszy wchodzi na siłownię w 2004 roku. Ma 14 lat i jest nastolatkiem, jak wielu innych, zbuntowanym, niepewnym siebie i wątlej budowy ciała. Od samego początku to środowisko gwarantowało mu poczucie konkretnych efektów, których potrzebował: każdy trening albo dobre nawyki żywieniowe prowadziły do namacalnych wyników, które jeszcze bardziej zbliżały go do wyznaczonych celów. «Widziałem, jak moje ciało się zmienia i staje się silniejsze. To pozwoliło mi poczuć się jeszcze bardziej pewnym siebie», mówi nam Giacomo.»

³⁸ „Zostałem aktorem, nie dlatego, że nie widziałem czarnych aktorów, i ja miałem to zmienić. Wybrałem aktorstwo, bo uważałem, że to świetny zawód i mógłbym wykonać dobrą robotę. Gdy

(39) «Ma come ha cominciato [**Paul Wesley**]?» «Sono cresciuto in New Jersey, ma i miei sono **polacchi**. Parlavamo un'altra lingua, avevamo abitudini differenti: mi sentivo decisamente **uno straniero**»³⁹. *Icon*, listopad 2022, s. 194.

Ostatnia z wymienionych postaci, wraz z odniesionym sukcesem kinematograficznym, ma w udziale podwójną transformację: polsko brzmiące imiona i nazwisko Paweł Tomasz Wasilewski zostały zastąpione pseudonimem artystycznym Paul Wesley, ukrywającym prawdziwe pochodzenie aktora.

3.5. Płynność konstruktów męskości

Zmierzając ku konkluzjom, dochodzimy do momentu, w którym można zaprezentować cytaty eksplcytnie podkreślające zmienność kulturowych wzorców męskości jako źródeł inspiracji dla współczesnych czytelników prasy lifestylewej.

(40) Il **frontman** del nuoto italiano **Gregorio Paltrinieri** si racconta a cuore aperto in una cover story ad alto tasso di **medaglie**. **Thomas Ceccon** e **Nicolò Martinenghi**, la meglio **gioventù** in vasca. Chi sono oggi i **nuovi filantropi**? Persone che sanno mettersi in gioco per l'**arte** e la **cultura** ma anche per la **salute**, l'**ambiente**, la **vita**: *Esquire* ha raccolto tre storie ad **alto tasso d'ispirazione**⁴⁰. *Esquire Italia*, wrzesień 2022, s. 65.

(41) Nella parabola di **Kortajarena** c'è un prima e un dopo: lo spartiacque è l'incontro con **Tom Ford**. Lo **stilista texano**, che aveva rivoluzionato **Gucci** a metà anni 90, nel 2006 ha lanciato il suo marchio con una collezione uomo che, per 13 anni, ha avuto il volto dell'attore **basco**. Su una scena dominata da modelli adolescenti, la **bellezza volitiva** di **Kortajarena** incarnava **una nuova virilità**⁴¹. *Icon*, listopad 2022, s. 218.

(42) «A proposito di gentilezza: viviamo in un periodo storico in cui lo spettro della **mascolinità** si è allargato, i ruoli vengono scritti immaginando tanti tipi diversi di maschio, **il machismo** ha lasciato il posto ad altre sfumature.» «È vero, e la **varietà dei**

---

zaczynasz odnosić sukcesy, jesteś pytany, jak to jest być pierwszym czarnym, który robi to czy tamto. Cóż, byłoby dokładnie tak samo, gdybym był biały. Dla mnie to pierwszy raz. Nie chcę być traktowany jak pierwszy czarny. Jestem pierwszym Idrisem.»

³⁹ „Ale jak zaczynał [**Paul Wesley**]?» «Dorastałem w New Jersey, ale moi rodzice są Polakami. Mówiliśmy innym językiem, mieliśmy inne przyzwyczajenia: zdecydowanie czułem się jak obco-krajowiec.»

⁴⁰ „Lider włoskiego pływania Gregorio Paltrinieri mówi o sobie otwarcie w artykule z okładki, okraszonym dużą liczbą medali. Thomas Ceccon i Nicolò Martinenghi, najlepsi młodzi pływacy w basenie. Kim są dziś nowi filantropi? To ludzie, którzy wiedzą, jak zaangażować się w sztukę i kulturę, ale także w zdrowie, środowisko i życie: *Esquire* zebrał trzy bardzo inspirujące historie.»

⁴¹ „W opowieści o Kortajarenie istnieją dwa etapy: «przed» i «po». Punktem zwrotnym było spotkanie z Tomem Fordem. Tekszański projektant, który zrewolucjonizował Gucci w połowie lat 90., wypuścił w roku 2006 swoją markę z męską kolekcją, która przez 13 lat nosiła twarz baskijskiego aktora. Na scenie zdominowanej przez nastoletnich modeli, stanowcze piękno Kortajareny uosabiała nową męskość.»

personaggi maschili rende più interessante essere un attore oggi. Prima si metteva in scena solo una parte di quello che può essere la mascolinità. Mi piace giocare con la **fluidità**, ma trovo questo termine quasi inutile ormai. Per le persone della mia età sta się normalnym **non identificarsi più con gli stereotipi di un genere**. Sono contento, aggiungere possibilità e non limitarsi è sempre positivo. È **un'evoluzione** che mi piace: nello spettacolo, nella moda, nella musica»⁴². *GQ Italia*, marzec 2023, s. 146.

Zjawiska, o których mowa, nie są tylko przedmiotem analiz badaczy, ale pozostają w obszarze refleksji czytelników jak i przedstawicieli poszczególnych typów męskości, na które powołuje się prasa męska.

4. Obserwacje końcowe

Dokonując syntetycznego podsumowania zaobserwowanych zjawisk o naturze językowo-społecznej, w oparciu o szczegółowo określony korpus badawczy, można uznać, co następuje:

1. Męskość współdziałania jest konstruowana w oparciu o konfrontację z męskosciami hegemonicznymi.

2. Męskość hegemoniczna zawsze ma imię i nazwisko, męskość współuczestnicząca zazwyczaj pozostaje anonimowa.

3. Istotnym językowym elementem konstruowania męskości jest współtowarzyszająca kontekst leksyka, w tym nasilone frekwencyjnie anglicyzmy, służące podnoszeniu prestiżu opisywanych obiektów.

4. Odnotowano obecność innych jednostek z obszaru onomastyki: symbolicznych geonimów, wzmacniających funkcję antroponimów. Do kategorii tej zaliczamy nazwy krajów afrykańskich, azjatyckich, w których pobyt może wiązać się z dodatkowym wysiłkiem i stanowić wyzwanie z uwagi np. na toczące się konflikty zbrojne.

5. Niewielką część artykułów stanowią włoskie tłumaczenia tekstów stworzonych pierwotnie w języku angielskim, adresowanych do szerszej niż włoska publiczności. Teksty te nie odbiegają pod względem cech od artykułów oryginalnie włoskich. Potwierdzają pewne ogólnoświatowe tendencje w onimiczno-dyskursywnym tworzeniu męskości.

⁴² „A propos życzliwości: żyjemy w czasach, w których poszerzyło się spektrum męskości, pisane są role uwzględniające wiele różnych typów mężczyzn, kult *macho* ustąpił miejsca innym odcieniom męskości. To prawda, a różnorodność męskich postaci sprawia, że bycie aktorem jest dziś bardziej interesujące. Wcześniej tylko część tego, czym może być męskość, była pokazywana w grze aktorskiej. Lubię bawić się płynnością, ale teraz ten termin wydaje mi się prawie bezużyteczny. To normalne, że ludzie w moim wieku nie identyfikują się już ze stereotypami dotyczącymi płci. Cieszę się, tworzenie nowych możliwości i nieograniczanie się jest zawsze pozytywne. To ewolucja, którą lubię: w rozrywe, modzie, muzyce.”

6. Poddane analizie czasopisma, oprócz zaobserwowanych w ramach badania antroponimów wspólnych strategii maskulinizujących, stosują typowe dla siebie mechanizmy, wyróżniające poszczególne tytuły.

Bibliografia

- Boni, F. (2002). „Framing media masculinities: men’s lifestyle magazines and the biopolitics of the male body”. *European Journal of Communication* 17(4), 465–478.
- Clarke, L.H., Bennett, E.V. i C. Liu. (2014). „Aging and masculinity: portrayals in men’s magazines”. *Journal of Aging Studies* 31, 26–33.
- Connell, R.W. (2005). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R.W. i J.W. Messerschmid. (2005). „Hegemonic masculinity: rethinking the concept”. *Gender and Society* 19(6), 829–859.
- Frederick, D.A., Fessler, D.M.T. i M.G. Haselton. (2005). „Do representations of male muscularity differ in men’s and women’s magazines?”. *Body Image* 2, 81–86.
- Gauntlett, D. (2002). *Media, gender and identity. An Introduction*. London-New York: Routledge.
- Melosik, Z. (2002). *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Wolumin.
- Pompper, D., Soto, J. i L. Piel. (2007). „Male body image and magazine standards: considering dimensions of age and ethnicity”. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 84(3), 525–545.
- Ricciardelli, R., Clow, K.A. i P. White. (2010). „Investigating hegemonic masculinity: portrayals of masculinity in men’s lifestyle magazines”. *Sex Roles* 63(1-2), 64–78.
- Rohlinger, D.A. (2002). „Eroticising men: cultural influences on advertising and male objectification”. *Sex Roles* 46(3), 61–74.
- Skoczylas, Ł. (2011). „Hegemoniczna męskość i dywidenda patriarchy. O społecznej teorii płci kulturowej Raewyn Connell”. *Refleksje* 4, 11–18.
- Skowronek, K. (2016). *Kultura konsumpcji. Kultura terapii. Studia językoznawcze*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON.
- Zierkiewicz, E. (2008). „Czasopisma life-stylowe dla mężczyzn – pozorna opozycja dla prasy kobiecej”. *Studia Socjologiczne* 1, 45–75.

POMNIK JAKO ‘GEST’ EMBLEMATYCZNO- -STACJONARNY W MIEJSKIEJ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ: UWAGI WSTĘPNE

JOANNA PUPPEL

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0001-8288-0811

Abstrakt: Artykuł przedstawia wstępne uwagi dotyczące postrzegania pomnika jako gestu emblematyczno-stacjonarnego, który ma charakter mediujący w miejskiej przestrzeni publicznej. Autorka zakłada, iż pomnik przyjmuje funkcję pośredniczącą w różnych procesach symboliczno-komunikacyjnych w danej otwartej przestrzeni publicznej, np. miejskiej.

Abstract: The article presents preliminary remarks on the perception of the monument as an emblematic and stationary ‘gesture’, which has a mediating character in the urban public space. The author assumes that the monument serves an intermediating function in various symbolic and communication processes in a given open public space, e.g. in a city.

Słowa kluczowe: pomnik, gest, mediacja, miasto, przestrzeń miejska, przestrzeń publiczna

Key words: monument, gesture, mediation, city, urban space, public space

1. Pomnik jako element miejskiej przestrzeni publicznej

Architektura miejska to złożona struktura stworzona pracą wielu pokoleń w obrębie danej lokalnej kultury rozumianej jako twór dwuskładnikowy. Składają się na niego artefakty twarde i artefakty miękkie. Tworzone na przestrzeni dziejów artefakty twarde (np. artefakty architektoniczne) reprezentują przeszłość miasta w teraźniejszości. Z tych twardych artefaktów architektonicznych, które powstawały przez stulecia i dekady, wynika historia zarówno twórców jak i ich użytkowników, a także kontekstów społeczno-kulturowych, w których ci twórcy i użytkownicy funkcjonowali. Tak więc, możemy mówić o ‘miejskiej przestrzeni publicznej’, która staje się swoistą scenografią i w której zgromadzono elementy architektury. Można z niej wyczytać historię danego miasta czy też danej lokalnej kultury. Bardzo wyraźnymi nośnikami lokalnej przestrzeni publicznej (np. miejskiej przestrzeni publicznej) stają się pomniki. Stanowią one swoiste ‘gesty emblematyczne’ o charakterze niemym (ang. *mute*) i stacjonarnym, które mediują w przestrzeni publicznej miasta jak i pomiędzy pokoleniami, które z niej korzystają.

2. Pomnik jako ‘gest’ emblematyczno-stacjonarny

Na potrzeby poniższej pracy przyjmuje się definicje ‘pomnika’ zaproponowane przez Encyklopedię (ŻI:1) oraz Słownik PWN (ŻI: 2). Definiują one pomnik następująco:

- a) Encyklopedia PWN: pomnik to monument, dzieło rzeźbiarskie lub architektoniczno-rzeźbiarskie wzniesione dla upamiętnienia osoby lub zdarzenia historycznego, w formie posągu lub grupy rzeźb, kolumny, obelisku, budowli, czasem sztucznie usypanego wzgórza (kopiec) lub naturalnego głazu. (ŻI:1)
- b) Słownik PWN: 1. pomnik to posąg, obelisk, płyta itp., wzniesione ku czci jakiejś osoby lub dla upamiętnienia jakiegoś wydarzenia, 2. krzyż, płyta lub tablica z napisem, stawiane na grobie, 3. coś, co ma dużą wartość historyczną, naukową, estetyczną itp., co jest reprezentatywne dla swojej dziedziny lub epoki, 4. osoba lub przedmiot będące symbolem lub świadectwem czegoś.

Za Alois Riegelem (1903), austriackim historykiem sztuki, uważa się iż pomnik: „w swoim najstarszym i najbardziej oryginalnym sensie to wytwór człowieka, wzniesiony w konkretnym celu zachowania pojedynczych ludzkich czynów lub wydarzeń (lub ich kombinacji) w umysłach przyszłych pokoleń” (1903:1171 oraz dodatkowo za Roger Cavesem (2005), profesorem stanowego uniwersytetu w San Diego, California, definiuje się pomnik również jako „budowlę lub gmach wypełniony wartościami kulturowymi, historycznymi i artystycznymi. Konserwacja i zachowanie zabytków są uzasadnione tymi wartościami. Historycznie idea pomnika jest ściśle związana z upamiętnianiem (np. zwycięstwa, władania, nowego prawa). W przestrzeni miejskiej pomniki stały się częścią miejskiego krajobrazu, przestrzennymi punktami odniesienia czy elementami tworzącymi tożsamość miejsca. Pomniki mogą być wzbogacane o funkcje edukacyjne i polityczne [...] oraz artystyczne i upamiętniające.” (2005:318)²

Powyższe definicje wykluczają, pomniki przyrody (ang. *natural monument*), które są prawnie chronionymi tworam przyrody (np. drzewa, krzewy oraz twory przyrody nieożywionej – skały, głazy narzutowe, jary, etc.). Nie stanowią one materiału do rozważań w niniejszym opracowaniu.

---

¹ „A monument in its oldest and most original sense is a human creation, erected for the specific purpose of keeping single human deeds or events (or a combination thereof) alive in the minds of future generations” (tłumaczenie autorki (J.P.) z języka angielskiego (tłum.na język angielski dokonali: Kurt W. Forster and Diane Ghirardo)).

² Oryginalna wersja brzmi: „a construction or an edifice filled with cultural, historical and artistic values. The conservation and maintenance of monuments is justified by those values. Historically, the idea of the monument is closely tied to commemoration (of a victory, a ruling, a new law). In the urban space, monuments have become parts of the city landscape, spatial points of reference or elements founding identity of a place. Monuments can be enriched by educational and political functions [...] as well as artistic ones and those centred on commemoration” (tłumaczenie autorki-J.P.).

2.1. Jak można zdefiniować gest?

Ze względu na brak jednoznacznych kryteriów typologii gestów trudno jest jednoznacznie określić gest. Zdawał sobie z tego sprawę już Edward Sapir (1927), który stwierdził, że: „gesty są trudne do sklasyfikowania i trudno dokonać świadomej separacji pomiędzy tym, co w geście jest czysto indywidualnym elementem a tym, co przynależy do zwyczajów grupy jako całości [...] odpowiadamy na gesty z niesamowitą zmiennością, można by nawet rzec, że ze zgodnością złożonego i sekretne go kodu, który nie jest nigdzie zapisany, nieznanego przez nikogo a rozumianego przez wszystkich” (1927: 556)³.

Pierwszego uznanego przez badaczy gestów sklasyfikowania tychże dokonał w swojej pionierskiej pracy David Efron (1941), student Franza Boasa. Jego monografia, która z czasem stała się fundamentem dla innych późniejszych typologii, w sposób oryginalny przedstawiła kategoryzację gestów. Efron zaproponował mianowicie dwa rodzaje gestów:

- 1) gesty, które zależne są od wypowiedzi ustnej, np. batuty (ang. *batons*);

oraz

- 2) gesty, które przekazują znaczenie niezależnie od komunikatu językowego, np. emblematy (ang. *emblems*).

Podział ten jest najbardziej ogólny i wyznacza cezurę dla dalszych badań nad typologią gestów.

Typologia Efrona stanowiła podstawę do stworzenia pierwszej typologii na gruncie semiotycznym. Zaproponowali ją dwaj amerykańscy badacze, Paul Ekman i Wallace Friesen (1969).

Obecnie typologia ta jest jedną z najbardziej popularnych w badaniach nad gestami. Opierając się na kryterium pierwotnych źródeł i pełnionych przez gest funkcji wyodrębnili oni pięć rodzajów gestów. Są nimi: emblematy (ang. *emblems*), ilustratory (ang. *illustrators*), adaptatory (ang. *adaptators*), wskaźniki emocji (ang. *affect-displays*) i regulatory (ang. *regulators*). Na potrzeby niniejszego opracowania przyjrzyć się grupie gestów, zwanych emblematami, ponieważ mają one istotne znaczenie w kontekście pomników umieszczonych w miejskiej przestrzeni publicznej.

---

³ Oryginalna wersja brzmi: Gestures are hard to classify and it is difficult to make a conscious separation between that in gesture which is of merely individual origin and that which is referable to the habits of the group as a whole[...]we respond to gestures with an extreme alertness and, one might almost say, in accordance with an elaborate and secret code that is written nowhere, known by none, and understood by all. (tłumaczenie autorki-J.P.).

2.2. Jak można zdefiniować emblematy?

Emblematy to wszelkie sygnały niewerbalne, takie jak ekspresje mimiczne (np. uśmiech, tzw. 'puszczanie oka', ściągnięcie brwi, uniesienie brwi, zaciśnięcie ust, etc.) a także ruchy rąk, które stosowane są w miejsce słów, i które są łatwo odczytywalne przez osoby zanurzone w danej kulturze lokalnej (w danym etnosie kulturowym). Emblematy są zatem symbolami, które zostały wytworzone arbitralnie przez członków danego etnosu kulturowego celem transmisji zamierzonych przez nich znaczeń. Komunikatorzy reprezentujący poszczególne etnosy kulturowe posługują się symbolami w tych samych celach komunikacyjnych, np. przy pożegnaniach, pozdrowieniach, wyrażaniu emocji, opinii, etc.

Niemniej trzeba podkreślić, że poszczególne kultury lokalne różnią się pod względem liczby używanych symboli i form, jakie one przybierają. Zatem to samo zachowanie może mieć całkowicie odmienne znaczenie w różnych kulturach. Tak więc, określone zachowanie o charakterze emblematycznym może mieć odmienne znaczenie w różnych kulturach lokalnych. Z kolei różne zachowania emblematyczne mogą oznaczać to samo w wielu kulturach lokalnych. Należy więc podkreślić, że gesty symboliczne o charakterze emblematów są ściśle zależne od określonej kultury lokalnej (zob. Efron, 1972:96).

3. Pomnik w miejskiej przestrzeni publicznej

Zaistnienie pomnika w otwartej przestrzeni publicznej danego miasta wpisuje go w daną kulturę lokalną lub narodową i który tym samym służy wartościom cenionym (i uznawanym za słuszne czy wręcz pożądane) w danej wspólnocie komunikacyjnej. Pomnik jako gest emblematyczno-stacjonarny przyjmuje funkcję pośredniczącą (mediującą) w procesach symboliczno-komunikacyjnych w danej otwartej przestrzeni publicznej (np. miejskiej przestrzeni publicznej).

Gdy mowa o otwartej przestrzeni publicznej należy podkreślić, że stanowi ona bogate środowisko komunikacyjne, które jest odpowiednio zorganizowane i w którym komunikatorzy uczestniczą w niezliczonej liczbie aktów komunikacyjnych. Ogromną rolę odgrywają w nich nieosobowe cechy w interakcji międzyludzkiej np. regulacja dystansu międzyosobowego (zob. Hall, 1966/1982). Stąd też, coraz więcej uwagi poświęca się w badaniach komunikologicznych wpływom nieosobowych cech w interakcji międzyludzkiej. Chodzi tu w szczególności o użycie form przestrzennych jako komunikatów o charakterze estetycznym, ideologicznym i rytualnym.

Należy podkreślić, iż przestrzeń publiczna jest przestrzenią otwartą, nie skrzepowaną nadmiernie artefaktami architektonicznymi. Jest ona przestrzenią użytkowaną przez ludzi w wieloraki sposób (np. dla celów edukacyjnych, zarobkowych, rekreacyjnych, sportowych, religijnych, militarnych, etc.) i przybiera różnorodne formy fizyczne: np. place, aleje, skwery, bulwary, ulice, jezdnie, chodniki, deptaki, parki,

otwarte targi/bazary, etc. Tak więc służy ona ludziom do przebywania w niej i swobodnego przemieszczania się, a także pozwala na angażowanie się komunikatorów w różnych aktach komunikacyjnych (np. o charakterze dialogiczno-narracyjnym).

4. Funkcje pomnika w miejskiej przestrzeni publicznej

Jak już zauważono powyżej, pomnik umieszczony w miejskiej przestrzeni publicznej pełni funkcję pośredniczącą (czyli mediującą) pomiędzy różnymi jego wyrażeniami (ang. *expression*). Wyrażenia te obejmują następujące cechy:

a) pomnik przenosi człowieka w czasie w strefę zrytualizowanego kontaktu społecznego (ang. *ritualized social contact*, zob. Collins, 2001). Kontakt ten nie ma charakteru żywej i spontanicznej wymiany komunikatów, jaka ma miejsce w diadzie komunikacyjnej, w której biorą udział dwie żywe istoty ludzkie, nadawca i odbiorca komunikatów, a jedynie stacjonarny i nieruchomy nadawca w postaci pomnika/monumentu niejako stale nadaje swój niezmienny komunikat, a żywy odbiorca nieustannie i w dłuższym wymiarze czasowym odbiera ten sam komunikat.

b) Pomnik wzmacnia „kohezję społeczną” (ang. *social cohesion*, zob. np. Koszko i Puppel, 2012; Barchas i Mendoza, 1984; Maisonneuve, 1995) poprzez swoją fizyczną i semantyczną niezmiennność.

c) Pomnik (wraz z innymi pomnikami oraz artefaktami architektonicznymi) wspólnie tworzy swoisty „spektakl” o określonej intensywności performatywności i ekspresyjności w otwartej przestrzeni publicznej (zob. Debord, 1967/1988, 1988/2006; J. Puppel, 2013). Spektakularny charakter pomnika zakłada udział nieustannie zmieniającej się publiczności.

d) Pomnik oddziałuje estetycznie w rozumieniu zarówno pozytywnym/asonansowym jak i negatywnym/dysonansowym (zob. S. Puppel, 2012; Goffman, 1971) i tym samym bierze udział w rozładowywaniu napięć o charakterze psychicznym i społecznym poprzez swoistą „terapię gesturalną” (np. w aktach składania kwiatów/wieńców lub oblewania farbą/niszczenia).

f) Pomnik utrzymuje wymiar magiczno-rytualny otwartej przestrzeni publicznej (zob. Hubert i Mauss, 1902/1972).

g) Pomnik zawiera w sobie wyraźny kontekst społeczny, nie jest bowiem wyizolowany społecznie i jako taki zawiera w sobie wyraźne znaczenie zbiorowe (społeczne) dla danej wspólnoty kulturowo-językowo-komunikacyjnej (zob. Labov, 1972; Puppel i Puppel, (w druku)).

h) Pomnik daje uczestnikom danej otwartej przestrzeni publicznej (tutaj miejskiej przestrzeni publicznej) możliwość podniesienia własnej godności jako uczestników tejże przestrzeni. Dzieje się to właśnie poprzez obcowanie z pomnikami jako niemymi gestami stacjonarnymi, wypełniającymi określoną otwartą przestrzeń publiczną.

i) Każdy pomnik ma charakter ekspresji artysty/artystów w formie określonego gestu emblematiczno-stacjonarnego celem zakomunikowania określonej treści i formy wszystkim uczestnikom danej miejskiej przestrzeni publicznej (zob. Mauss, 1925/1967).

j) Każdy pomnik umieszczony w otwartej przestrzeni publicznej (np. w miejskiej przestrzeni publicznej) automatycznie zwiększa potencjał kulturowo-językowo-komunikacyjny danej wspólnoty.

Poniżej przedstawiono przykłady pomników umieszczonych w miejskiej przestrzeni publicznej na przykładzie miasta Poznania.

Fotografia nr 1 przedstawia 'Poznańskie Krzyże'. Jest to pomnik Poznańskiego Czerwca 1956, który znajduje się na placu Adama Mickiewicza w dawnej Dzielnicy Cesarskiej w Poznaniu. Pomnik ten upamiętnia wydarzenia Poznańskiego Czerwca 1956 roku, oraz późniejszych wystąpień protestacyjnych w PRL. Pomnik ten został oficjalnie odsłonięty 28 czerwca 1981 roku, w 25 rocznicę wydarzeń czerwcowych.

Fot. nr 1. (źródło: archiwum autorki – J.P.).

Pomnik ten składa się z dwóch stalowych krzyży: 19,5- oraz 21-metrowego. A krzyż w ikonografii chrześcijańskiej symbolizuje śmierć i zmartwychwstanie. Krzyże te połączone są jedną poprzeczną belką. Obok krzyży ustawiony został monument z głową orła. Na lewym krzyżu widnieje data '1956', która nawiązuje do Poznańskiego Czerwca 56, zaś na prawym umieszczone zostały daty: '1968, 1970, 1976, 1980 i 1981 nawiązujące do wydarzeń po Czerwcu 1956 roku. Po prawej stronie pomnika znajdują się główne hasła protestujących robotników: „O Boga, Za wolność, prawo i chleb. Czerwiec 1956” (zob. Dabertowa, et.al. 1996; 2001; Najwer, 2001; Ziółkowski, 2001). W ten sposób pomnik ten reprezentuje połączenie elementów ikonograficznych z materiałem werbalnym. Stanowi więc typ pomnika o charakterze hybrydowym. Jest to pomnik 'podpisany'.

Fotografia nr 2 przedstawia pomnik Adama Mickiewicza, patrona UAM, który stoi na placu Adama Mickiewicza, w dawnej Dzielnicy Cesarskiej w Poznaniu. Jest to czterometrowa rzeźba przedstawiająca wieszacza, umieszczona na dwumetrowym cokole wykonanym z sjenitu, projektu dwóch polskich rzeźbiarzy: Bazylego Wojtowicza i Czesława Woźniaka. Na wspomnianym cokole umieszczono

Fot nr 2. (źródło: archiwum autorki – J.P.).

napis 'Adam Mickiewicz' a po bokach wyryto postacie wojów/żołnierzy. Oficjalnie pomnik ten został odsłonięty w 1960 roku (zob. Matusik, 2001). Jest to więc także pomnik o charakterze hybrydowym, z materiałem słownym, zredukowanym do nazwiska bohatera pomnika. Jest to kolejny przykład pomnika 'podpisanego'.

Fotografia nr 3 przedstawia rzeźbę plenerową, która jest częścią miejskiej instalacji. 5 figur, które składają się na tę rzeźbę, obecnie umieszczonych jest przy wieżowcu 'Bałtyk', na chodniku od strony ul. Roosevelta w Poznaniu. Pomnik stanowią żeliwne rzeźby o wadze około 600 kg każda i wysokości 185cm. Przedstawiają antropomorficzne istoty bez głów i rąk zbliżone wyglądem do znacznie większej realizacji poznańskiej artystki, Magdaleny Abakanowicz pt. 'Nierozpoznani',

Fot. nr 3 (źródło: archiwum autorki – J.P.).

stojącej na poznańskiej Cytadeli. Są symbolem życia społecznego na początku XXI wieku, gdzie jednostki podążają w różnych kierunkach, pozbawieni spostrzegawczości wobec otoczenia i potrzeb innych ludzi. Oficjalne odsłonięcie rzeźb w obecnym miejscu miało miejsce w maju 2007 roku. Pomnik ten nie zawiera żadnego materiału słownego tym samym należy do grupy pomników niehybrydowych. Jest więc pomnikiem 'niepodpisanym'.

Fotografia nr 4 przedstawia rzeźbę profesora Heliodora Świąteczkiego, pierwszego rektora Uniwersytetu Poznańskiego, siedzącego na masywnej ławce przed głównym budynkiem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, czyli Collegium Minus przy ul. Wieniawskiego w dawnej Dzielnicy Cesarskiej. Autorem rzeźby, wykonanej w całości z brązu, jest Grzegorz Godawa. Pomnik, tzw. 'uliczna ławeczka', przedstawia postać Heliodora Świąteczkiego, którego wzrok zwrócony jest w kierunku pomnika Adama Mickiewicza, patrona UAM oraz Zamku Cesarskiego, pierwszej siedziby Wszechnicy Piastowskiej (Uniwersytetu Poznańskiego), po jej utworzeniu w maju 1919 roku. Oficjalne odsłonięcie pomnika odbyło się również w maju ponad czterdzieści lat później, w 2010 roku przez ówczesnego Rektora UAM, prof. dr hab. Bronisława Marciniaka. Uroczystość ta odbyła się w ramach Dekady Jubileuszowej Uniwersytetu UAM (2009–2019). Obecnie ławeczka jest popularnym miejscem wykonywania fotografii absolutoryjnych. Pomnik ten opatrzony jest rozbudowaną informacją drukowaną zawierającą imitację oryginalnego podpisu Świąteczkiego oraz krótki biogram. Jest to więc kolejny przykład pomnika hybrydowego, pomnika 'podpisanego'.

Fot. nr 4 (źródło: archiwum autorki – J.P.).

5. Uwagi końcowe

Powyższa wstępna charakterystyka wybranych pomników znajdujących się na terenie układu miejskiego, w tym wypadku miasta Poznania, sygnalizuje charakter pomników jako silnie związanych z historią lokalną. Jednocześnie wybrane do wstępnej charakterystyki pomniki ujawniają ich mieszaną (czyli hybrydową) ‘osobowość’. Ich hybrydowość, zresztą bardzo powszechna, polega na połączeniu materiału ikonograficznego (rzeźba, gest emblematyczno-stacjonarny) z materiałem werbalnym. W ten sposób pomniki te funkcjonują w miejskiej przestrzeni publicznej na zasadzie ekspresji stacjonarnej, czyli stałej ekspozycji, na którą natknąć się może każdy użytkownik tejże przestrzeni. Ich percepcja przez uczestników miejskiej przestrzeni publicznej niewątpliwie uzupełnia postrzeganie tejże przestrzeni o ważny element jej przeszłości.

Bibliografia

- Alderman, D.H. i O.J. Dwyer. (2009). „Memorials and monuments”. W: Kitchin, R. i N. Thrift. (red.). *International encyclopedia of human geography*. Amsterdam: Elsevier Science Ltd. Vol. 7. 51-58.
- Antas, J. (2013). *Semantyczność ciała. Gesty jako znaki myślenia*. Łódź: Wydawnictwo Primum Verbum.
- Barchas, P.R. i S.P. Mendoza (red.). (1984). *Social cohesion: Essays toward a sociophysiological perspective*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Caves, R.W. (2005). *Encyclopedia of the city*. Oxford: Routledge.
- Collins, R. (2001). „Civilizations as zones of prestige and social contact”. *International Sociology* 3, 421-437.
- Dabertowa, E.R. i M. Lenartowski. (1996). *Pomnik Poznańskiego Czerwca 1956. Symbol pamięci i sprzeciwu*. Poznań:
- Dabertowa, E.R. i A. Łuczak. (2001). *Walka o pamięć Czerwca ,56*. Poznań.
- Debord, G.E. (1967/1988). *La société du spectacle [Społeczeństwo spektaklu]*. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- Debord, G.E. (1988/2006). *Commentaries sur la société du spectacle [Społeczeństwo spektaklu oraz rozważania o społeczeństwie spektaklu]*. Warszawa: PIW. (Przełożył Mariusz Kwaterko).
- Dwyer, O.J. i D.H. Alderman. (2008). „Memorial landscapes: analytic questions and metaphors”. *Geojournal* 73, 165–178.
- Efron, D. (1941/1972). *Gesture and environment*. New York: King’s Crown Press.
- Ekman, P. i W.V. Friesen. (1969). „The repertoire of nonverbal behavior: categories, origins, usage, and coding”. *Semiotica* 1, 49-98.
- Goffman, E. (1969). *Strategic interaction*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, E. (1969/1981). *The presentation of self in everyday life. [Człowiek w teatrze życia codziennego]*. Warszawa: PIW.
- Goffman, E. (1967/2006). *Interaction ritual. [Rytuał interakcyjny]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. (Przełożyła Anna Szulżycka).
- Goffman, E. (1971). *Relations in public: microstudies of the public order*. New York: Basic Books.
- Hall, T.E. (1966/1982). *The hidden dimension*. New York: An Anchor Book.

- Hubert, H. i M. Mauss. (1902/1972). *A general theory of magic*. New York: Norton.
- Koszko, M. i J. Puppel. (2012). „Wielkoformatowe grafiki w przestrzeni publicznej miasta na przykładzie poznańskich murali powstałych podczas Festiwalu Murali Outer Spaces w 2011 roku”. W: Koszko, M., K. Kowalewska, J. Puppel i E. Wąsikiewicz-Firlej. (red.). *Lingua: nervus rerum humanarum*. 201-221. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Koszko, M. i J. Puppel. (2012). „Mural jako kreatywna komunikacja rytualna w otwartej przestrzeni publicznej typu miejskiego”. W: Koszko, M., K. Kowalewska, J. Puppel i E. Wąsikiewicz-Firlej. (red.). *Lingua: nervus rerum humanarum*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Labov, W. (1972). „The study of language in its social context”. W: Giglioli, P.P. (red.). *Language and social context*. Baltimore: Penguin.
- Maisonneuve, J. (1995). *Rytuály dawne i współczesne*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Matusik, P. (2001). „Poznańskie pomniki Adama Mickiewicza”. W: *Pomniki. Kronika miasta Poznania*. 74-90. Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa.
- Mauss, M. (1925/1967). *The gift: forms and functions of exchange in archaic societies*. New York: Norton.
- Najwer, E. 2001. „Jak powstawał pomnik Poznańskiego Czerwca. Decydujące spotkanie-marzec 81”. W: *Pomniki. Kronika miasta Poznania*. 176-187. Poznań: Poznańska Drukarnia Naukowa.
- Puppel, J. (2013). „Facework and gestures: a preliminary analysis of the communicative power of human performative non-verbal practices.” *Scripta Neophilologica Posnaniensia* XIII, 85-90.
- Puppel, J. (2014). *Obecność i rola gestów rytualnych w przestrzeni publicznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Puppel, J. i S. Puppel. *Going beyond words: an outline of nonverbal communication*. Poznań: (w druku).
- Puppel, S. (2012). „Zarys asonansowego modelu piękna w komunikacji ludzkiej”. *Scripta Neophilologica Posnaniensia* XII, 17-22.
- Riegl, A. (1903). *Der modern Denkmalkultus, sine Wesen und sine Entstehung/The modern cult of monuments: Its character and its origin*. Wien i Leipzig: W. Braumüller. (Przełożyli na j. angielski Kurt W. Forster and Diane Ghirardo).
- Sapir, E. (1927). „The unconscious patterning of behavior in society”. W: Mandelbaum, D.G. (red.). *Selected writings of Edward Sapir in language, culture, and personality*. 544-559. Los Angeles: University of California Press.
- Ziółkowski, J. (2001). „Poznański Czerwiec i jego pomniki”. W: *Pomniki. Kronika miasta Poznania*. 188-194.

Źródła Internetowe:

Ź11: <https://encyklopedia.pwn.pl/>

Ź12: <https://sjp.pwn.pl/>

POSTRZEGANIE, ZASADA ANTROPICZNA, JĘZYK I ŹRÓDŁA JEGO ZASILANIA, I CO Z TEGO WYNIKA DLA EKOLINGWISTYKI?

STANISŁAW PUPPEL

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-1203-9282

Abstrakt: Zasada antropiczna, która podkreśla rolę ludzkiego obserwatora w obserwacji wszechświata, jest tutaj akceptowana jako fundamentalna zasada działająca w ramach „kondycji ludzkiej” (*conditio humana*, CH). Postulowany jest tutaj czterostopniowy model CH. Model ten obejmuje synergię następujących kroków/stopni: postrzeganie, zasada antropiczna, język, źródła zasilania języka. Zakłada się, że model ten jest istotny w opisie i ocenie następujących elementów ekologicznego podejścia do języka naturalnego: zasoby języka naturalnego, zarządzanie zasobami języka naturalnego, dobrostan komunikacyjny, stopień zachowania zasobów języka naturalnego w danym siedlisku języka naturalnego oraz ekologiczne wsparcie dla życia języka naturalnego.

Abstract: The anthropic principle, which emphasizes the role of the human observer in the observation of the universe, is accepted here as the fundamental principle operating within the ‘human condition’ (*conditio humana*, CH). A four-step model of CH is postulated here. The model comprises a synergy of the following steps/degrees: sensing, the anthropic principle, language, and sources of natural language feeding/strengthening. The model is assumed to be relevant in the description and assessment of the following components of the ecological approach to natural language: natural language resources, natural language resource management, communicative wellbeing, degree of conservation of natural language resources in a particular natural language habitat, and ecological support for the life of natural language.

Słowa kluczowe: postrzeganie, zasada antropiczna, język, język i źródła jego zasilania, ekolingwistyka

Key words: sensing, the anthropic principle, language, language and sources of natural language feeding/strengthening, ecolinguistics

1. Krótki wstęp

W roku 1973 astrofizyk brytyjski pochodzenia australijskiego, Brandon Carter (rocznik 1942), odwiedzając Kraków na okoliczność 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika (1473), po raz pierwszy wprowadził zasadę ‘anthropic principle’ (zasada antropiczna). Zakładała ona, rzecz ujmując najprościej, że istnieje (wszech) świat, gdyż istnieje ludzki obserwator. Nie wdając się w żadną szczegółową dyskusję nad istotą zasady antropicznej w zakresie astrofizyki z braku odpowiednich kompetencji, chcę jako językoznawca podkreślić jej doniosłość w zakresie językoznawstwa. Zasada ta – ni mniej ni więcej – podkreśla fundamentalność języka dla ludzkiego poznania. Zakłada ona, zapewne zupełnie nieoczekiwanie dla samych astrofizyków, ale także, a może przede wszystkim, dla językoznawców, że język jest ‘narzędziem’ poznania w taki oto sposób, że nie ma poznania poza językiem, w którym jesteśmy w pełni zanurzeni, czyli w którym po prostu ‘mieszkamy’. Możemy stąd wyciągnąć pierwszy logiczny wniosek o charakterze ściśle językoznawczym, że dla człowieka nie istnieje (wszech)świat poza językiem, a więc, że istnieje tylko to, co istnieje w języku (nb. możemy w tym względzie docenić prawdziwie gigantyczny wysiłek kosmologów w zakresie niezwykłego wzbogacenia języka o wszelakie opisy wszechświata, zob. np. Hoskin, 1996; Hetherrington, 1993/2014).

Zakłada się zatem, że zasada antropiczna ma fundamentalne znaczenie dla językoznawstwa, gdyż podkreśla, jak już wspomniałem, zupełnie bezwiednie dla wszystkich badaczy bez wyjątku reprezentujących różnorodne i połączone z sobą za pomocą języka wspólnoty obserwacyjno-epistemologiczne, bezwzględny prymat języka w wymiarze całego gatunku ludzkiego. Stąd możemy w sposób w pełni uprawniony uzupełnić zasadę antropiczną Cartera w następujący sposób: istnieje wszechświat, gdyż istnieje obserwator ludzki, czyli istota gatunkowo zaopatrzona w język.

2. Cztero-stopniowy model rzeczywistości *conditio humana*

Wziąwszy zatem tak uzupełnioną zasadę antropiczną za podstawę niniejszego krótkiego opracowania, proponuję przedstawienie zarysu ‘dużego/gruboziarnistego obrazu’ (ang. *big/coarse grained picture*) rzeczywistości *conditio humana* (w skrócie *CH*) z językiem jako jego podstawą. Proponowany tutaj model ma charakter cztero-stopniowy (ang. *four-step model*) o następującej strukturze, zaczynając od najwyższego stopnia:

- (1) postrzeganie (ang. *sensing*): ma ono charakter przede wszystkim gatunkowo unikatowy, polegający z jednej strony na (a) złożonych procesach recepcji, czyli nieustannym odbieraniu przez człowieka bodźców zewnętrznych (m. in. wzrokowych, dźwiękowych, dotykowych, smakowych, węchowych,

przestrzennych, temporalnych i społecznych) i ich nieustannym zbieraniu, z drugiej zaś strony na (b) złożonych procesach percepcji, czyli gatunkowo zdeterminowanej organizacji zebranych/zbieranych za pomocą zmysłów danych, ich identyfikacji i interpretacji w odpowiednio rozbudowanym (i nieustannie rozbudowywanym) systemie reprezentacyjnym (symbolicznym) w celu zrozumienia uzyskanej informacji przez poszczególnych przedstawicieli gatunku *Homo sapiens sapiens*. Obydwie grupy procesów współpracują z sobą synergicznie celem nieustannego budowania i uaktualniania modelu otaczającej człowieka rzeczywistości CH na podstawie tejże multimodalnej sensoryczności (ang. *multimodal sensorium*, zob. w tym kontekście np. łacińskie powiedzenie: *nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*, Cranefield, 1970).

Ponadto zakłada się, że zrozumienie otaczającej człowieka rzeczywistości następuje w kontekście niezwykle bogatego systemu pojęciowego, wytworzonego przez człowieka w długotrwałym procesie ewolucyjnych adaptacji, w którym człowiek egzystuje i którym posługuje się na codzień. System ten ma charakter niezwykle bogatej sieci odniesień (czyli ‘punktów węzłowych’, ang. *nodal points*), które są na bieżąco uaktualniane w toku różnorodnych i nieustannych interakcji środowiskowych, w szczególności interakcji społecznych i z uwzględnieniem zindywidualizowanej świadomości (ang. *individual awareness*) przez poszczególnych przedstawicieli gatunku *Homo sapiens sapiens* (zob. np. Gibson, 1966; Schacter et al., 2011).

Tak zbudowane złożone sensorium pozwala człowiekowi na gatunkowo zdeterminowane ‘postrzeganie’ rzeczywistości, zarówno tej najbliższej (ziemskiej, a więc dotyczącej ziemi jako nośnika wszelkiego życia) jak i tej pozaziemskiej (kosmicznej, a więc będącej bliższym i dalszym środowiskiem dla nośnika ziemskiego) w ostatecznym celu zapewnienia sobie przetrwania i reprodukcji gatunkowej (zob. w tym kontekście ważną dla przedstawionego tutaj podejścia związanego z zasadą antropiczną propozycję Donalda Hoffmana, amerykańskiego przedstawiciela psychologii poznawczej, zawartą w jego tzw. ‘stykowej teorii percepcji’, ang. *interface theory of perception*, Hoffman, 2009; 2019).

Podkreślić należy w tym miejscu, że teoria ta stoi w opozycji do tradycyjnego stanowiska, zgodnie z którym oparty na recepcji-percepcji system reprezentacyjny człowieka buduje model świata oparty na mglistym (rozmytym, ang. *fuzzy*) i niepewnym (ang. *uncertain*), a przez to niedefiniowalnym, kryterium ‘prawdy’. Kryterium to stoi w sprzeczności z następującą formułą: ‘każdy obiekt wymaga stopniowania’ (*all things admit degrees*, zob. Lindley, 1987; także Zadeh, 1965; Kosko, 1990). Opozycyjność ujęcia Hoffmana odnosi się do założenia, zgodnie z którym poszczególne (indywidualne) i nieskończone zróżnicowane percepcje stanowią językowo uchwytny ‘styki’ pomiędzy organizmem i zewnętrznym wobec niego ‘światem’, ustalone w toku ewolucji.

- (2) Zasada antropiczna (ang. *anthropic principle*), podstawowa zasada człowieczeństwa CH, poszerzona o powyżej postulowany fundament języka, stanowi drugi stopień w prezentowanym tutaj modelu rzeczywistości. Jest ona oparta na założeniu stałego u człowieka procesu coraz to drobniejszego (precyzyjniejszego) ‘dostrajania’ (ang. *fine-tuning*) postrzegania rzeczywistości za pomocą języka, których wymowną ilustrację stanowią wiekopomne i niezwykle zróżnicowane osiągnięcia ekspresji językowej, poczynając od takich pomnikowych osiągnięć jak Księga Gilgamesza, Odyseja i Księga Rodzaju, na najnowszych osiągnięciach astrofizyki (obserwacyjnej i teoretycznej) kończąc (zob. np. Maoz, 2016). Dostrajanie powyższe ma, jak już powiedziano powyżej, charakter wyłącznie językowy na zmiennej bazie stykowej.
- (3) Język stanowi trzeci stopień w proponowanym tutaj modelu rzeczywistości. Jego ‘anatomię’ (strukturę) i funkcjonowanie opisywał człowiek od wielu tysięcy lat (nb. trzeba tutaj chociażby wspomnieć starohinduskiego filozofa i gramatyka, Paniniego, od którego wiekopomnego dorobku przyjmują językoznawcy początek językoznawstwa opisowego, zob. np. Gołąb et al., 1968; Cardona, 1976/1997; Mejor, 2000). Wielowiekowe intensywne zainteresowanie językiem skutkowało nie tylko powstaniem językoznawstwa jako autonomicznej dyscypliny wiedzy ale także, w konsekwencji, wytworzeniem niezwykle bogatego strumienia podejść do zjawiska języka, poczynając od opisu jego struktury i uniwersalnej funkcjonalności i kończąc na różnorodnych wpływach środowiskowych, m. in. biotycznych, abiotycznych, psychofizycznych i społecznych.

Te ostatnie, zawarte w języku jako ludzkim ‘domostwie’ (wszyscy ‘mieszkamy’ w języku, zob. Puppel, 2022), pozwalają na wyraźne uchwycenie i zróżnicowaną możliwość opisywania i wyjaśniania tych wpływów. Tak więc podkreślić trzeba, że świadomość odnośnie gatunkowej nieodzowności (uniwersalności) języka jako systemu, struktury i jego funkcjonalności z jednej strony i wszelkich determinant środowiskowych z drugiej, pozwoliło językoznawcom na wprowadzenie m. in. diady: ‘język jako zjawisko uniwersalne-język jako zjawisko lokalne’. Zwłaszcza drugi człon tej diady, ‘język jako zjawisko lokalne’, pozwolił na relatywizację całego kompleksu ‘doświadczenia językowego’ człowieka (ang. *linguistic experience*) w odniesieniu do społecznie zróżnicowanego użycia językowego (zjawisko to obejmuje tzw. hipoteza Sapira-Whorfa, zob. np. Whorf, 1956; Sapir, 1985; Wierzbicka, 1992; Ottenheimer, 2009). Można powiedzieć, że hipoteza ta dobrze wyjaśnia podstawy ciągle jeszcze wielkiego zróżnicowania języków naturalnych bezpośrednio w odniesieniu do funkcjonowania zasady antropicznej poszerzonej o fundament języka. Dodać należy w tym miejscu, że o bogatym zróżnicowaniu języków naturalnych doskonale zaświadcza niezwykle cenna i nieustannie aktualizowana seria **Ethnologue** (zob. Eberhard et al., 2023).

- (4) Źródła zasilania języka stanowią czwarty stopień proponowanego tutaj modelu. Używając terminu ‘źródła zasilania języka’ proponuje się dwa jego rozszerzenia: (a) rozumienie uniwersalne, polegające na uznaniu faktu, że język jako system komunikacyjny człowieka jest/musi być nieustannie zasilany (tj. utrzymywany i wzmacniany) przez wszystkich komunikatorów w ramach uniwersalnej zasady ‘pożądania języka’ (zob. *logoepithymia*, Puppel, 2022), oraz (b) rozumienie ‘lokalne’, polegające na uznaniu faktu, że każdy język naturalny jest/musi być nieustannie zasilany (tj. utrzymywany i wzmacniany) przez wszystkich komunikatorów lokalnych (tj. należących do poszczególnych grup społecznych: np. etnicznych, zawodowych, etc.) w ramach uniwersalnej zasady ‘pożądania języka’ w wielkim bogactwie różnych jego zastosowań, obejmującym wszelkie zasoby, style, przestrzenie i nisze komunikacyjne.

Źródłami zasilania języka naturalnego w postaci chociażby zmieniającej się nieustannie ‘leksemiki’ (zob. Lockwood, 1972, np. w postaci terminologii, zarówno naukowej jak i potocznej, a także na bazie etnicznej: w odniesieniu do tej ostatniej zob. np. Castetter, 1944; Levi-Strauss, 1966; Berlin, 1992; Cotton, 1996; Hunn, 2007) są: źródła biotyczne (obejmujące cały bios występujący na nośniku ziemskim), źródła abiotyczne (fizyko-chemiczne, np. edaficzne (zob. np. Krebs, 2008) i klimatyczne), źródła psycho-fizyczne (obejmujące wszelkie stany i procesy psychiczne i fizyczne człowieka), źródła społeczne (obejmujące wszelkie stany i procesy społeczne człowieka).

3. Co z tego wynika dla ekolingwistyki?

Postulowany powyżej cztero-stopniowy model CH ma bezpośrednie zastosowanie w odniesieniu do zjawiska zachowania (ang. *sustainability, maintenance*) języka jako systemu komunikacyjnego człowieka jak i każdego języka naturalnego. Ma więc bezpośrednie odniesienie do ekologii języka (ang. *language ecology*), w tym niezwykle ważnego dla przeżywalności języka jako takiego jak i poszczególnych języków zjawiska różnorodności językowej (ang. *language diversity*) i jej oceny. W szczególności model powyższy, w najogólniejszym zarysie zakładający gatunkową nieodzowność i nieuchronność języka, może posłużyć do badania i oceny następujących zjawisk: zasobów językowych poszczególnych wspólnot kulturowo-językowo-komunikacyjnych (w tym np. różnych i powiązanych z sobą wspólnot obserwacyjno-epistemologicznych), zasobów kulturowo-językowo-komunikacyjnych poszczególnych komunikatorów, zarządzania tymi zasobami w różnych skalach (np. w skali grupy etnicznej, grupy zawodowej lub na poziomie pojedynczego komunikatora), zjawiska dobrostanu komunikacyjnego (ang. *communicative wellbeing*) danej wspólnoty kulturowo-językowo-komunikacyjnej i/lub pojedynczego komunikatora, stopnia konserwacji zasobów

językowo-komunikacyjnych w określonym habitacie kulturowo-językowo-komunikacyjnym, czy wreszcie określenia warunków środowiskowych koniecznych dla utrzymania ogólnie-ekologicznej podstawy dla ‘życia języka naturalnego’ (ang. *ecological support for the life of natural language*) jako głównego habitatu człowieka.

Bibliografia

- Berlin, B. (1992). *Ethnobiological classification: principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Cardona, G. (1976/1997). *Panini: a survey of research*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.
- Castetter, E.F. (1944). “The domain of ethnobiology”, *The American Naturalist* 78.774, 158-170.
- Cotton, C.M. (1996). *Ethnobotany: principles and applications*. New York: John Wiley and Sons.
- Cranefield, P.F. (1970). „On the origin of the phrase *nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*”. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 25, 77-80.
- Eberhard, D.M., G.F. Simons i C.F. Fennig. (red.). (2023). *Ethnologue: languages of the world*. Wyd. 26. Dallas, TX: SIL International.
- Gibson, J.J. (1966). *The senses considered as perceptual systems*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gołąb, Z., A. Heinz i K. Polański. (1968). *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa: PWN.
- Hetherington, N.S. (red.). (1993/2014). *Encyclopedia of cosmology (Routledge revivals): historical, philosophical, and scientific foundations of modern cosmology*. London: Routledge Chapman Hall.
- Hoffman, D.D. (2009). „The interface theory of perception: natural selection drives true perception to swift extinction”. W: Dickinson, S., M. Tarr, A. Leonardis i B. Schiele. (red.). *Object categorization: computer and human vision perspectives*. 148-265. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffman, D.D. (2019). *The case against reality: why evolution hid the truth from our eyes*. New York: W.W. Norton.
- Hoskin, M. (1996). *The Cambridge illustrated history of astronomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunn, E. (2007). „Ethnobiology in four phases”. *Journal of Ethnobiology* 27(1), 1-10.
- Kosko, B. (1990). „Fuzziness vs probability”. *International Journal of General Systems* 17, 211-240.
- Krebs, C. (2008). *Ecology: the experimental analysis of distribution and abundance*. Boston: Addison Wesley.
- Levi-Strauss, C. (1966). *The savage mind*. London: Weindenfeld and Nicolson.
- Lindley, D.V. (1987). „The probability approach to the treatment of uncertainty in artificial intelligence and expert systems”. *Statistical Science* 2(1), 17-24.
- Lockwood, D.G. (1972). *Introduction to stratificational linguistics*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Maoz, D. (2016). *Astrophysics in a nutshell*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Mejor, M. (2000/2004). *Sanskryt*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Ottenheimer, H.J. (2009). *The anthropology of language: an introduction to linguistic anthropology*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Puppel, S. (2022). *Habent sua fata linguae (czyli szkic o tym, że wszyscy mamy język, że ‘mieszkamy’ w nim i co się z nim dzieje)*. Scripta de Communicatione Posnaniensi. Tom X: Prace Naukowe Zakładu Ekolingwistyki i Komunikologii UAM. Poznań.

- Sapir, E. (1985). *Selected writings in language, culture and personality*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Schacter, D.L., D.T. Gilbert i D.M. Wegner. (2011). *Psychology*. New York: Worth Publishing.
- Whorf, B.L. (1956). *Language, thought, and reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf* (edited by J.B. Carroll). Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, culture and cognition: universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford: Oxford University Press.
- Zadeh, L.A. (1965). „Fuzzy sets”. *Information and Control* 8, 338-353.

TRYB ROZKAZUJĄCY W SŁUŻBIE ‘WSZECHPOLITYKI’, CZYLI O POWSZECHNYM PRAWIE ISTNIENIA I GEMATONIE BEHAWIORALNYM CZŁOWIEKA: KRÓTKIE STUDIUM ROZPOZNAWCZE¹

STANISŁAW PUPPEL

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-1203-9282

Abstrakt: Tryb rozkazujący nie był bohaterem zbyt wielu badań językoznawczych, podczas gdy jego znaczenie w codziennej komunikacji jest niekwestionowane. Argumentuje się tutaj, że tryb rozkazujący ma dwa rozszerzenia, naturalną manifestację biologiczną: „biologiczny tryb rozkazujący” i rozszerzenie językowe: „językowy tryb rozkazujący”. Oba rozszerzenia współpracują ze sobą, wyrażając „Gematon Behawioralny Człowieka”. Ten ostatni jest odpowiedzialny za całość następujących operacji: postrzeganie, działanie, czynienie, wykonywanie, wyrażanie, komunikowanie i trwanie, a wszystko to w ramach „kondycji ludzkiej” (*conditio humana*). Zawarta w nim argumentacja koncentruje się na przejściu od komórki biologicznej (natury, biologii) do kultury jako ostatecznym wyniku synergicznego współistnienia dwóch rozszerzeń trybu rozkazującego w ludzkim świecie.

Abstract: The imperative mood has not been a protagonist of too many linguistic investigations, while its significance in everyday communication is unquestionable. It is argued here that the imperative mood has two extensions, the natural biological manifestation: the ‘biological imperative mood’, and the linguistic extension: the ‘linguistic imperative mood’. Both extensions collaborate jointly in the expression of the ‘Human Behavioural Gematon’. The latter is responsible for the entirety of the following operations: sensing, acting, doing, performing, expressing, communicating, and enduring, all within the confines of the ‘human condition’ (*conditio humana*). The argumentation contained therein concentrates on the transition from the biological cell (nature, biology) to culture as the final result of the synergic co-existence of the two extensions of the imperative mood in the human world.

Słowa kluczowe: tryb rozkazujący, biologia, biologiczny tryb rozkazujący, językowy tryb rozkazujący, komórka, kultura, gematon behawioralny człowieka

Key words: imperative mood, biology, biological imperative mood, linguistic imperative mood, cell, culture, human behavioural gematon

---

¹ W tym miejscu składam serdeczne podziękowanie Pani Profesor dr hab. Marii Kaczmarek, Wydział Biologii UAM, za cenne uwagi dotyczące elementów biologicznych zawartych w niniejszym opracowaniu.

1. Wstęp

Tryb rozkazujący (*modus imperativus*, dalej jako TR) nie pojawia się i nie pojawia się jako protagonista w rozważaniach nad zagadnieniem zjawiska ‘polityczności’ w naturze, w szczególności zaś polityczności u człowieka. Zakłada się tutaj, że ma on jednak jako tryb sprawczy decydujące znaczenie w uprawianiu ludzkiej polityczności właśnie w szerszym kontekście obecności tego trybu w życiu na ziemi. Jego obecność bowiem jest nie tylko udziałem samego języka, ale ma swoją podstawę w naturze relacji pomiędzy ziemią (zwaną tutaj ‘bytem noszącym’, w skrócie zwanym ‘nośnikiem’) i wszystkim, co na tym nośniku żyje (zwanym tutaj ‘bytem noszonym’, ‘cielesnością’, w skrócie zwanym ‘bytem’). W kontekście układu ‘byt noszący (nośnik)-byt noszony’ (byt) należy przyjąć, że TR jest immanentnie zawarty w samej naturze bytowania ziemskiego, bowiem wszelkie działania biotyczne zawierają w sobie imperatyw bycia (*esse et facere, być i czynić, sein und machen, being and acting*) zdeterminowany przez Powszechne (zatem bezwyjątkowe) Prawo Istnienia (PPI) obejmujące m. in. takie zjawiska jak: trwanie, mnożenie się, kolonizowanie przestrzeni, pożeranie, oraz uniwersalny Biologiczny Gematon Behawioralny (BGB, ang. *Biological Behavioural Gematon*). Ten ostatni obejmuje takie życiowo fundamentalne operacje jak: postrzeganie, działanie, czynienie, wykonywanie, wyrażanie, komunikowanie (ang. *sensing, acting, doing, performing, expressing, communicating*) i trwanie (ang. *stay!/persist!*).

W niniejszym krótkim studium rozpoznawczym podjęta jest próba pokazania istnienia i funkcjonowania PPI i BGB, obejmujących cały ziemski bios, w tym istnienia i wykonywania operacji w obrębie dwóch wymiarów trybu rozkazującego, tj. pierwotnego (ontycznego), niemodyfikowalnego i automatycznego Biologicznego Trybu Rozkazującego (BTR), działającego w wymiarze Imperatywu Biologicznego (IB), zatem w środowisku naturalnym, charakteryzującym wszelkie byty jak i wyewoluowanego znacznie później nieautomatycznego Językowego Trybu Rozkazującego (JTR), działającego w wymiarze Imperatywu Językowo-Kulturowego (IJK) i w środowisku kulturowym (tj. w warunkach antropizacji środowiska naturalnego). Ten ostatni charakteryzuje wyłącznie człowieka w jego użyciu językowo-kulturowym, będąc jednocześnie elementem składowym Powszechnego Prawa Istnienia.

Należy uprzedzająco dodać w tym miejscu, że obydwie wymiary trybu rozkazującego zlewają się i synergicznie uzupełniają u człowieka we wszystkich jego działaniach, tworząc coś, co można określić jako Strategię Imperatywu Biologicznego (SIB, ang. *biological imperative strategy*), a więc złożony mechanizm sprawczo-wykonawczy, operujący w obrębie PPI. Jest on odpowiedzialny za wszelkie działania w utworzonej przez ludzi otoczce kulturowo-językowo-komunikacyjnej tworzącej złożone interakcyjne sploty (ang. *tanglement/plexus*) o charakterze kulturowo-językowo-komunikacyjnym.

Za powyższym idzie bardziej konkretne założenie, że zjawisko ‘polityczności’ u człowieka jako ewolucyjnie najbardziej złożonego bytu noszonego jest wyrażane

głównie za pomocą ostatecznie kulturowo usankcjonowanego JTR i że nie jest ono, jak się popularnie sądzi, udziałem tylko niektórych ludzi (np. zwanych w skrócie 'zawodowymi politykami', czyli osobami uprawiającymi tzw. 'bieżącą politykę'), lecz że jest przede wszystkim udziałem wszystkich bytów bez wyjątku, a w szczególności wielkim nasileniu skali jest udziałem całej populacji ludzkiej, właśnie wskutek długotrwałej w rozumieniu ewolucyjnym obecności JTR w werbalnych (ale także niewerbalnych i logokariotycznych, np. w mocno imperatywnym geście deiktycznym) zachowaniach komunikacyjnych (zob. np. Aikhenvald, 2010; Zhang, 1990; Campbell i King, 1995; Davies, 1986; Dryer i Haspelmath, 2011; Fantin, 2010; Xrakovski, 2001; Palmer, 2001; Nuyts i Van der Auwera, 2016; J. Puppel, 2022).

Ponadto w niniejszym wstępnym studium zakłada się, że 'wszechpolityczność' jako zjawisko charakteryzujące wszelkie byty umiejscowione na nośniku ziemskim jest zdeterminowana przez ośmioczynnikową SIB zdefiniowaną zarówno jako:

- a) potencjał istnienia (trwania) zawarty we wszelkich bytach (a więc zjawisko, które można nazwać 'pożądaniem życia, *zoepithymia*), wyrażony za pomocą ontycznej formy wykrzyknikowej 'istniej!' (ang. *be*) i wyrażony za pomocą Powszechnego Prawa Istnienia (trwaj!, mnoż się!, kolonizuj przestrzeń!, pozeraj!), ale także jako:
- b) potencjał behawioralny zawarty w Biologicznym Gematonie Behawioralnym, a więc we wszelkich działaniach centryfugalnych (tj. 'odsiebnych' (od siebie)), prowadzących do utrzymywania istnienia danego bytu, czyli wyrażony za pomocą następujących ontycznych form wykrzyknikowych (imperatywnych):
  - postrzegaj!, czyli wykonuj czynności rozpoznawania środowiska (ang. *sense!*),
  - działaj!, czyli wykonuj czynności (ang. *act!*),
  - czyń!, czyli wykonuj czynności w ramach celowości (tj. w ramach intencjonalności) wszelkich działań danego bytu w kontekście obecności innych bytów, a więc celowości wyrażonej za pomocą ontycznej formy wykrzyknikowej 'czyń!' (ang. *do!*),
  - wykonuj!, czyli użyj wszelkich dostępnych danemu bytowi modalności biologicznych koniecznie w obliczu (czyli obecności) innych bytów, wyrażonych za pomocą ontycznej formy wykrzyknikowej 'wykonuj!' (ang. *perform!*),
  - wyrażaj!, czyli użyj wszelkich dostępnych danemu bytowi gatunkowo unikatowych modalności biologicznych w czynieniu, działaniu i wykonaniu, wyrażonych za pomocą ontycznej formy wykrzyknikowej 'wyrażaj!' (ang. *express!*), koniecznie w obliczu (obecności) innych bytów,
  - komunikuj!, czyli użyj wszelkich nagromadzonych przez jednostkę zasobów w kontaktach między-jednostkowych, wewnątrz- i między gatunkowych (ang. *communicate!*),

- w konsekwencji zabiegaj o istnienie/trwanie/trwaj! (ang. *stay/persist!*), w szczególności poprzez panowanie (tj. górowanie/dominację/hegemonię) nad wszelkimi bytami z jednoczesnym imperatywem bezwzględniego podporządkowania sobie wszelkich innych bytów, wyrażonym za pomocą ontycznej formy wykrzyknikowej ‘panuj!’ (ang. *dominate!*).

Mechanizm ten obejmujący zatem: Powszechne Prawo Istnienia i siedmio składnikowy Biologiczny Gematon Behawioralny składa się na podstawową dla wszelkiego życia treść owej ogólnej Strategii Imperatywu Biologicznego (SIB) działającej w obrębie bytów (tj. naturalnych konstrukcji biologicznych, zob. np. Bejan, 2000; Bejan i Zane, 2012).

U człowieka widać tę ogólną strategię we wszystkich jego działaniach, zarówno indywidualnych jak i zbiorowych, m. in. w skali odpowiednio zmniejszonej w tzw. ‘działaniach o charakterze politycznym’, prowadzonych w otwartej przestrzeni publicznej (tj. dostępnej dla wszystkich członków gatunku ludzkiego) w wykonaniu wąskiej grupy tzw. ‘zawodowych polityków’.

Musimy jednak pamiętać, że jest to perspektywa wyjątkowo zawężona wobec przyjętego w niniejszym szkicu zakresu pojęcia ‘wszechpolityka’, który to zakres obejmuje wszelkie byty noszone, bez wyjątku realizujące całość SIB. W odniesieniu do człowieka jako gatunku, Biologiczny Gematon Behawioralny ma swój odpowiednik w postaci Gematonu Behawioralnego Człowieka (ang. *Human Behavioural Gematon*).

2. Naturalny Tryb Rozkazujący (NTR) – komórkowa faza wyjściowa (baza)

Tryb ten zawarty immanentnie w PPI, a ściślej w SIB, rozpoczyna swoją obecność w biosie (a więc we wszystkich bytach noszonych na nośniku ziemskim), w tym w jego najprostszyc formach, które poznaliśmy i do których dotychczas dotarła nauka. Dla celów niniejszego krótkiego studium proponuję przyrzeć się komórce jako jednej z najmniejszych, najbardziej podstawowych i chyba najlepiej opisanych form obecnych we wszystkich bytach noszonych. Jest ona (wraz z jej fizjologią) wszechstronnie rozpoznana przez biologię (zob. np. Blaustein et al., 2004; monumentalne dzieło Campbella, 2008/2016; także Lackie, 2007; O’Connor i Adams, 2010; Sperelakis, 2012; Konieczny et al., 2017), co stanowi wystarczającą podstawę do dopuszczalnego w ramach niniejszego studium określenia charakteru działań NTR w obrębie komórki jako budulca zarówno zintegrowanego jak i przy tym niezmiernie złożonego.

To właśnie w komórce NTR niezwykle silnie demonstruje swój wigor (ową bergsonowską *élanvital*, nazywaną przeze mnie ‘pożądaniem życia’, *zoepithymia*), swoją niezniszczalność i swoją bezwzględną, a więc immanentną i automatyczną, obecność w siedmioczynnikowej strukturze imperatywnej:

‘postrzegaj!-działaj!-czyń!-wykonuj!-wyrażaj!-komunikuj!-trwaj/panuj!’ . Jest zatem owa ‘siła życiowa/pożądanie życia’ ewolucyjnie (filogenetycznie) nie tylko przeniesiona ale także jednostkowo (ontogenetycznie) nieustannie przenoszona na odpowiednio większe struktury tworzone przez komórkę w procesach morfogenezy (tj. tkanki, organizmy, gatunki) jako ich podstawowy budulec (komórka jako tzw. podstawowa jednostka życia). Siła ta ujawnia się zarówno w działaniach różnych organizmów jak i zróżnicowanych gatunków ‘samo wytwarzanych’ (samo fabrykowanych, ang. *self-organized*) w naturalny sposób i automatycznie realizujących SIB (zob. w tym kontekście wiekopomne dzieło Andreeasa Vesaliusa z 1543 roku, *De humani corporis fabrica*). Jest także w sposób oczywisty obecna we wszystkich działaniach człowieka, w szczególności w działaniach językowo-komunikacyjnych.

Tymczasem można zadać następujące pytanie: Co składa się na owo niezwykle zintegrowanie komórki? W odpowiedzi na to pytanie stwierdzić można, że stanowi ona w wielkim skrócie jednostkę, która uczestniczy w fundamentalnych procesach ‘istnienia’ (ang. *being*), a więc niezwykle złożonych naturalnych procesach morfogenezy (zob. np. Thompson D’Arcy, 1917; Turing, 1952; Ruyer, 2018) i w obrębie której następują także niezwykle złożone procesy interakcyjno-integracyjno-wykonawcze, takie jak m. in.: utrzymywanie równowagi (homeostazy) komórkowej, utrzymywanie błony komórkowej w stanie nieuszkodzonym, wewnętrzna regulacja temperatury, metabolizm, utrzymywanie równowagi zasadowo-kwasowej pH, replikacja DNA, a także odpowiednie rozpoznawanie środowiska zewnętrznego i kontakt z innymi komórkami (w procesach interakcyjnych, a więc procesach ‘przylegania komórkowego’, ang. *cell adhesion*). W szczególności homeostaza jest zjawiskiem/stanem, które/które odgrywa niezwykle istotną rolę we wszelkich bytach noszonych, bowiem jest ona gwarantem nie tylko istnienia komórki (zob. np. Keener i Sneyd, 2009) ale także dalszych wymiarów jej dynamicznego istnienia, tj. wielorakich oddziaływań międzykomórkowych (np. osmozy), a co za tym idzie złożonych oddziaływań tkankowo-organizmalno-gatunkowych.

Biologiczny imperatyw utrzymania homeostazy stanowi zatem klucz do zrozumienia wszelkich procesów, a więc tych w skali mikro (komórkowych i międzykomórkowych) jak i w skali makro (organizmalnych, dalej międzyorganizmalnych i międzygatunkowych, a w szczególności – zwłaszcza u człowieka – wszelkich procesów społecznych, gdzie ‘społeczeństwo’ rozumie się jako stanowiące swoistą formę ‘superorganizmu’, zob. np. Hölldobler i Wilson, 2009; Wilson, 2012). Można zatem założyć, że homeostaza komórkowa (ang. *cellular homeostasis*) stanowi komórkową podstawę biologicznego automatyzmu NTR w jego pierwotnym wymiarze współdziałania owych ośmiu elementów składowych SIB, o których była mowa powyżej. W konsekwencji komórka stanowi w niniejszym studium poziom podstawowy dla dalszego funkcjonowania TR w jego dwóch wymiarach: tj. pierwotnego NTR i późniejszego JTR charakteryzującego gatunek ludzki.

W niniejszym opracowaniu przyjmuje się, że komórka stanowi ‘fazę wyjściową’ (bazę) w ewolucji bytów i użyciu przez nie TR. Jest to faza, od której zaczyna się jej zarówno ewolucyjny jak i jednostkowy (ontogenetyczny) bieg ku odpowiedniemu jej ‘bezpieczeństwu’, a więc maksymalnemu jej zwielokrotnieniu (w czym przejawia się swoiste ‘bezpieczeństwo grupowe’ komórki, ang. *safety in numbers*) i w konsekwencji ku maksymalnej złożoności (kompleksyfikacji) w konstrukcji wszelkich bytów naturalnych poprzez właśnie owo zwielokrotnienie komórki, (ang. *cell multiplication*) w pionowo zorientowanej morfogenezie, tj. aż do osiągnięcia u człowieka ewolucyjnie usankcjonowanego i ustabilizowanego Punktu Sublimacji Gatunkowej i Alienacji Werbalnej (PSGiAW), czyli Słowa. Słowo stanowi zarazem punkt przejścia od Natury do Kultury.

3. Naturalny Tryb Rozkazujący – faza imperatywu biologicznego w rozszerzeniu organizmalno-gatunkowym

W wymiarze ‘cielesności biologicznej’ (tj. bytu noszonego, naturalnie skonstruowanego i naturalnie utrzymywanego, ang. *embodiment*) Strategia Imperatywu Biologicznego (SIB) ma dwa rozszerzenia:

(a) rozszerzenie w skali mikro: komórka – homeostaza, obejmujące działania zabezpieczające istnienie komórki poprzez homeostazę wewnątrzkomórkową,

oraz

(b) rozszerzenie istnienia komórki w jej zwielokrotnieniach, tj. w skali makro (w rozszerzeniu organizmalno-gatunkowym).

W tym ostatnim rozszerzeniu SIB obejmuje takie zjawiska biologiczno-terytorialne ‘wszechpolityki’ jak: odżywanie/pożeranie (NTR: *pożeraj!*, ang. *devour!*), inwazja/najazd (NTR: *dokonuj inwazji/najeżdżaj!*, *invade!*), podbój (NTR: *podbijaj!*, *conquer!*), kolonizacja przestrzeni (NTR: *kolonizuj!*, *colonize!*), eksploatacja zasobów naturalnych (NTR: *eksploatuj!*, *exploit!*), ostatecznie panowanie/dominacja/hegemonia (NTR: *panuj!*, *dominate!*). Obecność tych kluczowych zjawisk w ewolucyjnym trwaniu wszelkich bytów jest w naturalny sposób zdeterminowana przez ontyczny automatyzm NTR działający w biologicznym wymiarze cielesności, tj. ściśle w domenie Natury.

4. Punkt Sublimacji Gatunkowej i Alienacji Werbalnej (PSGiAW): Słowo

Punkt ten stanowi granicę pomiędzy tym, co naturalne (tj. wymiarem obejmującym cały bios) i tym, co kulturowe (tj. wymiarem obejmującym to, co ściśle ludzkie w rozumieniu odrębności gatunkowej). Biegące w sekwencji ewolucyjnej ku temu punktowi byty (zwielokrotnione i zorganizowane w odrębne gatunki komórki) osiągają ostatecznie gatunkowy węzeł Człowieka, a w nim Słowo, które przede wszystkim tworzy węzeł Języka. Węzeł ten przenosi człowieka jako gatunek biologiczny w wymiar pozabiologiczny, tj. wyprowadza bezpośrednio z przedślowej (ang. *preverbal*) Natury jako miejsca funkcjonowania NTR do węzła Kultury jako węzła funkcjonowania JTR. W ten sposób człowiek, obok czysto biologicznych działań, dodatkowo sublimuje całokształt swoich oddziaływań poprzez użycie unikatowego w całej Naturze systemu komunikacyjnego symboliczno-werbalnego (tj. języka). Obecność tego ostatniego ma kluczowy udział w gatunkowo unikatowym repertuarze behawioralnym człowieka poprzez swoiste wyalienowanie gatunku człowieka z całego biosu. Dzieje się tak poprzez ostateczne rozszerzenie domeny Natury o gatunkowo unikatową domenę Kultury. To w tej właśnie domenie język staje się podstawowym żywiołem istnienia człowieka (zob. S. Puppel, 2022).

Ostatecznie translacja wszechobecnego i automatycznego NTR w wymiarze imperatywu biologicznego zostaje u człowieka uzupełniona o wymiar dwuczłonowej Strategii Imperatywu Językowo-Kulturowego, wymiar Strategii Słowa, w ostatecznym kontekście Kultury i za pomocą formuły imperatywnej: *używaj języka!-żyj w kulturze!*). Strategia Słowa, zawierająca w sobie Językowy Tryb Rozkazujący jako jego podstawowy wymiar, jest nie tylko gatunkowym wyróżnikiem ale także determinuje działalność wymiaru Gematonu Behawioralnego Człowieka (GBC). To właśnie synergia tych dwóch wymiarów zdecydowała o 'społecznym' zdobyciu Ziemi jako nośnika ludzkiej cielesności i w czysto ludzkim wymiarze 'wszechpolityki'.

Bibliografia

- Aikhenvald, A.Y. (2010). *Imperatives and commands*. Oxford: Oxford University Press.
- Bejan, A. (2000). *Shape and structure, from engineering to nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bejan, A. i J.P. Zane. (2012). *Design in nature: how the constructal law governs evolution in biology, physics, technology and social organization*. New York: Doubleday.
- Blaustein, M.P., J.P.Y. Kao i D.R. Matteson. (2004/2012). *Cellular physiology and neurophysiology*. Philadelphia, PA: Elsevier.
- Campbell biology*. (2008/2016). London: Pearson.
- Campbell, G.L. i G. King. (1995/2011). *The concise compendium of the world's languages*. London/New York: Routledge.

- Davies, E. (1986). *The English imperative*. Beckenham: Croom Helm.
- Dryer, M.S. i M. Haspelmath. (red.). (2011). *The world atlas of language structures online*. München: Max Planck Digital Library.
- Fantin, J.D. (2010). *The Greek imperative mood in the New Testament: a cognitive and communicative approach*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hölldobler, B. i E.O. Wilson. (2009). *The superorganism: the beauty, elegance, and strangeness of insect societies*. New York: W.W. Norton.
- Keener, J. i J. Sneyd. (2009). „Cellular homeostasis”. W: Keener, J. i J. Sneyd. (red.). *Mathematical physiology. Interdisciplinary Applied Mathematics 8.1*. 49-119. Berlin/New York: Springer Verlag.
- Konieczny, L., I. Rotermani i P. Spólnik. (2017). *Biologia systemów. Strategia działania organizmu żywego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Xrakovski, V.S. (red.). (2001). *Typology of imperative constructions*. München: Lincom Europa.
- Lackie, J.M. (red.). (2007). *The dictionary of cell and molecular biology*. San Diego: Academic Press.
- Nuyts, J. i J. Van der Auwera. (red.). (2016). *The Oxford handbook of modality and mood*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Connor, C.M. i J.U. Adams. (2010). *Essentials of cell biology*. Cambridge, Mass.: NPG Education.
- Palmer, R.L. (2001). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Puppel, J. (2022). „Gestural minds unfolding: on becoming fully equipped and fully licensed gestural signers”. *Scripta Neophilologica Posnaniensia XXII*, 153-156.
- Puppel, S. (2022). „O zjawisku uścisku imperatywnego i życiu człowieka w dwóch ‚domach’ i dwóch podwójnych helisach w kontekście ‚języka państwowego’”. *Scripta Neophilologica Posnaniensia XXII*, 157-168.
- Ruyer, R. (2018). „The philosophy of morphogenesis”. *Parrhesia* 29, 1-25.
- Sperelakis, N. (red.). (2012). *Cell physiology sourcebook*. San Diego: Academic Press.
- Thompson D'Arcy. (1917). *On growth and form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turing, A.M. (1952). „The chemical basis of morphogenesis”. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London Series B* 237, 37-72.
- Wilson, E.O. (2012). *The social conquest of the earth*. New York: W.W. Norton.
- Zhang, Shi. (1990). *The status of imperatives in theories of grammar*. Unpublished doctoral dissertation. Tucson: The University of Arizona.

ARGUMENTATIVE INDICATORS IN THE ADJUDICATION OF RUSSIA–UKRAINE DISPUTE. A PRAGMA–DIALECTICAL STUDY

MARTA E. STRUKOWSKA

Politechnika Poznańska

ORCID: 0000–0002–0177–1734

Abstrakt: Kontekst wojny rosyjsko–ukraińskiej jawi się tutaj jako proces i jest ważnym przyczynkiem do dyskusji o technikach argumentacji, które uważa się za istotne i potencjalnie przełomowe z perspektywy radzenia sobie z zagrożeniem i konfliktem. W niniejszym artykule przedstawiono wyniki badania na gruncie pragma–dialektyki, a w szczególności wskaźników argumentacyjnych w orzekaniu sporu między Rosją, a Ukrainą. Autor uważa, że wyznaczają one procesy rozumienia oparte na osądzie i argumentacji, które dają solidne podstawy do ustalenia strategii radzenia sobie z wojną. Wybory językowe w postaci wskaźników argumentacyjnych stanowią punkty zwrotne w krytycznej dyskusji, pozwalając na rekonstrukcję i identyfikację dynamiki aktów mowy, które znajdują się we wzorcowej drodze argumentacji. Jak pokazuje niniejsza analiza, organizacja parametrów aktów zagrażających twarzy (FTAs) oraz proponowanych wskaźników utrzymujących stanowisko mówcy znacząco przyczynia się do sekwencyjności i komplementarności procesu argumentacji, który okazuje się wysoce skuteczny i rozsądny. Biorąc pod uwagę specyfikę orzekania jako gatunku, jego kontekstualizację sądowniczą oraz władzę ustawodawczą w procesowi orzekania, sugeruje się, że praktyka argumentacyjna stanowi strategię zarządzania zagrożeniami i ryzykiem.

Abstract: The context of Russia–Ukraine war has given sufficient reasons to consider any standpoint of argumentation significant and potentially groundbreaking in dealing with threat and conflict. This article reports the findings of a pragma–dialectical study of argumentative indicators in the adjudication of a Russia–Ukraine dispute which mark the judgement–based understanding and arguments–infused processes that give solid grounds to establish the strategy of dealing with war. Linguistic choices in the form of argumentative indicators constitute keystones in the critical discussion, allowing the reconstruction and identification of speech act moves that are to be found in the patterned route of argumentation. As this analysis shows, the organisation of FTAs parameters and propositional attitude indicators significantly contribute to the sequentiality and complementariness of the argumentation process which proves to be highly effective and reasonable. Given the specificity of an adjudication as a type of a genre, its judiciary contextualisation, and legislative power, it is suggested that this argumentative practice makes for a threat and risk management strategy.

Słowa kluczowe: pragma–dialektyka, argumentacja, wojna rosyjsko–ukraińska, akty mowy, retoryka kryzysu i zagrożenia

Key words: pragmadialectics, argumentation, Russia–Ukraine war, speech acts, rhetoric of crisis and threat

1. Introduction

The subject matter of this article is a pragma–dialectic analysis of an Application instituting proceedings and request for provisional measures against the Russian Federation, submitted by Ukraine on the 26th of February 2022. This document serves as an argumentative text type (van Eemeren, 2019:153; van Eemeren et al. 2022:4) that belongs to a legal communicative domain of adjudication. As Pickavance (2016) explains, “[a]djudication is a procedure that takes place over a relatively short period of time pursuant to which a dispute between parties is submitted to an independent determiner who, having received submissions from each party, makes a decision” (Pickavance, 2016:9). The genre type in question is used here to include the conventionalised practices accomplished by realising the relevant argumentative moves, which comply with the prototypical features of this specific communicative activity type. Furthermore, they also present the way the social order was breached through declaring war by Russia. Specifically, this analysis demonstrates how Ukraine initially attempted to establish law and order after an unexpected outbreak of war.

Following the view of Fuller and Winston (1978) that an adjudication stands *vis-à-vis* a form of social ordering (Fuller and Winston, 1978:357), it is at the same time a platform for regulating, settling, and finally resolving conflicts, therefore it is inherently a decision–making process (Fuller, 1978:355; Lees and Pedersen, 2020:8). Since the commencement of any international conflicts suggests that a conflict schema process is in operation, it is postulated that the retention and modification of this schema may crucially change the trajectory of the conflict or even lead to its termination (Bar–Tal et al., 1989:233). Therefore, introducing the preventive measures seems to be the right direction to take. On these grounds, one can make a preliminary assumption that by issuing the Application (2022, <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2022/03/Ukraine-Application-ICJ.pdf>), Ukraine is observed to aim for the settlement of a dispute in a fair and legally accepted fashion, as well as to provide the kinds of acceptable and appropriate proofs working against false claims made by Russia against Ukraine about alleged acts of genocide that occurred in the Luhansk and the Donetsk oblasts of Ukraine (Fortuin, 2022:313; Greenberg, 2022; Hinton, 2022; Kursani, 2020:2; Schabas, 2022:843).

The underlying aim of this article is to demonstrate the characteristics of argumentation style based on the adjudication genre anchored in a pragma–dialectical theory of argumentation espoused by Frans H. van Eemeren and Peter

Grootendorst (1984). This article takes as its point of departure the idea of argumentative discourse as a constellation of texts that as their central aim have a defence of a proponent's standpoint, which is always in contrast to the antagonist's argumentation (van Eemeren and Grootendorst, 1984). The primary objective characteristic of an adjudication is not trying to convince each other but to convince the adjudicator. Therefore, this study presents the type of discourse which focuses on a "rule" oriented testimony in which normative violations are made explicit rather than presented as analyses of "relational" testimony (Morrill and Facciola, 1992:193), which exhibits the social relationships between the adversaries that are overtly antagonistic. When considering the argumentative situation, its requirements, needs and structure, the aim is to bring into the picture the issue of the applicability of given standpoints, which becomes evident in the "disagreements" about the acceptability of opposing opinions.

Based on the presented premise of argumentation, this article also ushers the issue of a strategic significance of various kinds of arguments. In the context of legal communication, and the genre of the adjudication in particular, the strategic argumentative moves in the form of speech acts equip a researcher with theoretical and empirical pragma–dialectic tools for positioning aspects of meaning within the argumentative framework, dictated by the prototypical features of the genre of an adjudication. In addition, beside presenting the pragma–dialectical moves against the backdrop of argumentative discourse in general, this analysis gives Searlan and Gricean insights on this reconstructive analysis, bearing in mind the structural and functional elements that pertain to this specific discourse type. The communicative activity type mentioned here belongs to a format of court proceedings, which are governed by strongly institutionalised forms. From this point, the adjudication is a text consisting of a convention–based nexus of meaning–making possibilities anchored in configurations found in the principles governing the behaviour of parties. It also refers to social facts within which the action takes place (Lucy, [1999] 2004:18). Therefore, in the adjudication, a pending query remains as to *what* information is used in argumentative moves and *how* can we understand and explain social action, which has nothing, but a meaning dimension of action that can be accessed through "[l]anguage, values and discriminations of its authors" (Lucy, [1999] 2004:20). Answers to these questions can be provided by studying speech acts that are commitments of a speaker to the truth of the propositions determined by specific contextual embedding. Importantly, the reconstruction of the types of standpoints in the pragma–dialectic analysis is most often expressed by means of assertives since their speech act function involves advancing a claim based on the commitments to the truth of the propositions (Searle, [1969] 1970). This observation is important given the context of Russia–Ukraine war, which could be a good starting point in negotiation processes between the two countries. On a more concrete level, this analysis provides illustrations of institutional goals that adhere to institution's conventions, so that the format of existing strategic moves reveals a pattern

which is agreed upon in advance, and the one that fundamentally regulates argumentative practice.

The article begins with a brief overview of the pragma–dialectical approach to argumentation, also equated with a discourse dialectic (van Eemeren, 2010:5) as a method for analysing argumentative discourse (van Eemeren, 2010:19). It specifically shows how the argumentative indicators in the form of words and expressions constituting argumentative moves build the multi–levelled argumentation structure, which rests on the four meta–theoretical principles of (a) externalisation, (b) socialisation, (c) functionalisation, and (d) dialectification of the object of study (van Eemeren et al., 2007:2). Next, an ideal model of a critical discussion is presented within the framework of linguistic pragmatics, followed by the analysis stage to offer a more concrete anchoring of meta–theoretical principles in the pragmlinguistic features of the adjudication as a combination of speech act segments.

2. The pragma–dialectical approach to argumentation; a theoretical premise

The focus of this study is a pragma–dialectical approach to describing argumentation, the origin of which lies at the intersection of pragmatics and dialectics. It provides the integrative view of argumentative discourse as an amalgam of descriptive and normative dimensions of argumentation (Budzynska et al., 2014). At this point it needs to be acknowledged that the basic idea assigned to argumentation does not primarily deal with a process of reasoning or a psychological state of mind of interactants furthering their views, but with the positions that are verbally communicated or indicated fulfilled according to certain accepted norms (van Eemeren et al., 2007:3). Therefore, the pragmatic aspect of **externalization** that enters the scene is explained in terms of externisable public commitments to propositions made by speakers. This approach captures a significant aspect of communication process that entails coexistence of specific obligations made by a speaker that are aligned with context–specific speech acts, which become a set of commitments. In this account, advancing argumentation is fundamentally an act of commitment to what one has put forward. Argumentative moves always start from the social structural coupling point of view (Foley, 1997:21), therefore the principle of **socialisation** turns out to be of the utmost importance for creating and sustaining viable trajectories of the commitments in question. It follows in this view that the difference of opinion boils down to the interactive roles of participants on the one hand, and the extensiveness of language contact they engage in on the other. As such, the roles are inextricably linked with the positions to which interactants have committed themselves in connection with their claims. Argumentation that aims at resolving a difference in opinion also underlies a social system of recurrent or sporadic structural coupling that form

networks of relations with a varied degree of kinship, allegiance or class membership. Commitments would be then socially activated concomitants that trigger specific positions.

With language contact as a foundation, argumentative discourse is performed with a purpose of interaction. Therefore, all purposive acts in an argumentative discussion, understood as speech acts, are realised by **functionalisation** that can be traced in specific modes, called the ‘identity conditions’ and the ‘correctness conditions’, which always accompany speech acts (van Eemeren and Grootendorst, 2004:77). They address how disagreement is managed and expanded in a ‘disagreement space’, that is a “[s]tructured set of opportunities for argument” (Jackson, 1992:261). The potential for exploring this space lies in intentions, beliefs and values, which are mapped onto defended standpoints. Against this background, the possibilities for developing disagreement space are expanding even more when commitments and obligations are unfulfilled. As a result, the aspects of a deliberation, which comprise unpreferred subsequent acts that run counter to overcoming the opponent’s criticism, allow for entering the loop of disagreement. They can only be closed when claims are re–framed so that more opportunities are created for achieving a proposal.

Functionalisation succeeds in taking argumentation as a purposive act as long as it meets the appropriateness conditions which govern real–life events. Such focus highlights the relation of normativity with the arguments aimed at resolving differences in opinion. This fusion has allowed the principle of **dialectification** to operate on arguments as rational tools for convincing. At this point it needs to be acknowledged the difference between convincing and persuasion, which according to the pragma–dialectical school are pursued in a contrastive manner. Pragma–dialectics treats persuasion as concentrating in the first place on argumentation moves that can be achieved by any tools, therefore, persuasiveness cannot meet the requirements of reasonableness (van Eemeren, 2010:269). This calls for the use of rational moves which can be undertaken to perform persuasive power. A better alternative in an argumentative manoeuvring is an act of convincing, which aims at systematic refutation of the antagonists’ claims by rendering them irrelevant to a discussion. A conviction as conceived by pragma–dialecticians provides a rational deliberation, which creates standpoints mostly derived from *logos* (van Eemeren and Garssen, 2008:239).

The four methodological premises mentioned above are meta–theoretical in a sense that they function as signposts for building a solid platform where ethnographic tools can be applied to make these principles of use in the actual analysis. To give further substance to these principles, it seems useful to present the following section that is anchored in tenets of the pragma–dialectics. This part specifically turns to an *ideal model of a critical discussion* (van Eemeren and Grootendorst, 2004), which provides a systematic representation of argumentation practice.

3. The ideal model of a critical discussion – a perspective from linguistic pragmatics

The pragma–dialectical procedure can take as its point of departure speech acts which are the cornerstone of linguistic pragmatic theory of interaction. The omnipresence of the study of speech acts in pragma–dialectics may imply their prominent role in any linguistic analysis, specifically the investigation of the force of argumentation. The crucial idea behind the ideal model of a critical discussion as an analytical research tool lies firstly in its ability to reconstruct speech acts that are rule–governed intentional type of behaviour directed at resolving a difference of opinion (van Eemeren et al., 2007:4). This has practical implications for describing a process of terminating a difference of opinion and bringing it to a resolution. Secondly, they serve an evaluational purpose in establishing whether argumentative moves, which are constitutive parts of various phases of a critical discussion, contain fallacious claims and hinder the conclusion. A plan reconstruction of speech acts that are recognised in the analysed adjudication is an account of the type of illocutionary force that enacts credibility that is necessary to legitimise actions (Cap, 2013:53), and enact the policies found in a "Genocide Convention."

Argumentation never takes place in a vacuum and, apart from being a rhetorical phenomenon observed in numerous types of communicative practice, it is also institutionally recognised. Notably, a genre of the adjudication belongs to judiciary discourse being also institutional practice, and involves the fact that its structure can be studied systematically according to verbal and non–verbal behaviour patterns. The methodology of studying judiciary discourse is aligned with the idea of institutional grammar which relies heavily on its specific kinds of contexts and purposes that are driven by convention–based requirements. Therefore, the key notion to make sense of the structurally–hardwired process of argumentation is part and parcel of institutional grammar defined as based on a view that "[i]nstitutions are enduring regularities of human action in situations structured by rules, norms, and strategies, as well as by the physical world. The rules, norms, and shared strategies are constituted and reconstituted by human interaction by frequently occurring or repetitive situation" (Crawford and Ostrom, 1995:582). In this view, argumentation forms a type of a *patterned mindset* that is established in the collaborative process that draws on a high context–dependency, here determined by contextual features of the adjudication. In accordance with the institutional (judiciary) conventions that are followed, various kinds of rules constituting their grammar have developed and they instrumentally shape the rationales of the analysed adjudication. The above definition is also turning to focus on the normative foundations of this communicative practice. Therefore, at the pragmalinguistic level, there must exist certain preconditions underlying the structure of adjudication as a genre that start at the sociocultural context. Consequently, its prevailing generic features result in the strategic manoeuvring that imparts political outcomes established *a priori*.

The study of the conventionalized proceedings in the legal communication on the one hand provides a way of maintaining justice which is one of the institutional points that need to be realised. On the other hand, it is a one step in preserving the rules of a democratic culture. Such a wide backdrop allows one to get the micro–context of a linguistic content and a *meso–context* of extralinguistic features (van Eemeren, 2010:17) that pertain to a larger socio–cultural features of setting and a situation. Therefore, this study also emerges in the framework of anthropological pragmatics which is seen as a discipline that “[b]roadens the research perspective of pragmatics proper and requires from the researcher to view their research as an integral part of the study of human communication, and of its fluctuating context” (Chruszczewski, 2011:49). In studying argumentative indicators in the adjudication of Russia–Ukraine dispute it is of the utmost importance to distinguish the manoeuvres that put certain constraints on this communicative activity type. According to a dialectical procedure of argumentation, the difference of opinions stated in the analysed adjudication is fundamentally built on the assessment of the acceptability or unacceptability of the other party’s standpoints. Essentially, the thrust of this discussion covers an area of developing arguments that are considered as appropriate in the context of a given military conflict. For that matter, in order to provide the pragma–dialectical analysis of the adjudication of the Ukraine–Russia dispute this article addresses the catalogue of argumentative indicators and their pragmatic force to investigate how Ukraine legitimised its actions (Cap, 2013; Chovanec, 2010), established its credibility, that is a cornerstone of rational and purposive argumentation, how it aimed to settle the dispute, and finally, how it delegitimised Russia’s claims, which initially were the trigger point of its military attack on Ukraine.

4. The analysis stage– a reconstruction process

The initial attempt to analyse the argumentation structure of the adjudication in question starts with the building components of this specific institutionalised discourse activity. They include: (I) Introduction, (II) Jurisdiction of the court, (III) Facts, (IV) Legal grounds for Ukraine’s Claims, (V) Relief sought, (VI) Judge *ad hoc*, (VII) Reservations of rights, and (VIII) Appointment of agent respectively. This study addresses a step–by–step specification of the argumentative moves as presented in the Application which help to reach specific goals of the participants in the given stages of the discussion. The analysed document puts forward the claims made by Ukraine, which are heard by the International Court of Justice.

The presented adjudication considers the Application instituting proceeding against the Russian Federation submitted by Ukraine. This document serves as a monologue containing the argumentative parts of the protagonist–Ukraine. Despite the fact that the antagonist’s claims are not expressed directly in the form of a dialogue, its contribution to the discussion is still noteworthy since one of

the tenets of a pragma–dialectical theory of argumentation assumes that the exchange of views may also occur in the form of a monologue (van Eemeren et al., 2007:10). From an analytical point of view, the exchange of views is regarded according to a four–staged resolution process conducted in the light of the pragma–dialectical theory of argumentation. To start with, the stages are broken down into: (a) the confrontation stage, (b) the opening stage, (c) the argumentation stage, and (d) the concluding stage. They are considered more extensively in the study that follows:

a) The confrontation stage

The central function of the following stage is stating clearly the nature of objections and criticism, which make claims unacceptable whereby lead to a difference of opinion. Therefore, following the contextualised speech acts of the analysed adjudication is part and parcel of the confrontation of views that underlie a critical discussion. The Application submitted by Ukraine puts forward two reasons for instituting proceeding against the Russian Federation which can be presented as follows:

I. CONFRONTATION

ASSERTIVE: expressing Ukraine’s standpoint¹

ASSERTIVE: criticising Russia’s standpoint²

The first basis deals with the dispute between Ukraine and Russia upon the interpretation, application, and fulfilment of the 1948 “Genocide Convention”¹. The second premise hinges on the false allegation made by Russia against Ukraine that acts of genocide have occurred in the Luhansk and Donetsk oblasts of Ukraine and resulted in the Russian “special military operation” that aims at preventing and punishing the purported acts of genocide².

Bearing in mind the pragma–linguistic knowledge of the mechanisms that are put in use, one can single out specific lexico–grammatical choices made by Ukraine’s representative in the form of (a) propositional attitude indicators (van Eemeren et al., 2007), which inform about the assertoric force that the speaker uses when he establishes the context of the situation. Importantly, they offer the pragmatic perspective of ‘making the audience more certain and convinced’ about the presented standpoint. That is, without this addition, the listener would not get a clear understanding of what the speaker is trying to assure him of. There is the exploitation of such forms as (1a.) “*falsely claimed*”, “*false allegation*”, “*grave violations*”, “*emphatically denies*”, “*strongly denies*”, “*manipulative allegations*”, “*unlawful aggression*”, “Russia’s claims are *baseless* and *absurd*”. As much as

these expressions undoubtedly act as a clarification of the assertoric force as well as its use in the given context, there is more to their relevance in relation to the standpoint they make. In the light of Eemeren et al. (2007) relevance of identifying standpoints, this relevance has its point of departure from the speaker's expectation that his assertions are not to be accepted by the listener at face value (van Eemeren et al., 2007:30). Therefore, the inferences devised by the speaker are not a matter of communicative relevance according to the views postulated by Grice in his Cooperative Principle. Paradoxically, the propositional attitude indicators in question hinder the acceptance of the speakers' assertives at face value and rather trigger the anticipation on the hearer's part to cast doubt on the acceptability of the speaker's standpoint. Given the context of war, the standpoints performed by Ukraine against Russia not only rationally postulate the bald-face truth of their propositions (providing factual information about Russia's actions), but most importantly challenge the opponent to provide equally strong evidence to counterattack.

b) The opening stage

In the opening stage of the critical discussion, by a rule of thumb, both adversaries ought to share mutual commitment to a common point of departure, which stems from the common ground that is taken for granted (van Eemeren et al., 2007:11). The current Application draws on the common point of reference, *i.e.*, the "Genocide Convention", which is the procedural base for the argumentative exchange of views, a point of departure in the discussion, as well as the trigger point to further stages of the deliberation. In this argumentative stage, Russia is the party that challenges Ukraine to defend its standpoint. In response to Russia's challenge, Ukraine comes up with the ways to defend its standpoint. As a result, this difference of opinion establishes the role of an antagonist (Russia) and a protagonist (Ukraine).

The dialectical objective of the opening stage is to achieve clarity in terms of situating standpoints that are developed in the argumentation stage. It has been observed that the analysed document establishes the departure point of this critical procedure by means of the following assertives:

II. OPENING

ASSERTIVE: agreement on premises³

In this stage, a usage of assertives manifests a common ground maintained by the standpoint "[U]kraine and the Russian Federation are both parties to the Genocide Convention"³ (2022, <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2022/03/Ukraine-Application-ICJ.pdf>). It is to point out that the strategic

manoeuvres performed by both parties in the upcoming argumentative stage create commitments to the truth of their propositions in relation to the commonly accepted perspective of the standpoint³.

c) The argumentation stage

In order to achieve this level of analysis, a range of argumentative moves in the form of speech acts are presented as relevant arguments for the presented standpoints, which are found in the FACTS section of the document (2022, <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2022/03/Ukraine-Application-ICJ.pdf>). Based on the typology presented by Searle (1969), the aim is to demonstrate what collection of speech acts as verbal moves in the critical discussion contribute to presenting a difference of opinion. It is to be pointed out that the structure of this part of the critical discussion does not take the form of a dyadic exchange of views since the genre of the adjudication is standardly associated with a defined format of established facts and explicitly expressed proofs. Therefore, this analysis presents clusters of formalised legal evidence represented by speech acts and their “dispute” content.

The first type of speech acts distinguished in this study are assertives, which present how Ukraine commits to the truth of their propositions, *i.e.*, what language devices and mechanisms it utilises to support its claims that are aimed at convincing the adjudicator. This allows to point to those indicators of the standpoints that crucially form the resolution stage. Below I provide the distribution of assertives that perform ‘advancing standpoints’ of the strategic manoeuvring regarding the following addressed issues:

The lexico-grammatical choices made by Ukraine’s representative point to the use of force modifying expressions, which inform about the assertoric force that the speaker uses when he establishes the context of the situation. There is the exploitation of such forms as ‘clearly’, ‘indeed’,

III. ARGUMENTATION (the outline of explicit arguments)

ASSERTIVE: providing facts about Russian armed groups systematically spanning a territory in the Donbas region of Ukraine.

ASSERTIVE: pointing to Russia’s violations and the launch of an invasion against Ukraine based on false allegations of genocide.

ASSERTIVE: denying any evidence of genocide in Ukraine

ASSERTIVE: describing the consequences of Russia’s invasion

ASSERTIVE: pointing to Russia’s acts of violence against the human rights of Ukrainians

ASSERTIVE: highlighting that the world condemns a Russian invasion
of Ukraine

Ukraine’s strategic manoeuvre that has been crucial to the argumentation stage reminds of a ‘snowball effect’ of accusation–marked assertives that gain momentum in the course of advancing standpoints. It may be argued, that the “topics list” and the pivot of their assertoric force is largely based on proximising Russia’s antagonistic potential that becomes evident as its violations unfold spatially and temporarily. This way, the pragmatic force of assertives can serve two functions: (1) to legitimise actions and policies against the threat and crisis and (2) to project images of the future narratives that are bound to materialise based on the present state of the world. The present–future link shows the tendency of the discussion to be of a defensive–aggressive character that rests on the lexical composition that is rife with evaluative lexico–grammatical forms such as *e.g.*, “egregious human rights violation”, “unprovoked war of aggression”, “grave violations of the human rights”, “Russia’s lie [that is] offensive and ironic”, “Russia is intentionally killing and intentionally inflicting serious injury”, *etc.* As observed in the analysis, essentially explicit negative evaluation that gathers force as Ukraine’s arguments progress can account for the intentional and strategic form of the evaluative act.

What seems germane in the context of the overtly negative evaluations has been the “meta–textual” realisation of the argumentative process. Although the statements represent truthful information based on facts, therefore, they credibly build the textual (*local*) phase, it transpires that the cumulative evaluation forms assigned to Russia’s actions present a much more complex picture. They are based on the cognitive mechanism of communicating bald–faced criticism (Face Threatening Acts) on the one hand, and the intertextuality of discourse as the circumstance created by context to perform certain type of evaluation on the other hand. It is observed that the evaluative act, mainly deriving from the power asymmetry performed by FTAs, is framed in regard to Russia’s allegations of genocide in the Luhansk and Donetsk oblasts (2022, <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2022/03/Ukraine-Application-ICJ.pdf>). Elaborating on the positioning of evaluative forms, it is suggested that they represent the *global* devices of evaluation that crucially build the overall argumentative pattern of the text. Concentrating on the parameters of FTAs, these markers of evaluation significantly contribute to the organisation of the argumentative part of the adjudication. Thus, advancing standpoints is not merely following the unfolding assertives in the form of accusations and criticism, but accounting for the global weight of the negative evaluation which amounts to the local choices in terms of pragmatic markers of the power asymmetry (FTAs) that maximise the threat and exploit Russia’s face. As is clear from the observations above, the intra text and the meta–text evaluation choices are supposed to fulfil the function of condemning Russia’s actions.

d) The concluding stage

The main thrust of the concluding stage is that parties establish the final results of the dispute. In the light of the overview given to various stages of the critical discussion, the concluding moves are performed by the Court, which establishes the resolution stage and maintains the position of Ukraine's claims. The argumentation is "finished" since it has come to a standstill at the claim concerning genocide that has been recognised by the adjudicator as "[w]holly unsubstantiated" (2022, <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2022/03/Ukraine-Application-ICJ.pdf>), and announcing the violation of Ukraine's rights caused by the military attack. The settlement of the dispute performed by a third party boils down to the strategic manoeuvring based on the spectrum of choices, and their preconditions that underlie the adjudication as an institutional type of a communicative activity. It is postulated that the evaluation (here, in the form of assertions) is a double-edged tool that considers both the evaluation of the hearer as well as the possible and expected response of the audience (Thompson and Alba-Juez, 2014:13). This dichotomy presents the highly relational and dynamic work which may result in a hypothetical outcome. This however, is not the case in the highly context-dependent and the context-specific genre of the adjudication. Moreover, studying the relationships of this institutional text type also substantially affects the use of evaluative language. With some characteristics in mind, I make an attempt to present a route of a strategic manoeuvring typical of various phases in this argumentation process.

The results of the study show that the strategic moves of argumentation in the analysed adjudication are bound up with sets of commitments to the truth of the propositions (assertions) mutually recognised by both parties. The exploitation of these commitments in their strategic manoeuvring captures the meso-context arising from the argumentative situation and determines its evaluative (condemning) function. Looking at advancing standpoints in the adjudication, it has been

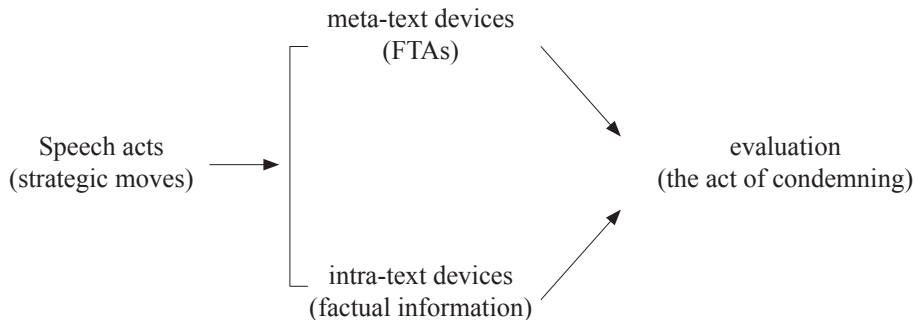

Fig. 1. The route of a strategic manoeuvring. The author's own elaboration.

considered a *manifesto* of claims concerning Ukraine’s sovereignty. Providing the context of war, the strategic moves exploited by the opposing parties attain a range of dialectical and rhetorical goals. The route of the strategic manoeuvring is heavily based on (a) meta–textual devices (FTAs) and (b) intra–text devices (factual information), which operate at two corresponding levels; “the rhetorical” and “the dialectical” respectively.

At the rhetorical level, what comes to the fore is the *effectiveness* of argumentative moves in promoting the “rightness” of the arguer’s claims. This stems from the fact that FTAs serve as powerful tools for delegitimising Russia’s actions. Such rhetorical response can be perceived as determining the *affiliative* function that fits the situation. Hence, Ukraine’s claims unfold as building specific conditions of the rhetorical situation viewed as a “crisis” and “threat”. In the light of this, referring to Bitzer (1968:10) claims that if the rhetorical situation is clear and strong it directly influences the “[p]urpose, theme, matter and style” of the response that the receiver gets, the relevance and situationality of the established meso–context functions as the organising segment of the entire argumentative process. When considering the role played by the intra–text devices, they add an extra value of maintaining the *reasonableness* of the mutual commitments. In line with the general route of the manoeuvring in question, stating factual information are circumstances which build rhetorical situation and opportunities for the reasonableness of the claims. This “factuality” is stated by means of objectively verifiable information considered as true facts that essentially point to a series of Russia’s illegal moves such as forming armed groups, breaching international law, violating international obligations from 2014 onwards, launching a full–scale invasion, and making allegations of genocide in Ukraine.

5. Discussion and conclusions

The pragma–dialectical reconstruction shows that the accumulation of assertives coming from both parties builds a genuine and objectively verified rhetorical situation of threat and crisis, that is instrumental in advancing intervention in general. In this way, the analysis of the adjudication presents one form of interventionist discourse drawing mainly upon proximising threat (Cap, 2013:48). In this way, it creates a natural venue for creating an anti–war rhetoric aimed at neutralising and de–activating military operations. Specifically, it is put forward here that the analysed argumentation style is a response to an external threat that bifurcates into two main types of war/crisis management strategies. The first strategic orientation focuses on a negative–other presentation that threatens Russia’s positive face by showing its negative evaluation in the form of criticism and accusations. This creates the **enemisation** of discourse space resulting in social hypervigilance and high anxiety levels as well as leads to encouraging preventive action that needs to be taken against a war–stricken reality.

The second strategic component of war/crisis management deals with the credibility of the propositions based on predication of facts that legitimise the advanced standpoints. This view is more concerned with the discourse resilience as capacity for effective adaptation to external threat (Adger, 2000). The study of strategic moves shows some salient truths the knowledge of which is necessary to effectively confront the opponent's views. The truths understood as credible and objective type of information (Dyrel, 2018:3) are crucial resource that enable social resilience, especially in the times marked by uncertainty and explicit threat (Norris et al., 2008:140). What emerges from this observation is that the stated facts recognised in the discussion function as "[g]uarantors of the validity or soundness of argumentation" in the given context (van Eemeren, 2010:106), and therefore are the trusted forms of communication that create the "argumentative infrastructure" for informing the public. In this sense, the fact-based standpoints provide common-ground and connectedness with the society that result in building discourse resilience as a mechanism against external threat.

The article has examined the pragmadialectics of the adjudication based on the Russia-Ukraine dispute. The study pointed to some of the preconditions to terminating the discussion made by the adjudicator. The confrontation of the opposing parties is largely built on the truth of the propositions made in the specific context of war commencement. This is the general answer and is fundamental for this argumentative style. In this analysis, a specific pattern scenario has been identified. First of all, the route of argumentation is dictated by the propositional attitude indicators, which are of highly negative value. Second, the indicators are distributed cumulatively, therefore advancing standpoints gathers strength by adding arguments that result from one another, and provide support for the consecutive arguments. Specifically, the prevailing perspective of this route is predominantly concerned with the high degree of sequentiality and complementarity which amounts to the effectiveness of argumentation.

In addition, drawing the preliminary route of argumentation has built grounds for tentative claims regarding the threat-based rhetoric that becomes evident in the specific linguistic choices. On a higher plane, it provides a practical implication in terms of results that may offer an insight into the preparedness and threat management associated with the context of unfolding war along with the roles played by adversaries in the times of conflict. It seems that the parameters of FTAs and propositional attitude indicators significantly contribute to the organisation of the argumentative part of the adjudication and develop the program that ensures that argumentation is not merely a specimen of an empirical measurement of the effectiveness and reasonableness of the critical discussion, but it also measures the threat awareness and threat management which improve the operational performance of the judiciary system during social disruption and world crisis. This provides a premise for coping with significant challenges related to war environment.

References

- Adger, W.N. (2000). “Social and ecological resilience: are they related?”. *Progress in Human Geography* 24, 347–364.
- Bar–Tal, D., A.W. Kruglanski, Y. Klar (1989). “Conflict termination: an epistemological analysis of international cases”. *Political Psychology* 10(2), 233–255.
- Bitzer, L. (1968). “The rhetorical situation”. *Philosophy and Rhetoric* 1, 1–14.
- Budzynska, K., F.H. van Eemeren, M. Koszowy (2014). “Preface: from pragmatics and dialectics to argument studies”. *Studies in Logic, Grammar, and Rhetoric* 36(49), 7–22.
- Cap, P. (2013). *Proximization*. Amsterdam: John Benjamins.
- Chovanec, J. (2010). “Legitimation through differentiation: discursive construction of Jacques Le Worm Chirac as an opponent to military action”. In: U. Okulska, P. Cap. (ed.) *Perspectives in politics and discourse*. 61–82. Amsterdam: John Benjamins.
- Chruszczewski, P.P. (2011). “Research directions in anthropological pragmatics”. *Styles of Communication* 3(1), 48–70.
- Crawford, S.E., E. Ostrom (1995). “A grammar of institutions”. *American Political Science Review* 89(3), 582–600.
- Dynel, M. (2018). *Irony, deception, and humour*. Berlin: de Gruyter.
- Foley, W.A. (1997). *Anthropological linguistics*. Hoboken, New Jersey: Blackwell Publishing.
- Fortuin, E. (2022). “Ukraine commits genocide on Russians: The term “genocide” in Russian propaganda”. *Russ Linguist* 46, 313–347.
- Jackson, S. (1992). “Virtual standpoints and the pragmatics of conversational argument”. In: F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair, C.A. Willard. (eds.) *Argumentation Illuminated*. 260–69. Amsterdam: SicSat.
- Fuller, L.L., K.I. Winston (1978). “The forms and limits of adjudication author”. *Harvard Law Review* 92, 353–409.
- Kursani, S. (2022). “Beyond Putin’s analogies: The genocide debate on Ukraine and the Balkan analogy worth noting”. *Journal of Genocide Research* 6, 1–13.
- Lees, E., O.W. Pedersen (2020). *Environmental adjudication*. Oxford: Hart.
- Lucy, W. ([1999] 2004). *Understanding and explaining adjudication*. Oxford: Oxford University Press.
- Martin, J.R., P.R.R. White (2005). *The language of evaluation*. New York: Palgrave Macmillan.
- Morrill C., P.C. Facciola (1992). “The power of language in adjudication and mediation: institutional contexts as predictors of social evaluation”. *Law and Social Inquiry* 17(2), 91–212.
- Norris, F.H., S.P. Stevens, B. Pfefferbaum, K.F. Wyche, R.L. Pfefferbaum (2008). “Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness”. *American Journal of Community Psychology* 41(1–2), 127–50.
- Pickavance, J. (2016). *A practical guide to construction adjudication*. United Kingdom: Wiley Blackwell.
- Schabas, A. (2022). “Genocide and Ukraine: Do words mean what we choose them to mean?”. *Journal of International Criminal Justice* 20(4), 843–857.
- Searle, J. ([1969] 1970). *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, G., L. Alba–Juez (2014). *Evaluation in context*. Amsterdam: John Benjamins.
- Van Eemeren, F.H., R. Grootendorst (1984). *Speech acts in argumentative discussions. A theoretical model for the analysis of discussions directed towards solving conflicts of opinion*. Dordrecht: Foris & Berlin: de Gruyter.
- Van Eemeren, F.H., R. Grootendorst (2004). *A systematic theory of argumentation. The pragma–dialectical approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Van Eemeren, F.H., P. Outclasse, A.F.S. Henkermans (eds.) (2007). *Argumentative indicators. A pragma-dialectical study*. The Netherlands: Springer.
- Van Eemeren, F.H. (2010). *Strategic maneuvering in argumentative discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Van Eemeren, F.H. (2019). "Argumentative style: a complex notion". *Argumentation* 33, 153–171.
- Van Eemeren, F.H., B. Garssen (2008). *Controversy and confrontation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Van Eemeren, F.H., B. Garssen, S. Greco, T. van Haften, N. Labrie, F. Leal, P. Wu (2022). *Argumentative style*. Amsterdam: John Benjamins.

Internet sources:

- Hinton, A. (2022). Putin's claims that Ukraine is committing genocide are baseless, but not unprecedented. *The Conversation*, 25 February 2022, <http://theconversation.com/putins-claims-that-ukraine-is-committing-genocide-are-baseless-but-not-unprecedented-177511>, date of access: 3 July 2023.
- Greenberg, J. (2022.) Fact check: Putin says Russians face 'genocide' in Ukraine. *WRAL.Com*, 28 February 2022, <https://www.wral.com/fact-check-putin-says-russians-face-genocide-in-ukraine/20163715/>, date of access: 3 July 2023.

NAUCZANIE JĘZYKÓW NIERODZIMYCH A EMOCJE

BARBARA SKOWRONEK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000 0003 4302 7206

Abstrakt: Komunikacja międzyludzka polega na międzyludzkich relacjach nadawczo-odbiorczych w otoczeniu. Podstawowym narzędziem komunikacji jest język naturalny jako reprezentant kultury w przekazywaniu wiedzy, przekonań, doświadczeń. Znaczący wpływ na komunikację mają czynniki psychiczne, np. emocje. Rodzajem komunikacji jest nauczanie i uczenie się języków nierodzimych, które także jest zdeterminowane emocjami.

Abstract: Interpersonal communication involves interpersonal sender-receiver relationships in the environment. The primary tool of communication is natural language as a representative of culture in the transmission of knowledge, beliefs, experiences. Psychological factors, such as emotions, have a significant impact on communication. A type of communication is language teaching and learning, which is also determined by emotions.

Słowa kluczowe: komunikacja międzyludzka, emocje, nauczanie języków nierodzimych

Key words: interpersonal communication, emotions, learning a foreign language

1. Komunikacja jest wyrazem relacji między nadawcą a odbiorcą, jest ludzkim zapotrzebowaniem na kontaktowanie się, czyli nawiązywanie relacji z innymi w otoczeniu, celem dostosowania się do otoczenia lub wpływania na otoczenie i przekształcania go. Człowiek jest zaopatrzony w zdolność do komunikacji, by móc istnieć we wspólnocie z innymi ludźmi, z którymi wchodzi w relacje: kontaktuje się z innymi celem orientacji w otoczeniu, by rozumieć i być rozumianym.

Grucza (2012) wskazuje na dwa rodzaje potencjału wiedzy, w którą zaopatrzony jest człowiek: wiedzę genetyczną, która stanowi wrodzony potencjał poznawczy człowieka (Erkenntnispotential) i wiedzę rozwojową (Entwicklungspotential). Potencjał poznawczy służy człowiekowi do zachowania i rozwijania jego funkcji gatunkowych w otoczeniu: zachowania gatunku, trwania w otoczeniu i dostosowania się do otoczenia; dzięki temu człowiek jest zdolny do poznawania, odkrywania otoczenia. To dokonuje się zwłaszcza za pomocą zmysłów.

Człowiek posiada także komunikacyjną zdolność do rozwijania wiedzy i umiejętności celem wpływania na otoczenie, także zmieniając, przekształcając

je. Dzięki temu człowiek może się uczyć (także języka). Tę zdolność każdy musi indywidualnie rozwijać, wypracowywać za pomocą rozumu, zmysłów i języka. Człowiek postrzega rzeczywistość najpierw zmysłami, zwłaszcza słuchem i wzrokiem i mową ciała, następnie wrażenia zmysłowe przekazywane są do mózgu, gdzie dokonuje się ich kognitywna obróbka na procesy myślowe aż do zapamiętywania (Roth, 2006). Utrwalone rezultaty tych procesów poznawczych tworzą doświadczenie ludzkie. Innymi słowy impulsy zmysłowe z otoczenia dobiegają do mózgu, gdzie podlegają analizie kognitywnej (Lewicka, 2007:153). Powstaje obraz rzeczywistości jako indywidualna konstrukcja poszczególnego człowieka w otoczeniu społecznym (Glaserfeld, 1987), a nie jako fotograficzne, dla wszystkich ludzi jednakowe odbicie, odzwierciedlenie rzeczywistości. Każdy człowiek indywidualnie postrzega i konstruuje to, co odbiera zmysłami jako wypadkową wiedzy i doświadczeń przeszłych i nowych, które wraz z językiem i procesami psychicznymi dają określoną jakość poznawczą. Różnorodność percepcji i obrazów rzeczywistości bierze się z różnorodności doświadczeń kulturowych poszczególnych ludzi, wrażliwości ich zmysłów, aktywności procesów myślowych i organizacji wiedzy w mózgu, a także z wielości reakcji emocjonalnych. To także powód dla różnorodnego rozumienia podstawowych (uniwersalnych) wartości kulturowych: dobro, prawda, piękno.

Podstawowym narzędziem komunikacji międzyludzkiej jest język naturalny; stanowi podstawowy składnik kultury w przekazywaniu wiedzy, doświadczeń, przekonań, systemu aksjologicznego. Wiedza powstająca za pomocą języka jest utrwalana i wyrażana za pomocą wszystkich modalności z trwałym zapisem (Puppel, 2022). Język jest zdolnością komunikacyjną typowo ludzką nabywaną w dzieciństwie jako mowa (słuchanie – mówienie), a następnie rozwijaną hybrydowo do końca życia (słuchanie – mówienie + czytanie – pisanie) (Puppel i Puppel, 2008). Człowiek rozwija język począwszy od wymowy poprzez dyskurs, teksty jako uporządkowane, zdeterminowane kulturowo środki wyrażania leksykalne, morfosyntaktyczne, semantyczne, podporządkowane określonym schematom, konwencjiom, regułom komunikacyjnym (Olpińska, 2009). Język musi być używany zgodnie z regułami formacyjnymi (wiedza fonemiczna i gramatyczna) oraz regułami funkcjonalnymi (wiedza semantyczna i pragmatyczna (Gucza, 1993:150). Dzięki językowi człowiek może porozumiewać się nie tylko w teraźniejszości, ale także przeszłościowo i przyszłościowo. Dzięki językowi człowiek rozwija się jako istota społeczna (*homo socius*) żyjąca w relacji z innymi, komunikująca się (*homo communicans*); jako użytkownik języka człowiek rozwinął się od istoty naturalnej (*homo naturalis*) do istoty kulturowej (*homo cultus*), od mowy do alfabetyzacji utrwalonego na piśmie języka, co w znacznej mierze pomaga mu przemieszczać się (*homo viator*), ostatnio bardzo często samolotem (*homo aviator*).

Umiejętność komunikacji za pomocą mówienia rozwija człowiek w pierwszych latach swego życia; to umożliwia mu wyrażanie potrzeb, wymianę doświadczeń, wiedzy, rozmowę, uczenie się, zdobywanie wiedzy i umiejętności. Niemowlęta dostosowują się do otoczenia odpowiadając całym ciałem próbując

relacji z otoczeniem. Reakcja otoczenia (pozytywna lub negatywna) uczy małe dzieci orientować się w otoczeniu za pomocą zmysłów, zwłaszcza słuchu, wzroku i ruchu: słuchają, obserwują, dostosowują się do otoczenia i wpływają na nie. Z czasem wraz z ogólnym rozwojem fizjologicznym, także aparatu artykulatoryjnego, nabywają mowę. Do mówienia jest dość długa droga, poprzez wymowę (artykulację wraz z prozodią); do pisania i czytania droga jest jeszcze dłuższa. Jednocześnie stopniowo wraz z mówieniem nabywają wiedzę. Dorosli z fascynacją oczekują pierwszych dźwięków noworodka, inspirują dziecko komunikacyjnie, nawiązując relacje komunikacyjne, z których powstają potem coraz składniejsze dźwięki, które z czasem przekształcają się w wypowiedzi. Po reakcji otoczenia małe dziecko zauważa swoją sprawczość, gdy otoczenie reaguje w sposób zrozumiały. Ale dziecko nie nauczyłoby się mówić, gdyby nie jego chęć dostosowania się do otoczenia i wrodzona ciekawość, która jeśli jest zbudowana na fundamencie poszukiwania i rozwoju – może stać się motorem napędowym działania, zwłaszcza w poszukiwaniu dobra i piękna. W przyszłości może doprowadzić do stosowanego odróżniania piękna od szarej sztamby, by nauczyć się pięknie wysławiać i pięknie pisać. Metodą prób i błędów dziecko uczy się od otoczenia aktywności komunikacyjnej, także myślenia i działania. Dlatego dobrze, gdy dziecko eksperymentuje, a nawet potyka się i podnosi, bo w ten sposób uczy się poznawać błędy swoje i swego otoczenia i naprawiać je. Małe dziecko pozbawione kontaktów z ludźmi nie nabędzie mowy, a w dalszym ciągu nie nauczy się języka. Brak kontaktów z ludźmi skutkuje nie tylko brakiem czy zubożeniem relacji społecznych, lecz także oznacza niemożność nauczenia się języka. A z kolei brak umiejętności językowych wyklucza człowieka ze wspólnoty komunikacyjnej (Verkehrsgemeinschaft, L. Zabrocki, 1966).

2. Jakość komunikacji zależy w dużej mierze od jakości relacji interpersonalnych. Umiejętności komunikacji interpersonalnej można (i trzeba) się nauczyć. Młodzież szkolna uczy się jej w wieku szkolnym, zatem dorośli powinni tę umiejętność posiadać i rozwijać. Myślenie, język i działanie nadawcy i odbiorcy powinny być zbieżne z celem komunikacji (co osiągnąć, co przemilczeć, co wyeksponować, co zataić itd.). Utrudnienia komunikacyjne (zwłaszcza brak aktywnego słuchania i brak woli zrozumienia) powodują, że relacje międzyludzkie stają się trudne. Dochodzi do nieporozumień, nawet agresji, a to powoduje brak efektywnego porozumienia. Konflikt relacyjny na pewno spowoduje konflikt komunikacyjny. Dobre relacje bazują na wzajemnym zaufaniu, prawdzie, uczciwości. Bez tego trudno o wzajemną akceptację, zrozumienie dla inności przekonań, działania, kultury, języka, także dla słabości, niedogodności komunikacyjnych. Rozbieżności między zamiarem nadawcy a interpretacją odbiorcy są powodem nie-domówień, niezrozumienia, nieporozumień. Krytyka (zwłaszcza konstruktywna) jest potrzebna; ale z zachowaniem kultury języka i kultury krytyki, czyli jako merytoryczna wymiana zdań, wiedzy, przekonań, przedstawiając argumenty, zwracając uwagę na pozytywne i negatywne, bez dążności do agresji. Różnica zdań

jest konieczna, bo poprzez kontrowersje dochodzi się do pozytywnego rozwoju. Ludzie różnią się sposobem komunikowania się: myślenia, działania, wykształcenia, systemem przekonań, wartości, dążności do osiągnięcia celów, używania języka. Ludzie myślą, reagują, odczuwają różnie; idealnie homogeniczne grupy ludzkie nie istnieją. Każdy ma inną wrażliwość sensoryczną i intelektualną, *różne doświadczenie życiowe, oczekiwania, potrzeby, także wrażliwość na nowości*, możliwość eksperymentowania. Można śmiało powiedzieć, że efektywność komunikacyjna jest wprost proporcjonalna do ilościowej i jakościowej zdolności komunikacyjnej człowieka.

Spółecznie efektywna komunikacja implikuje stosowanie środków językowych (język z całokształtem leksyki odpowiednio uporządkowanej) i niejęzykowych (parajęzykowe środki wyrażania jak odpowiednia artykulacja celem podkreślenia ważności wypowiedzi lub dyskredytacji; sensoryczne środki wyrażania + intuicja; ekstrawerbalne środki jak czas, miejsce, otoczenie i warunki komunikacji tam panujące). Wystarczy, że ktoś mówi za szybko, za głośno lub za cicho, niedbale wymawiając albo w pomieszczeniu jest za gorąco lub nieświeże powietrze – komunikacja może być utrudniona czy wręcz zaburzona. Bardzo ważną rolę odgrywają niejęzykowe środki komunikacji. Są to multisensoryczne reprezentacje wiedzy i umiejętności umożliwiające człowiekowi kontakt i relacje w otoczeniu: gestyka, mimika, kinetyka, proksemika, haptyka, olfaktoryka. Komunikuje się cały człowiek, zawsze, chcąc nie chcąc, świadomie czy nieświadomie. Człowiek stanowi integralną całość ciała, rozumu i psychiki – wszystko to razem wpływa na istnienie człowieka w otoczeniu społeczno-kulturowym. Stąd elementy psychiczne, emocje mają duży wpływ na przebieg i efektywność komunikacyjną, także na uczenie się.

Trudności emocjonalne jak strach, złość, brak dostatecznej motywacji do skutecznej komunikacji, brak świadomości własnego stylu komunikacji – wszystko to może zaburzać efektywną komunikację, sukces społeczny. Dlatego uczestnicy komunikacji powinni posiadać wiedzę o emocjach, by umiejętnie rozpoznawać emocje swoje i emocje innych – i współpracować z nimi, zamiast się wzajemnie zwalczać. Ostatnio obserwujemy nadmiar agresji w kontaktach społecznych (nawet w rodzinie), powodem jest brak dialogu społecznego, czyli brak chęci wzajemnego zrozumienia (przede wszystkim brak aktywnego i empatycznego słuchania). Zamiast tego wymyśla się, co i jak powiedzieć, by rozmówcę zabolalo, a więc zawstydzić, zignorować, zniszczyć itd. Takie zachowania komunikacyjne prowadzą oczywiście do zubożenia, a nawet zerwania relacji społecznych między komunikującymi się osobami.

3. Emocje są skomplikowanym, często niezrozumianym zjawiskiem psychicznym angażującym całego człowieka: ciało, psychikę, ale i rozum. Ponoć nawet w okresie prenatalnym obserwuje się niektóre grymasy emocji podstawowych,

a noworodki wykazują bardzo wyraźne odruchowe reakcje na doświadczane emocje: strach, złość, smutek, odrazę, zaciekawienie czy radość. Emocje są naturalną reakcją organizmu na różne sytuacje otoczenia. Mogą być wywołane przez zdarzenia zewnętrzne (np. spotkanie kogoś) czy wewnętrzne (myśli, wspomnienia, także sny). Emocje z natury są chwilowe, trwają od kilku sekund do kilku minut, odczuwane są jako stan umysłu, któremu towarzyszą akty ekspresji i działania, zmiany w ciele, jak rozszerzenie źrenic (w emocjach pozytywnych) lub zwężenie źrenic (w emocjach negatywnych). Jeśli emocja utrzymuje się co najmniej kilka dni, wtedy przeradza się w nastrój. Najbardziej podstawowe emocje są odruchową reakcją na wydarzenie, niezależną od rozumu i woli. Tak np. każde zagrożenie powoduje powstanie odruchu strachu, czyli walcz – uciekaj lub kompletny paraliż. Powodem nadmiernych reakcji emocjonalnych, czyli zaburzenia emocjonalnego może być także dyskomfort w reakcji na zachowanie innych ludzi, ale może to być także nasza niesprawność fizyczna, czyli zakłócona równowaga biochemiczna organizmu: niewyspanie, przemęczenie może powodować nadmierne odczuwanie gorąca, tłoku, pośpiechu, frustracji. W rezultacie człowiek zaczyna przeżywać niepokój, intensywny lęk, smutek, rozpacz, które nie mają wyraźnego źródła. Często uzupełnienie warunków fizycznych pomaga w złagodzeniu emocji, np. odpoczynek w ciszy, odsunięcie się od osoby nielubianej.

Ekman (2021) uważa, że emocje są uniwersalne, wspólne dla wszystkich ludzi, niezależnie od ich tła kulturowego i w podobny sposób wyrażane. Według Barrett (2018) emocje są konstruowane przez mózg człowieka według jego doświadczenia życiowego i kontekstu kulturowego.

W powstaniu emocji ma udział zarówno ciało (odzwierciedla emocje) jak i umysł (interpretuje, co się dzieje). Reakcja na dane zdarzenie może być pozytywna (duma matki z osiągnięcia dziecka) lub negatywna (wściekłość matki, że dziecko nie zrobiło tego, czego chce matka). Podstawowe emocje powstają szybko i często niezależnie od woli człowieka, jakby zniemacka. Ale to, co się z tą emocją będzie działo – zależy subiektywnie od woli i rozumu człowieka. Wydarzenie obojętne dla osiągnięcia celu nie wywołuje emocji, wydarzenia ważne dla osiągnięcia celu wywołują emocje pozytywne (radość, dumę, miłość) lub skrajnie negatywne (zazdrość, że komuś się powiodło, a mi się to nie udało, wywołuje agresję, nienawiść, czy wręcz zemstę; złość może być dla kogoś alarmowym sygnałem, że coś ważnego jest zagrożone). Lepiej regulować emocje rozumowo i wykorzystywać je ku dobru. Emocje pozytywne (radość, zadowolenie, wdzięczność, nadzieja, inspiracja, bezpieczeństwo, miłość) powstają w odpowiedzi na wydarzenia interpretowane jako szansa na przetrwanie (osobiste lub gatunku). Dlatego radość i przyjemność pomagają łatwiej postrzegać rzeczywistość, powodują sukcesy, wpływają pozytywnie na całego człowieka, na jego myślenie, odczuwanie, działanie, także na uczenie się. Ale: nadmierna radość bywa niewłaściwie rozumiana i interpretowana, bywa powodem nadmiernego rozleniwienia czy wręcz narcyzmu i braku motywacji do dalszego działania.

4. Kluczem do zrozumienia, jak działają emocje jest uświadomienie sobie celu działania: co jest dla nas ważne, by móc lepiej zarządzać emocjami, czyli kierować nimi w sposób zgodny z naszymi oczekiwaniami i wartościami. Zamiast unikać emocji, należałoby nauczyć się je rozpoznawać, zrozumieć i odpowiednio na nie reagować.

Oto kilka przykładów emocji:

Złość jest naturalna, każdy jej potrzebuje jako wentylu skumulowanych napięć; przefiltrowana rozumowo powoduje, że człowiek nie popada w nadmiar agresji. *Złość, gniew jest zdrową reakcją emocjonalną na frustrację, urazę, zagrożenie*, poczucie niesprawiedliwości, sygnalizuje jedynie, że coś trzeba naprawić, np. dopuścić krótkie kłótnie rozładowujące emocje.

Strach, lęk przeżywamy w obliczu konkretnego zagrożenia, które obciąża człowieka, ale i mobilizuje do konkretnego działania. Podstawową strategią radzenia sobie z gniewem, złością i strachem jest uświadomienie sobie powodu tych emocji w aspekcie naszych oczekiwań i oddalić się w ciche i bezpieczne środowisko, by zatrzymać lawinę negatywnych myśli. Lęk jest naturalnym elementem naszej psychiki, spełnia kluczową rolę ostrzegając przed potencjalnym niebezpieczeństwem, instynktownie wywołuje gotowość alarmową. Powstaje albo jako automatyczna nieświadoma odruchowa reakcja na zagrożenia albo niespodziewanie np. pod wpływem myśli. Znaną są lęki społeczne (przed innymi ludźmi, przed tłumem), lęk wysokości i zamkniętej przestrzeni (lęk przed jazdą windą), lęki zawodowe, przed starzeniem się, przed zachorowaniem itd. Lęk może prowadzić do przesadnej reakcji obronnej lub paraliżować uniemożliwiając człowiekowi działanie w sytuacjach kryzysowych, aż do chorobliwej depresji.

Powodem lęków jest nierzadko ucieczka przed błędem w kierunku doskonałości. Dążność do perfekcji może być pozytywna w określonych fazach życia, gdy człowiek rozsądnie stawia sobie ambitne cele, podejmuje wyzwania, poszukuje dobrych rozwiązań eksperymentując, akceptując błędy i porażki, ucząc się z nich. Takie postępowanie stymuluje do dalszego działania. Jednak nie może być celem samym w sobie, bo wtedy staje się toksyczna. Nadmiernie wysokie wymagania, bez tolerancji dla własnych niedoskonałości i błędów powoduje życie w stanie ciągłego krytycyzmu wobec siebie i otoczenia. Wtedy dążność do doskonałości i sukcesu hamuje człowieka, wręcz zniewala, każda porażka jest piętnowana, niewybaczalna, powoduje niemoc, rozpacz, bo brak przyzwolenia na słabość powoduje dyskomfort przegrania. Być może powodem tego jest zbyt wysoka samokrytyka i nadmiar odpowiedzialności za innych, a może tylko egoistyczna dążność do bycia najlepszym. Wprawdzie dziś błędy dyskwalifikują, panuje społeczny brak przyzwolenia na błąd, słabość, porażkę, dlatego dąży się do perfekcjonizmu, do idealnego życia zawodowego i osobistego, bez okazywania słabości. Byłoby jednak lepiej, gdyby lęki, podobnie jak błędy, były

akceptowane jako normalny etap rozwojowy, przejaw eksperymentowania, ćwiczenia kreatywności, dążności do opanowania nowości, często jakby pierwszy stopień w uczeniu się. Swoje błędy i słabości należy znać, bo z błędów można się wiele nauczyć, także ich unikania. Kto jest świadom swoich błędów, dopuszcza błędy innych ludzi. Kto nie akceptuje błędów swoich, nie akceptuje błędów innych ludzi. Ale przecież tylko ten nie robi źle, kto nic nie robi.

Ponieważ emocje w sposób naturalny determinują ludzkie myślenie i działanie, dlatego należy nauczyć się radzenia sobie z nimi, by komunikować się efektywnie, czyli osiągać sukces komunikacyjny. Uczenie się rozpoznawania emocji i wsłuchiwanie się w swoje niepokoje (zanim przerodzą się w lęki) i korzystanie z nich, zamiast ignorowania, to klucz do rozwoju inteligencji emocjonalnej. Uczą się tego intensywnie dzieci i nastolatki; dorośli powinni (teoretycznie) mieć sztukę rozpoznawania emocji opanowaną, ale nie zawsze tak jest. Inteligencja emocjonalna służy właściwej reakcji na emocje (nie tylko) w sytuacjach konfliktowych celem użycie rozumu do rozładowania emocji negatywnych. Jest to zdolność do rozpoznawania, zrozumienia i zarządzania emocjami naszymi i emocjami innych osób (Goleman, 1995). Często nie radzimy sobie z umiejętnością trafnego rozpoznania swego stanu emocjonalnego ani samoregulacji. Szczególnie trudne jest rozpoznanie swoich emocji w zdenerwowaniu, czyli gdy przeżywamy emocję tak silną, że przestajemy nad sobą panować rozumem. Akceptacja naszych emocji pozytywnych i negatywnych jest kluczowa dla zdrowego radzenia sobie z nimi. Dobrze jest uznać, że uczucia (gdy emocje trwają dłużej) są normalną i ważną częścią naszego doświadczenia. Tak uczymy się, jak wartościować otoczenie i relacje z otoczeniem, jaki jest cel naszego myślenia i działania, ponieważ strach sygnalizuje zagrożenie, złość pokazuje, że granice naszej wytrzymałości zostały przekroczone, a radość daje poczucie bezpieczeństwa i sukcesu i pokazuje, co naprawdę cenimy. Nieumiejętność uświadomienia sobie emocji i nazwania ich niesie za sobą zagrożenia: osoba nieświadoma swoich emocji staje się bezradna i bardziej podatna na manipulację. Poza tym nieumiejętne wyrażanie emocji może prowadzić do konfliktów, zwłaszcza w sytuacjach wymagających negocjacji – co powoduje, że narasta niezrozumienie, konflikt rozwija się i pogłębia. Niewłaściwe relacje międzyludzkie powodują zakłócenia komunikacyjne.

Emocje wpływają znacząco na relacje komunikacyjne: emocje negatywne obciążają człowieka i zaburzają komunikację, emocje pozytywne uskrzydłają człowieka i poprawiają efektywność komunikacyjną. Osoby o generalnie pogodnym, optymistycznym nastawieniu do życia doświadczają częściej emocji pozytywnych jak radość, nadzieja, zadowolenie; osoby o nastawieniu pesymistycznym doświadczają częściej emocji negatywnych jak gniew, smutek, lęki, przygnębienie. Celem panowania nad emocjami jest nie ich tłumienie, ale osiągnięcie równowagi, czyli nie tyle unikanie nieprzyjemnych uczuć, ile za pomocą rozumu niepozwalanie na ich eskalację i utrwalanie. Mamy niewielką kontrolę nad tym, kiedy i jaka emocja nas ogarnie, lecz dzięki rozumowi mamy wpływ na to, jak długo się utrzymuje. By relacje komunikacyjne były efektywne społecznie

należy oczywiście stosować się do maksymalnej konwersacji Grice'a (1975) i aksjomatów komunikacji Watzlawicka (1969).

Przykładem niewłaściwej gospodarki emocjami negatywnymi są dzisiaj relacje między politykami: emocjonalne dyskutowanie stało się (niestety) normalnością. Emocje używane są jako narzędzie społecznego wpływu na wyborców. Między politykami więcej jest nienawistnego zwalczania się niż solidnego przekazu informacji. Powiększa się granica tabu, poszerza się zakres emocji negatywnych, dobre maniere ustępują agresji, złości, wściekłości, przekleństwom. Skutkiem tego ludziom trudno się porozumieć, zamiast zrozumienia następuje świadome, sterowane niezrozumienie. Uczestnicy komunikacji stają się rywalami, przeciwnikami czy wręcz wrogami. A przecież dyskusja, dialog oznacza dialogować, nie monologować, także w dyskusji emocjonalnej nie tylko słuchać, ale i dać się innym wypowiedzieć się. Poza tym należy respektować przekonania i pomysły innych, nawet jeśli się ich nie akceptuje; także w aspekcie potencjalnych relacji przyszłych.

5. Proces kształcenia obejmuje zakres kognitywny, związany z uczeniem rozumowym, umysłowym oraz zakres afektywny, związany z emocjami. Celem uczenia się powinien być przyrost wiedzy i umiejętności językowo-kulturowych do komunikacji w nowym otoczeniu. Uczenie się przebiega różnie, w zależności od wieku, doświadczenia życiowego, wrażliwości zmysłów, aktywności umysłowej mózgu, zatem także od wiedzy i umiejętności danego ucznia. Uczenie może przebiegać naturalnie, instynktownie, nieświadomie, intuicyjnie, przypadkowo poprzez próby i błędy; może też być mniej lub więcej sterowane, przebiegać świadomie, według określonych metod, zasad, najczęściej w warunkach szkolnych dążąc do określonych celów komunikacyjnych: rozumieć i być rozumianym budując relacje z innymi w nowej rzeczywistości kulturowo-językowej. Świadome uczenie się polega na indywidualnym badaniu, odkrywaniu rzeczywistości, poszukiwaniu (nowych) rozwiązań i ocenie tego, czego człowiek się nauczył, eksperymentowaniu; w uczeniu się języka stosowane są np. procedury semantyzacji, memoryzacji, kontekstualizacji, konstrukcji, rekonstrukcji, dekonstrukcji rzeczywistości (Myczko, 2008). Dorośli posiadają określone doświadczenie życiowe: wiedzę i umiejętności, na bazie tego douczają się systematycznie na miarę swoich możliwości i potrzeb. Oznacza to, że nie uczymy się w pustce.

Uczenie się i nauczanie języków obcych to proces relacji komunikacyjnych między nauczycielem a uczniami w zmieniającej się ciągle funkcji nadawczo-odbiorczej. Służy przygotowaniu ucznia do przyszłego budowania kontaktów z otoczeniem o innej kulturze i języku, co polega na wymianie myśli, przekonań, wiedzy, zachowań. W tym procesie ujawniają się także stany psychiczne, emocje między nadawcą a odbiorcą. Także cały człowiek uczy się języka (drugiego czy kolejnego) komunikując się, czyli nie tylko językowo ale i niejęzykowo, przy czym wpływ emocji bywa bardzo duży, i to zarówno w relacji nauczyciel – uczeń, jak i potem w prawdziwym otoczeniu obcojęzycznym. Uczeń przygnębiony emocjami negatywnymi powodującymi nienawiść, zazdrość, lęki,

strach itd. popada w przygnębienie, brak bezpieczeństwa będzie miał trudności z uczeniem się, potrzebuje pomocy, akceptacji, bycia respektowanym, ewentualnie zmiany otoczenia. Emocje pozytywne jak radość, poczucie bezpieczeństwa przydają pewności siebie, wzmagają motywację do nauki i otwartość na poszczególne procedury nauczania. Dlatego przekazuje się na początku nauczania języka nierodzimego zwłaszcza zachowania rutynowe, nawykowe, które ułatwiają życie, pomagają antycypować zdarzenia i zachowania innych i się do tego przygotować. Reagowanie na to, co znane ułatwia życie, daje uczniowi samodzielność, wolność wykonania zadania, niezależność od innych; bezpieczniej jest reagować w sytuacjach znanych, przeciwczonych. Pragnienie zatrzymania się na etapie standardu jest normalne, bo łatwe, ale nierozwojowe. Potrzebujemy nie tylko szablonowego reagowania w sytuacjach znanych, standardowych, także sprawdzenia się w sytuacjach nowych, wymagających odwagi, improwizacji, kreatywności do rozwiązywania zadań trudnych – na tym polega uczenie się. Wiele zdarzeń jest nieprzewidywalnych, przypadkowych, spontanicznych, wręcz kryzysowych, które mobilizują ucznia do nagłego poszukiwania rozwiązania nowego, poprzedzonego chaosem intelektualnym i burzą mózgu. Trzeba dawać uczniowi możliwość eksperymentowania, czyli także potykania się i podnoszenia się, dostrzegania błędów swoich i innych ludzi, a także naprawiania swoich błędów. Najlepiej, gdy nauczanie jest autonomiczne: uczeń autonomiczny jest aktywnym podmiotem (chce się uczyć), a nie biernym przedmiotem nauczania (być nauczonym) (Wilczyńska, 1999), co wydatnie wzmacnia jego motywację do nauki. Uczeń zmotywowany chce się uczyć, jest gotowy na eksperymentowanie, poszukiwanie rozwiązań, poznawanie nowych treści i zachowań komunikacyjnych; uczeń pasywny – nie; woli pozostać na poziomie zachowań rutynowych.

6. Podsumowanie: Wszelkie uczenie i nauczanie obejmuje całego człowieka w funkcji nadawcy i odbiorcy, czyli nie tylko czynniki rozumowe ale i psychiczne, m.in. emocje. Dlatego nie tylko nauczyciele ale i uczniowie powinni mieć choć podstawową wiedzę o emocjach i inteligencji emocjonalnej, by praktyczne stosowanie tej wiedzy wydatnie wspomogło poprawną komunikację w trakcie procesu uczenia się i nauczania oraz w przyszłych relacjach komunikacyjnych w środowisku nowej kultury i nowego języka.

Bibliografia

- Barrett, L. (2018). *Jak powstają emocje. Sekretne życie mózgu*. Warszawa: CeDeWu.
- Ekman, P. (2021). *Emocje ujawnione*. Warszawa: Sensus Helion.
- Glaserfeld, E. von. (1987). *Wissen, Sprache und Wirklichkeit. Arbeiten zum radikalen Konstruktivismus*. Braunschweig/Wiesbaden.
- Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
- Grice, H.P. (1975). „Logic and Conversation“. W: Cole, P. i J.M. Morgan (red.) *Speech acts, syntax and semantics*. 41 – 58. New York: Academic Press.

- Grucza, F. (1993). „Zagadnienia ontologii lingwistycznej: O językach ludzkich i ich (rzeczywistym) istnieniu”. W: Bartmiński, J. (red.) *Opuscula Logopedica in honorem Leonis Kaczmarek*. 25 – 47. Lublin: UMCS.
- Grucza, F. (2012). „Zum Gegenstand und zu den Aufgaben der Anthropozentrischen Linguistik, Kulturologie und Kommunikologie sowie zur gegenseitigen Vernetzung dieser Erkenntnisbereiche“. *Kwartalnik Neofilologiczny* LIX.(2), 27 – 344.
- Lewicka, G. (2007). *Glottodydaktyczne aspekty akwizycji języka drugiego a konstruktywistyczna teoria uczenia się*. Wrocław: ATUT.
- Lieberman, M.D. (2013). *Social: why our brains are wired to connect*. New York: Crown Publishers.
- Myczko, K. (2008). „Instruktion und Konstruktion in der Fremdsprachendidaktik“. W: Mikołajczyk B. i M. Kotin (red.) *Terra Grammatica. Ideen – Methoden – Modelle*. 287 -299. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Olpińska, M. (2009). *Nauczanie dwujęzyczne w świetle badań i koncepcji glottodydaktycznych*. Warszawa: Euro-Edukacja.
- Popiel, B. (2015) *Zrobię to dzisiaj! Jak skończyć z odwlekaniem spraw i uwolnić swój prawdziwy potencjał*. Złote myśli.
- Puppel, S. i Puppel, J. (2008) „Gestosfera jako istotny składnik przestrzeni publicznej”. *Oikeios Logos* 4, 1 – 8.
- Puppel, S. (2022). *Habent sua fata lingue (czyli szkic o tym, że wszyscy mamy język, że mieszkamy w nim i co się z nim dzieje)*. Scripta de Communicatione Posnaniensis. Poznań: UAM.
- Roth, G. (2006). „Warum sind Lernen und Lehren so schwierig?“. W: Hermann V. (red.) *Neurodidaktik*. 49 – 59. Neuwied Beltz.
- Watzlawick, P., J.H. Beavin, i Don D. Jackson. (1969). *Menschliche Kommunikation. Formen, Störungen, Paradoxien*. Bern, Stuttgart, Toronto.
- Wilczyńska, W. (1999). *Uczyć się czy być nauczonym. O autonomii w przyswajaniu języka obcego*. Warszawa: PWN.
- Zabrocki, L. (1966). *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*. Wrocław: PWN.

CZEŚĆ II
**LITERATUROZNAWSTWO
I KULTUROZNAWSTWO**

МОТИВ «РУССКОЙ ТОСКИ» В ПЕСЕННОЙ ПОЭЗИИ АЛЕКСАНДРА БАШЛАЧЕВА

(MOTIV «RUSSKOJ TOSKI» V PESENNOJ POËZII ALEKSANDRA BAŠLAČEVA)

NATALIA KRÓLIKIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-3083-8774

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest zbadanie motywu «rosyjskiej tęsknoty» w poezji śpiewanej Aleksandra Baszłaczo. Przeprowadzona analiza wybranych tekstów poety pozwala zauważyć, że motyw tęsknoty w utworach Baszłaczo z jednej strony wiąże się z fizycznym i metafizycznym niezadowoleniem, a z drugiej strony może być sprzężony z istotnymi komponentami tożsamości narodowej (rosyjski charakter i natura). Tęsknota, będąc często nieuniknionym (czasem nie wyrażonym wprost) składnikiem emocjonalnego nastroju podmiotu lirycznego, posiada swoistą ambiwalencję. Polega ona między innymi na tym, iż nie zważając na negatywne konotacje, tęsknota może przyczynić się do uświadomienia sobie skończoności każdej drogi, tym samym budząc duszę.

Abstract: The purpose of this article is to examine the motif of “Russian longing” in the sung poetry of Alexander Bashlyakov. The analysis of selected texts of the poet allows us to note that the motif of longing in Bashlyakov’s works, on the one hand, is associated with physical and metaphysical dissatisfaction, and on the other hand, can be coupled with important components of national identity (Russian character and nature). Longing, being often an unavoidable (sometimes not explicitly expressed) component of the emotional mood of the lyrical subject. Has a peculiar ambivalence. Among other things, it consists in the fact that, disregarding the negative connotations, longing can contribute to the realization of the finiteness of any path, thus awakening the soul.

Słowa kluczowe: Aleksandr Baszłaczo, poezja śpiewana, motyw tęsknoty, komponent tożsamości narodowej

Key words: Aleksandr Bashchelov, sung poetry, motif of longing, component of national identity

Александр Николаевич Башлачев – значительная фигура в истории русской культуры XX века. Поющий поэт, рок-автор, сумевший выразить суть и смысл рок-н-ролла в России и связать «русскую поэзию с больным нервом рок-музыки» (Н. Рахлина, 1998). СашБаш (так называли барда друзья и поклонники), будучи ярким представителем советского андерграунда, стал трагическим символом *поколения дворников и сторожей*¹. Являясь частью поколения рокеров-восьмидесятников, Башлачев, по мнению исследователя Артема Маковецкого (2008: 22), способствовал превращению «славного язычества» (русского рока) в настоящее искусство:

Башлачев [...] сделал русский рок философией, научил внимательно относиться к песенному слову. Показал бренность мелких сиюминутных тем дня сегодняшнего, на которые жалко тратить слова и струны. Заразил насквозь городской песенный стиль деревенским смыслом и напевностью (Маковецкий, 2008: 22).

Относительно небольшой объем творческого наследия СашБаша², цельность и многослойность его поэзии, а также трагический уход из жизни (в возрасте 27 лет Александр выбросился из окна ленинградской многоэтажки) оказались достаточными, чтобы Башлачев был признан лидером русского рока. Его сравнивали с Сергеем Есениным и Владимиром Высоцким, под влиянием которого написаны ранние песни молодого рок-барда. Однако некое равнодушие Башлачева к официальному успеху (нежелание записываться на фирме «Мелодия», отказ сниматься в кино, невозможность или неготовность создания своей группы, постоянное несогласие заменить акустическую гитару на электрическую) стало причиной того, что для широкой аудитории СашБаш остался малоизвестен (и не востребован). Став в 1984 году членом ленинградского рок-клуба, общаясь с известными рок-исполнителями (Борисом Гребенщиковым, Виктором Цоем, Константином Кинчевым и др.), Александр никогда не был и не желал становиться профессиональным музыкантом, предпочитая оставаться странствующим поэтом, трубадуром, трудно вписывающимся в какие-либо каноны и рамки. Следует добавить, что и в своем родном городе Череповце, где учился и вырос, и в обеих столицах (где выступал на неофициальных квартирниках или в малых залах), публику которых поразил своим умением обращаться со словом, Башлачев фактически оставался всю свою недолгую жизнь одиноким чужаком, до конца так никем и не понятым.

¹ Одноименная песня Бориса Гребенщикова (солист группы Аквариум) описывает горбачевскую перестройку и закон о тунеядстве, который преследовался по закону. В связи с этим многие поэты и музыканты выбирают для себя необременительные профессии, оставляющие время для занятий творческой деятельностью и решающие вопрос о трудоустройстве.

² За всю свою жизнь (1960 – 1988) Александр Башлачев написал около шестидесяти песен. Оставил после себя чуть более сотни стихотворений, причём свои самые известные произведения создал в течение двух лет. При жизни поэта было опубликовано лишь одно стихотворение. Официально стихи и песни Башлачева начали публиковать только после его смерти.

Визитной карточкой Башлачева считается композиция *Время колокольчиков*, ставшая не только некой метафорой всего русского рока восьмидесятых годов (возможно и всей рок-поэзии), но и предопределившая судьбу самого Александра³. Так, с одной стороны, напористость и истинность, а с другой стороны, музыкально-поэтическое своеобразие *Времени колокольчиков* позволило стать песне гимном рок-движения, а также оказаться значительным моментом в поэзии Башлачева. Как замечает музыкальный критик Александр Морсин:

появление песни «Время колокольчиков» — ошеломительный прорыв на неизведанную для советских авторов территорию древнерусской тоски. Сам прием был не нов: народные мотивы встречались как на эстраде, так и у первых гитарных ВИА. Однако в отличие от Людмилы Зыкиной и «Скоморохов» Башлачев вытаскивал наружу не сконструированный и насквозь фальшивый фольклор ряженных, а давно погребенные пласты славянской культуры. В них не было ни слова о плодородной земле-матушке, слез умиления или страшилок из темного леса — только ужас в глазах, звериный оскал и «звон сердца под рубашкою» (Морсин, 2020).

Цель данной работы состоит в исследовании мотива «русской тоски» в песенной поэзии Башлачева. В связи с поставленной целью важными представляются следующие задачи: проанализировать смысловую насыщенность указанного мотива («русской тоски»), воплощенного в поэзии автора, и проследить связь индивидуального видения тоски поэтом и традиционного понимания «русской тоски», обнаруживая при этом многогранность оригинальной поэтической системы, которая была создана Александром Башлачевым.

В нашем понимании творчество Башлачева соотносится как с авторской песней (по формальным, «музыкальным» и «исполнительским» признакам), так и с рок-поэзией (исходя из генезиса его наследия), поэтому в данной статье нами был избран более широкий термин «песенной поэзии». Оговорим, что учитывая рамки статьи, нас будет интересовать только вербальная составляющая синтетического текста, каким представляется песенная поэзия, подразумевающая наличие музыкального и перформативного компонентов.

Теоретической основой для данной статьи послужили общетеоретические труды Н.А. Бердяева, В.А. Ильина, Д.С. Лихачева, М. Хайдеггера, М.Н. Эпштейна и других ученых, занимавшихся исследованием «русской

³ Имеется в виду исполнение именно этой песни при знаменательной встрече СашБаша с музыкальным критиком Артемием Троицким, по приглашению которого поэт переезжает в Москву и позже в Ленинград. Кроме того, на концертах перед знакомыми и случайными людьми Башлачев почти всегда выступал с браслетом из колокольчиков на руке и тремя колокольчиками на груди. Это вносило особый колорит в исполнение, обогащая тем самым текст дополнительными смысловыми оттенками.

тоски», а также работы, непосредственно посвященные изучению рок-поэзии и творчеству Александра Башлачева в частности. В настоящем исследовании используются структурно-семиотический, интерпретационный и сравнительный методы, обусловленные содержанием анализируемого материала и поставленной целью и задачами.

Рок-поэзия достаточно активно изучается современными филологами, причем в разных аспектах. Предметом научных исследований становятся идейные и содержательные аспекты рок-текстов (И.А. Буйнов, Т.С. Кожевникова), осмысление места рок-поэзии в современном литературном процессе (Н.М. Матвеева, С.А. Петрова, З.Г. Харитоновна), изучение языковой картины мира русской рок-поэзии (И.А. Авдеенко, В.А. Спицына, С.В. Стеванович, Е.Н. Чуева) и другие не менее важные вопросы.

Что касается изучения творческого наследия Башлачева, то необходимо отметить таких исследователей как Ю.В. Доманский, С.В. Свиридов, Т.Ш. Нугманова, Т.Е. Логачева, С.С. Шаулов и др. Ученых интересуют особенности поэтической системы Башлачева, его мифопоэтика, принципы создания произведений, их философская направленность, своеобразие индивидуального художественного мира, созданного рок-бардом. В развитии творчества Башлачева ученые отмечают наличие «профанного» мифа, характеризующего раннюю поэзию поэта, и «сакрального» мифа, к чему тяготеют его зрелые произведения. Филологи также указывают на стремления автора *Времени колокольчиков* найти новое слово, которое могло бы стать единым «протокорнем» для всех слов («сверхслово», сакральное слово). В теоретических работах исследователей отмечаются виртуозные поэтические эксперименты Башлачева с языковым материалом, подчеркивается трагизм и эсхатологизм его поэзии, анализируется характерный для его поэтики конфликт своего и «чужого» слова, изучаются способы самовыражения лирического героя (через башлачевское «мы») и другие вопросы.

Прежде чем перейти к анализу поэтических произведений, целесообразно кратко напомнить об этимологии слова «тоска». В словаре В. Даля, например, тоска (теснить) определяется как «стеснение духа, томление души, мучительная грусть, душевная тревога, беспокойство, боязнь, скука, горе, печаль, нойка сердца, скорбь» (Даль, 1994: 810). С другой стороны, глагол «тосковать» с основой *tusk-sk* база *teus* – «опорожнять», «делать пустым», «осушать», сходен по своему значению с такими словами, как «тощий», «тщета», «тщательный» (Черных, 1999: 560), то есть с пустотой, незаполненностью. Тогда, если «тощий» обозначает пустоту физическую, то «тоска» – пустоту душевную. Переживание тоски может истощать человека, открывая перед ним бесполезность, пустоту, тщетность жизни. «Тоска иссушает человека, выжигает его изнутри... Тот, кто тоскует, начинает сохнуть, худеть и в конце концов умирает» (Байбурин, 2001: 99).

Являясь органичной частью человеческого существования тема тоски (наряду с одиночеством, смертью) более полное отражение находит

в экзистенциальной философии XX века. Тоска как причина человеческих мук и страданий, по словам философа Мартина Хайдеггера, не имеет рационального объяснения:

глубокая тоска, бродящая в безднах нашего бытия, словно глухой туман, смещает все вещи, людей и тебя самого вместе с ними в одну массу какого-то странного безразличия. Этой тоской приоткрывается сущее в целом (Хайдеггер, 1993: 20).

Метафизика «тоски» анализируется и русским философом Николаем Александровичем Бердяевым, который в своих размышлениях связывает тоску со временем и временной природой человека:

Тоска, в сущности, всегда есть тоска по вечности, невозможность примириться со временем. В обращенности к будущему есть не только надежда, но и тоска. Будущее всегда, в конце концов, приносит смерть, и это не может не вызывать тоски (Бердяев, 1990: 60).

Человеческое существование и неизбежность смерти вызывает чувство тоски и безнадежности. Однако ограниченность во времени придает осмысленность экзистенции, напоминая нам о смысле существования, открывая тем самым бытие. Таким образом, тоска может представляться «великим разрушителем, но в ней таится великая созидательная сила» (Хамитов, 2002: 176). Именно эта временность и позволяет приоткрыться смыслу, заставляя человека более осознанно проживать отпущенный ему земной срок, решаясь на подлинность существования. Тоска, будучи направленной к высшему миру, сопровождается равнодушием ко всему окружающему и чувством ничтожества этого мира. Глубинное содержание тоски для Бердяева имеет религиозно-метафизическую природу. Как замечает философ:

Тоска обращена к трансцендентному, вместе с тем она означает неслиянность с трансцендентным, бездну между мной и трансцендентным. <...> Это есть до последней остроты доведенный конфликт между моей жизнью в этом мире и трансцендентным (Бердяев, 1990: 53).

Выходом из состояния тоски, по словам упомянутого выше русского мыслителя, может быть творчество, устремляющееся за пределы обыденности к трансцендентному (Бердяев, 1990: 59).

Бердяева интересовала не только тоска как таковая, но и ее национальные аспекты. В своем сочинении *О новом русском идеализме* он пишет:

Русская тоска по смыслу жизни, – вот основной мотив нашей литературы и вот что составляет сокровенную сущность нашей души, мятущейся и скитающейся, тревожно работающей над проклятыми вопросами, которые сделались для нее вопросами собственной индивидуальной судьбы (Бердяев, 1907: 180).

Названный русский мыслитель замечает присутствие бесконечной тоски в русском характере и природе. Беспредельность русских просторов и созвучная им грустная (мутно-серая, равнинная) красота русской природы воплотились не только в специфике народной поэзии, музыки, живописи, но в особенностях национального характера. По словам Бердяева, «огромные русские пространства можно рассматривать как внутренний, духовный факт в русской судьбе. Это – география русской души» (Бердяев, 2004: 280). Особенность русской тоски, ее связь с неограниченным пространством, отмечал литературовед Д.С. Лихачев. По его словам, «широкое пространство всегда владело сердцами русских. Оно выливалось в понятия и представления, которых нет в других языках» (Лихачев, 1983: 51). На национальный аспект тоски указывал и русский богослов Вл. Ильин:

Есть в русской природе и в русском характере совсем особое свойство, нигде более не встречающееся. Свойство это – безбрежная и бесконечная тоска. В значительной степени она объясняется общей тяжестью русского исторического рока, своеобразно отражающегося и преломляющегося в жизни отдельных лиц. Но все же этим она не исчерпывается. Унылая беспредельность русских просторов и своеобразная грустная красота русской природы даже тогда, когда она нарядна и пестра, – нашли свое воплощение в особенностях народной поэзии (фольклора) и музыки (Ильин, 1997: 79).

Открытый и утомляющий своим однообразием российский простор (как ничем не заполненное (пустое) пространство) может вызывать у человека чувство тоски и безысходности. Поэтому справедливым кажется замечание филолога М. Н. Эпштейна:

состояние человеческой души, вызванное этим глухим по звуку, мутным по цвету и ровным по форме бытием природы, тоже как бы приглушенное, лишенное внутренних контрастов, порывов – ровная, медлительная скука, хандра, столь же долгая, однообразная, как зимняя дорога... (Эпштейн, 1990: 160).

Избыток простора часто приводит к тому, что человек ищет выхода для своей энергии в таких крайних реакциях, как загул и запой (что также часто относится к национальным составляющим). В загул и запой «уходят», то есть это воспринимается как некий вид эскапизма (с песнями, плясками, а нередко и мордобитием). Склонность к крайним реакциям, отсутствию границ, может обосновывать переход бурного веселья в безудержную тоску, в желание убежать.

Своеобразие русского мышления и менталитета являлось предметом исследования и для польского лингвиста Анны Вежбицкой. Анализируя лексику как чувствительный показатель культуры народа, ученый выделила три фундаментальных концепта для русской культуры: «судьба», «душа» и «тоска», что, в свою очередь, позволило исследователю назвать такие

черты русского национального характера, как «эмоциональность», «иррациональность», «неагентивность» (внешняя пассивность), «любовь к морали» (Вежбицкая, 2001: 36).

Таким образом, тоска может быть истолкована как физический или метафизический термин, но может трактоваться и как сложное, национально выраженное явление, созвучное с русской душой, природой, пространством и судьбой.

В рамках данной статьи мы попытаемся проанализировать мотив «русской тоски» в избранных произведениях Башлачева, поэтическое наследие которого представляет собой многослойную самобытную структуру, уходящую корнями в языческую культуру Древней Руси. Тексты этого автора или, по мнению критиков, «песни-исповеди, песни-рассказы, песни-откровения» (Троицкий, 2021), отличающиеся своей литературностью, трудно вписываются в рамки определенного жанра или стиля. Поэзия Башлачева «есть бесконечное сочетание рок-н-ролла с русской частушкой, язычества с христианством, идеализма с прозой жизни, и наконец – образа с символом» (Бухарская, 2016). Действительно, преодоление поэтических, музыкальных, пространственно-временных, географических границ характерно для поэзии СашБаша.

Если обратимся к поэтическому наследию Башлачева, то следует отметить, что мотив тоски может проявляться непосредственно как характерный компонент, раскрывающий душевное состояние лирического героя. Например, одолеваемый тоской, главный герой думает о смерти: «Да я не плачу, Сашенька, не грущу//Да тоску занозу не вытащу//А мне от тоски хоть рядись в петлю» (Башлачев, *Песенка на лесенке*)⁴. Тоска олицетворяется, превращаясь в необычную одежду, или в «занозу, которую не вытащишь», семантически плотно сливаясь с грустью: «Вяжет грудь веревкою грусть-тоска. А ты люби хорошего мужика!» (Башлачев, *Песенка на лесенке*). Однако, если углубиться в текст, то можно проследить как ощущение физической и метафизической неудовлетворенности («грусть-тоска») помогает лирическому герою (выраженному через башлачевское «мы») осознать временность человеческого бытия («хоть смерть меня смерть») и наполнить его смыслом. Тоска возносит главного героя над миром обыденности, становится попыткой прислушаться к миру, к звукам, пробудиться. В стихотворении это выражено тем, что герои поют («песня в песне»), их пение – аналог магической речи, коммуникации с высшим миром: «Мы редко поем, но когда мы поем, поднимается ветер» (Башлачев, *Когда мы вдвоем ...*).

Мотив тоски, правда не всегда выраженный прямо, составляет настроение лирического субъекта в стихотворении *Осень*. Лето прошло, приходит осень,

⁴ Данное стихотворение и все остальные в тексте приводятся по следующему источнику: <https://www.culture.ru/literature/poems/author-aleksandr-bashlachev>. В скобках указывается название стихотворения.

душу героя гнетет тоска, мрачные мысли, в которых отражается непрочность жизни, и, возможно, слышится предсказание скорой смерти (Башлачев умирает зимой и зима в творчестве поэта становится символом смерти):

Кони мечтают о быстрых санях – надоела телега.
 Поле – о чистых, простых простынях снега.
 Кто смажет нам раны и перебинтует нас?
 Кто нам наложит швы?
 Я знаю – зима в роли моей вдовы»
 (Башлачев, *Осень*).

Тоска как таковая не всегда эксплицирована в произведениях поэта, но эмоциональное состояние одиночества, сопутствующее тоске, можно «прочитать» во многих стихотворениях. Приведем несколько примеров. Так, вечная проблема одиночества человеческой души представлена в стихотворении *Хозяйка*: «Ведь человеку трудно одному, когда враги сожгли родную хату» (Башлачев). Она – женщина – глава в доме, владеющая и распоряжающаяся сама своим хозяйством, прощает мужчину (после его признания, что посетил молодую вдову только по зову плоти), оказавшегося возможно более одиноким, чем сама хозяйка. И в стихотворении *Все от винта* ощущение тоски лирического героя усиливается признаком его духовного одиночества, сиротства в мире, населенном «выродками крыс» и «пасынками птиц»: «Не плачь, не жалея. Кого нам жалеть? Ведь ты, как и я, сирота» (Башлачев, *Все от винта*).

Нередко тоска лирического героя Башлачева воплощается в традиционном образе слез, плача (изливание тоски как изливание души):

Ты только поверь,
 Если нам тяжело – не могло быть иначе,
 Тогда почему, почему кто-то плачет?
 Оставь воду цветам. Возьми мои глаза
 (Башлачев, *Когда мы вдвоем*)

Плачет не только человек в исповедальных песнях автора, но «плачут» и облака (Башлачев, *Как ветра осенние*), и черный дрозд (Башлачев, *Вечный пост*), «водку и слезы скорбно глотает маленький черт» (Башлачев, *Новый год*). Тогда переживания и чувства лирического героя могут отражать философию и восприятие мира самого автора.

Мрачная, убогая жизнь созвучна ощущению некоей безысходности (внешней и внутренней):

Здесь тупиком кончается дорога.
 Любого цвета флаг повесьте на сарай –
 В нем все равно и пыльно, и убого.

Здесь скучно ... Самого занюханного бога
 Не привлечет наш неказистый край
 (Башлачев, *Здесь тупиком кончается дорога*).

Неказистость, убогость забытого богом уголка, относящаяся к характерным особенностям русской природы, и порождает то состояние человеческой души, приглушенную тоску и скуку, столь характерную для русского человека.

Тоска прослеживается в антропоморфных образах дворцов и мостов Петербурга, хотя в данном тексте указанный мотив направлен скорее на «дегероизацию» города на Неве: «Ты сводишь мост зубов под мягкой штукатуркой, Но купол лба трещит от гробовой тоски» (Башлачев, *Петербургская свадьба*). Дополнительно следует заметить, что художественное осмысление поэтом Петербурга (и восприятие самого города как действующего персонажа) может вызвать блоковские реминисценции (как одного из мастеров «петербургской» историософии). Так, пространство Северной Венеции «заштопано» у Башлачева «тугой суровой красной ниткой». Мотив кровавого (красного) цвета как характеристики города присутствует и в лирике Александра Блока⁵. Тогда, образ ветра у рок-поэта («Искали ветер Невского да в Елисейском поле») может перекликаться с «вьюгой, пургой, метелью новой» из блоковской поэмы *Двенадцать*. Образу Петербурга в тексте Башлачева (и Блока) присуща традиционная инфернальная окраска, а власть демонических сил над человеком символизирует «решетка страшных снов»: «Гроза, салют, и мы — и мы летим над Петербургом, // В решетку страшных снов врезая шпиль строки» (Башлачев, *Петербургская свадьба*). Несвобода, сопряженная с тоской, присутствует в петербургском пространстве не только в физическом, но и в духовном плане. Однако лирический герой Башлачева, заглядывая в пространство метаистории, спасается творчеством («в решетку страшных снов врезает шпиль строки»). Петербургский шпиль, приобретая символическое значение, способствует выходу из профанического пространства в сакральное.

Скука, наряду с мотивом тоски, появляется как один из «камертонов» башлачевского поэтического мира. Бренность человеческого бытия, скука будничной атмосферы жизни, повторяемость жизненных явлений — все эти оттенки вбирает в себя тоска и подразумевается Башлачевым во многих его стихотворениях: «Скажи, дружок, что было просто скучно / А можно проще — было, как всегда» (Башлачев, *Светилась лампочка. И капала вода ...*); «Ему точно так же бывает и грустно, и скучно. / Бывает порою, что некому руку подать» (Башлачев, *Галактическая комедия*). Небезынтересным будет замечание о том, что скучная драма жизни, представленная в произведениях

⁵ Имеются ввиду стихотворения А. Блока «Город в красные пределы», «В кабаках, в переулках, извивах»

автора, отсылает не только к лермонтовским персонажам, но и в очередной раз к лирическим героям Блока:

Его пример – другим наука.
Век при дворе. И сам немного царь.
Так черт возьми, всегда к твоим услугам
Аптека, улица, фонарь»
(Башлачев, *Не позволяй душе лениться*).

Как вышеприведенная цитата («Аптека, улица, фонарь»⁶), так и строчка «В огне тревог и дни ненастья»⁷, подтверждают общность смысла, вложенного и Блоком, и Башлачевым. Это повторяемость жизненных явлений, безысходная «скука человеческого существования», что не может не вызывать чувства тоски.

И даже в стихотворении, в котором можно увидеть рефлексию на злобу дня: «По радио поют, что нет причины для тоски, и в этом ее главная причина» (Башлачев, *Подвиг разведчика*), в ироничном переосмыслении строчек известной советской песни⁸ можно обнаружить скрытый подтекст. За внешне социально-сатирической проблематикой (жизнь сумасшедших обитателей коммуналки, которая проходит у телевизора) можно заметить, что конструирование жизни в тоталитарном государстве у Башлачева представлено своеобразно. Искусственная, бездуховная жизнь – это безмолвное существование, но лирический герой, изменяя ракурс и понимая тем самым неполноценность мира, в котором он жил, пробует прислушаться и услышать другие звуки (пробуждается). Чаще всего чистым и живым звуком в поэтическом мире Башлачева будет звон («колокольный звон»), но в данном произведении это пока звенящие детские коньки, перебиваемые банальным клише известной песни (Столбов, 2008). Таким образом, автор как бы заставляет своего персонажа пройти тот путь, который знаком самому поэту, от пустой жизни, игры к осознанию своего «я», к действию, к творчеству⁹.

Обесмысливание жизни, чувство социальной и онтологической потерянности прослеживается и в стихотворении под названием *Лихо*, аллегорический образ которого возведен у Башлачева в ряд имен собственных. Сам

⁶ Имеется в виду стихотворение А. Блока «Ночь, улица, фонарь, аптека»

⁷ Имеется в виду стихотворение А. Блока «В огне и холоде тревог».

⁸ Имеется в виду строчка из припева известной советской песни *Если сердцем молод* в исполнении ВИА *Самоцветы*.

⁹ Однако сам сюжет стихотворения, его политическая злободневность, пародирование советской пропаганды и моделирование восприятия действительности со стороны власти вызвали параллели с современной ситуацией в России (имеется в виду военное вторжение России в Украину), что, к сожалению, пугает. Россияне, черпающие информацию посредством телевидения/компьютера в современной «коммуналке» (России), стали эластичными зомби, подвергаемые постоянному обучению ненависти (с начала войны на Донбассе в 2014 г.) российской пропагандой.

образ Лиха как персонификация судьбы в тексте связан с тоской, горем, болью, страданием, осознанием трагедии человеческой жизни: «Мы тоске зеленой – племяши родные» (Башлачев, *Лихо*). Злой демонический дух, предстающий в образе Лиха, преследует и терзает человека на протяжении всей его жизни. Но, возможно, такие бесовски агрессивные существа служат у Башлачева инструментом ритуального осквернения, которое в итоге должно преобразить героя, что, в свою очередь, позволяет видеть надежду на лучший исход (как, например, «капля крови», которая спасает душу в поэме *Ванюша*). Поэтому справедливым кажутся замечания филолога Фроловой: «Песни Башлачева обладают парадоксальным свойством: неся неизменное ощущение гибельности, каждая из них отмечена печатью высокой умиротворенности. Они словно освещены изнутри – надеждой на возрождение» (Фролова, 1992: 259).

Но завтра — утро. Все сначала...
 Заплетать на тонких пальцах недотрогу-нить
 Чтоб кому-то, кому-то полегчало,
 Да разреши, пожалуй, я сумел бы все на пальцах объяснить
 (Башлачев, *Сядем рядом*)

Мотив тоски в поэзии Башлачева может трактоваться как характерный компонент национального бытия. Для этого более подробно остановимся на стихотворении *Некому березу заломати*, в котором ярко зарисован образ России и акцентированы существенные для русского ментального мира понятия «душа», «судьба». Уже само название *Некому березу заломати* отсылает читателя к русской народной песне¹⁰, а воспетый образ березы к самой России. Пространственно-временные координаты легко узнаваемы в стихотворении: «широты наши смурные», «кругом – бездорожья траншеи», «седая лесная страна», «кадушка капусты, ватрушка без теста, медовая брага – ягодка-злодейка-отрава» (Башлачев, *Некому березу заломати*). Все пронизано мотивом тоски и отчаяния. Нельзя не заметить, что в художественном мире этого текста (и шире во всем поэтическом мире Башлачева) русская земля охвачена болезнью: «земля больна, оскверненная болячками запущенных городов и деревень. А облака, эти мифические вместилища человеческих мыслей, сотканы из тоски...» (Фролова, 1992: 256). Действительно, тоска в стихотворении сопряжена с мотивами болезни, несвободы, смерти:

Лишь печаль-тоска облаками
 над седой лесной страной.
 Города цветут синяками.
 Да деревни – сыпью чумною
 (Башлачев, *Некому березу заломати*)

¹⁰ Во поле береза стояла – русская народная (хороводная) песня.

В вышеприведенных строках тоска, с одной стороны, определяется как постоянная характеристика национального бытия, а, с другой стороны, тоску можно рассматривать как компонент настроения лирического субъекта. Можно предположить, что атмосфера сырости («широты наши смурные»), болезни («сыпью чумною») и гниения («вязкие и гнилые болота»), которыми пропитана русская земля («бездорожья траншеи», «города да деревни») в художественном тексте может вызывать схожее настроение (тоски и безысходности) у главного героя, увязшего во «всепогодной грязи» (Башлачев, *Лихо*). Таким образом, проблема ценностей в текстах Башлачева (особенно принадлежащих к поздней поэзии) выявляется с помощью чистоты воды и шкалы ее глубины. Мутная, ржавая, соленая вода представляет собой бессакральный, профанный мир, в котором живет лирический герой и его поколение. Там нет глубины: «хороша студена водица, / Да глубокий омут таится», поэтому «рановато, парни, купаться!» (Башлачев, *Некому березу заломати*). Возможно поэтому, время предстает в произведении как неподвижное, как плутание, извилистый путь по кругу: «Вот тебе обратно тропинка / И петляй в родную землянку». И течет оно (время) в произведении по своим законам, соединяя разные исторические эпохи русского народа, выявляя при этом его противоречащие черты (злая дурь и сила сердечная):

Если забредет кто нездешний –
Поразится живности бедной,
Нашей редкой силе сердешной
Да дури нашей злой – заповедной»
(Башлачев, *Некому березу заломати*).

Склонность к крайностям: «Если плач – не жалели соли мы. / Если пир – сахарного пряника» (Башлачев, *Время колокольчиков*), экзистенциальная двойственность русского художественно осмысливается в произведениях Башлачева:

Коротки причастия на Руси.
Не суди Ты нас! На Руси любовь
Испокон сродни всякой ереси
Испокон сродни черной ереси
(Башлачев, *Вечный пост*).

Концентрация боли («стопудовый камень на шее»), тесноты мрачной землянки, убогости и нищеты жизни («Вот и посмеемся простуженно, а об чем смеяться – не важно / Если по утрам очень скучно, а по вечерам очень страшно») ощущается почти физически. Однако, несмотря на отображенные в текстах отчаяние и распад России, таинственная и родная русская душа близка и дорога лирическому герою Башлачева. И в стихотворении *Некому березу заломати*, и во многих других произведениях прочитывается

надежда на духовное возрождение многострадальной Родины лирического субъекта.

Такой исход возможен, если следовать формуле любви, заключенной в философии поэта и выраженной стихотворением *Тесто*: «нет тех, кто не стоит любви». Для Башлачева любовь и боль это одно и то же: «объясни – я люблю оттого, что болит, или это болит оттого, что люблю» (Башлачев, *Посошок*). Любовь к России, к людям, живущим в ней, интерес к корням русской культуры, раскрывающим загадочную русскую душу, наиболее полно, на наш взгляд, изображены в эпической поэме *Ванюша* (Башлачев).

В названном произведении, заключающем в себе свою философию, Башлачев возвращается к исконно русским жанрам: частушке, русской народной песне, былине. Ключевой образ этого текста – Ванюша – как раз и является символом России. Это обобщенный образ русского человека, Иванушка-дурачок из русских сказок, вокруг которого концентрируются вечные символы русского быта – печка, окрошка, гармошка, рубаха и др. Характерная башлачевская временная универсальность позволяет в тексте соединить древнюю православную Русь с беспокойным сегодняшним временем, переходя от сказочного русского Ивана к веселому Ваньке из частушек, возвращаясь к финалу к Ванюше. Уже в самом тревожном зачине и окончании, когда «печаль немая» встанет, чувствуется обреченность главного героя:

Как ходил Ванюша бережком вдоль синей речки
 Как водил Ванюша солнышко на золотой уздечке
 Душа гуляла,
 Душа летела,
 Душа гуляла
 В рубашке белой
 Да в чистом поле
 Все прямо прямо
 И колокольчик
 Был выше храма
 Да в чистом поле
 Да с песней звонкой
 (Башлачев, *Ванюша*)

Подытоживая, отметим, что мотив «тоски» в творчестве Башлачева, с одной стороны, может быть связан с метафизической природой тоски, подчеркивая при этом временность человеческого существования и неизбежность смерти. С другой стороны, тоска может трактоваться как одна из составляющих национального бытия (русская душа, характер, природа). В поэзии Башлачева, мотив тоски (не всегда выраженный прямо) раскрывает душевное состояние лирического героя. Наряду с мотивом тоски в поэтическом мире Башлачева появляется грусть, печаль, скука, несвобода, одиночество.

Необходимо добавить, что проанализированный мотив «русской тоски», воплощенный в песенной поэзии Башлачева, обладает своеобразной амбивалентностью. Тоска при выраженной отрицательной оценочности может помочь осознать конечность любого пути, что тем самым может способствовать переходу (через творчество, действие) в сакральное пространство.

Bibliografia

- Bajburin, A. (2001). „Toska i strah v kontekste pohoronnoj obrádnosti (k ritual'no-mifologičeskomu podtekstu odnogo súžeta)”. *Trudy fakul'teta etnologii*. 1. 99-115. [Байбурин, А. 2001. „Тоска и страх в контексте похоронной обрядности (к ритуально-мифологическому подтексту одного сюжета)”. *Труды факультета этнологии*. 1. 99-115].
- Bašlačev, A. Stihi. <https://www.culture.ru/literature/poems/author-aleksandr-bashlachev> (dostęp: 02.09.2022). [Башлачев, А. Стихи. <https://www.culture.ru/literature/poems/author-aleksandr-bashlachev>].
- Berdáev, N. (1907). O novom russskom idealizme. Opyty filosofskie, social'nye i literaturnye [Бердяев Н.А. Sub specie aeternitatis. Опыты философские, социальные и литературные].
- Berdáev, N. (1990). *Samopoznanie*. Moskva. [Бердяев, Н. 1990. *Самопознание*. Москва].
- Berdáev, N. 2004. *Ruskskaâ ideâ // N. F. Fedorov: pro et contra*. [Бердяев, Н. 2004. *Русская идея // Н. Ф. Федоров: pro et contra*].
- Buharskaâ, M. (2016). *Reminiscencii i obrazy-simvolj v tvorčestve A. Bašlačeva*, http://samlib.ru/b/buharskaja_m/h.shtml (dostęp: 02.02.2022). [Бухарская, М. 2016. *Реминисценции и образы-символы в творчестве А. Башлачева*. http://samlib.ru/b/buharskaja_m/h.shtml].
- Černyh, P. (1999). *Istoriko-ëtimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo ázyka: v 2-h t*. Том 2. [Черных, П. 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 -х т*. Том 2].
- Dal', V. (1994). *Tolkovij slovar' živogo velikoruskogo ázyka: v 4-h t*. Том 4. [Даль, В. 1994. *Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т*. Том 4].
- Ėpštejn, M. (1990). «Priroda, mir, tajnik vselennoj...»: sistema pejzažnyh obrazov v russskoj poëzii. Moskva. [Эпштейн М. 1990. «Природа, мир, тайник вселенной...»: система пейзажных образов в русской поэзии. Москва].
- Frolova, G. (1992). „V poëtičeskom mire Aleksandra Bašlačeva”. *Neva*. 2. – S. 255-261
- Hajdegger, M. (1993). *Vremâ i bytie*. Moskva. [Хайдеггер, М. 1993. *Время и бытие*. Москва].
- Hamitov, N. (2002). *Filosofijâ čeloveka: ot metafiziki k metaantropologii*, Kiev. [Хамитов, Н. 2002. *Философия человека: от метафизики к метаантропологии*. Киев].
- Il'in V. 1997. *Ėsse o russskoj kul'ture*. Sankt-Peterburg. [Ильин В. 1997. *Эссе о русской культуре*. Санкт-Петербург].
- Lihačev D. (1983). *Zemlâ rodnaâ*. Moskva. [Лихачев Д. 1983. *Земля родная*. Москва].
- Mačoveckij, A. (2008). „Pevec ušanočki s tulupčikom”. *Belye noči*. 2008. 7/8. 22-25. [Маковецкий, А. 2008. „Певец ушаночки с тулупчиком”, *Белые ночи*. 2008. 7/8. 22-25].
- Morsin, A. (2020). *Nebo svorotii' ohota do sudorog*. <https://tass.ru/opinions/8575215> (dostęp: 08.05.2021). [Морсин, А. 2020. *Небо своротить охота до судорог*. <https://tass.ru/opinions/8575215>].
- Rahlina, N. (1998). *Biografijâ A.B. ot N. Rahlinoj*. <http://rok.kulichki.net/groups/bashlachev> (dostęp: 27.06.2022). [Рахлина, Н. 1998. Биография А.Б. от Н. Рахлиной. <http://rok.kulichki.net/groups/bashlachev>].

- Sviridov, S. (1986). *Magiâ âzyka: Poèziâ A. Bašlačeva*. [Свиридов С. 1986. *Магия языка: Поэзия А. Башлачева*].
- Stolbov, V. (2008). *Obraz poëta v tvorčestve A.N. Bašlačeva*. [Столбов В. 2008. *Образ поэта в творчестве А.Н. Башлачева*].
- Troickij, A. (2021). *Rok-muzyka v SSSR: opyt populârnoj ènciklopedii*. <https://coollib.com/b/2-61987-artemiy-kivovich-troitskiy-rok-muzyka-v-sssr-opyt-populyarnoy-entsiklopedii/readp> (dostëp: 10.01.2023)<http://www.fedy-diary.ru/a-troickij-rok-muzyka-v-sssr-opyt-populyarnoj-ehnciklopedii-chast-pervaya/>. [Троицкий, А. 2021. *Рок-музыка в СССР: опыт популярной энциклопедии*. <https://coollib.com/b/261987-artemiy-kivovich-troitskiy-rok-muzyka-v-sssr-opyt-populyarnoy-entsiklopedii/readp>].
- Vežbickaâ, A. (2001). *Ponimanie kul'tur čerez posredstvo ključevyh slov*, Moskva. [Вежбицкая, А. 2001. *Понимание культур через посредство ключевых слов*. Перевод с англ. А. Шмелева. Москва].

WYKORZYSTANIE SZTUCZNEJ INTELIGENCJI W OCENIE PRAC PISEMNYCH: IDEA, STAN AKTUALNY, RYZYKA, PERSPEKTYWY

ADAM PIETRZYKOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-8353-757X

Abstrakt: Pisanie esejów odgrywa kluczową rolę w rozwoju kompetencji niezbędnych na różnych poziomach edukacji, zwłaszcza w naukach humanistycznych. Jednocześnie eseje stanowią nieodzowny element oceny dydaktycznej. Współczesne technologie przetwarzania języka naturalnego (NLP) napędzane sztuczną inteligencją (SI) oferują nauczycielom możliwość wsparcia, a nawet automatycznego oceniania prac pisemnych (Automated Essay Scoring). Ze względu na istotne implikacje pedagogiczne i społeczno-kulturowe, technologie te są dziś przedmiotem licznych analiz. W artykule przedstawiono kompleksowy przegląd technologii AES, obejmujący jej historię i pierwsze koncepcje, aktualny stan użycia, modele działania oraz kluczowe obszary krytyki. Ponadto nakreślone zostało humanistyczne podejście do włączania AES w praktykę pedagogiczną, które skupia się na optymalizacji korzyści płynących z jej wykorzystania oraz na ograniczaniu zagrożeń, jakie może ona stwarzać dla humanistycznych wartości pedagogiki.

Abstract: Writing essays plays a crucial role in developing essential competencies at various levels of education, especially in the humanities. At the same time, essays constitute an indispensable element of educational assessment. Modern Natural Language Processing (NLP) technologies powered by Artificial Intelligence (AI) offer teachers the opportunity for support and even automated grading of written assignments (Automated Essay Scoring). Due to significant pedagogical and socio-cultural implications, these technologies are the subject of numerous analyses today. The article provides a comprehensive overview of AES (Automated Essay Scoring) technologies, encompassing their history and initial concepts, current usage, operation models, and key areas of critique. Additionally, a humanistic approach to integrating AES into pedagogical practice is outlined, focusing on optimizing the benefits derived from its utilization and mitigating the threats it may pose to humanistic values of pedagogy.

Słowa kluczowe: sztuczna inteligencja, przetwarzanie języka naturalnego, automatyczna ocena esejów, AES, historia AES, krytyka AES, humanistyczne wartości pedagogiki, humanistyczne podejście wdrożeniowe

Key words: artificial intelligence, natural language processing, automated essay scoring, AES, history of AES, critique of AES, humanistic values of pedagogy, humanistic implementation approach

1. Wprowadzenie

Technologie przetwarzania języka naturalnego (*Natural Language Processing*) są dostępne w wielu obszarach życia społecznego od końca ubiegłego wieku. Jednak to osiągnięcia ostatnich lat, oparte na nowych metodach sztucznej inteligencji (AI), spowodowały prawdziwą eksplozję zainteresowania, zarówno wśród naukowców, jak i opinii publicznej. Bezplatne udostępnienie tzw. dużych modeli językowych (LLM), które wykorzystują głębokie sieci neuronowe i ogromne zbiory danych, takie jak ChatGPT, Bard czy StableLM, ożywiło nadzieje technoutopistów na świat wolny od przymusu pracy, a jednocześnie obudziło lęki technologicznych katastrofistów, którzy widzą w nich zagrożenie dla społecznego ładu i nadchodzący zmierzch ludzkości. Z jednej strony tę dualną optykę tłumaczą obecne w kulturze apokaliptyczne i utopijne wizje dotyczące roli techniki, które – jak wskazuje Odo Marquard – są efektem znacznego przyspieszenia rozwoju techniki względem zachowawczej i „powolnej” kultury (Marquard, 1994:90). Z drugiej, realna ocena wpływu, jaki technologie te wywierają na życie społeczne mierzona zmianami na rynku pracy, sposobie wykonywania określonych profesji i funkcjonowania całych obszarów życia społecznego. Nie bez powodu tego rodzaju technologie określa się mianem przełomowych innowacji (*disruptive technologies*) (zob. Christensen, 1997), co w dosłownym tłumaczeniu oznacza „technologie zakłócające” – w domyśle – istniejące praktyki społeczne i wzory kulturowe.

Edukacja jest jednym z obszarów, w których technologie NLP zyskują coraz większe znaczenie. Obecnie dyskusje wokół sztucznej inteligencji skupiają się na dużych modelach językowych, takich jak wspomniany ChatGPT, który uważany jest za „złoty standard” w generowaniu treści. Niemniej na uwagę zasługują również zastosowania sztucznej inteligencji, które znajdują się na przeciwnym biegunie, mianowicie systemów służących do ewaluacji i oceny wypowiedzi pisemnych. Tym bardziej, że pomimo ich niezwykle dynamicznego rozwoju w ostatniej dekadzie, są one niemal nieobecne w polskim dyskursie akademickim.

2. NLP w ewaluacji tekstu – historia i stan aktualny

Narzędzia przetwarzania języka naturalnego (NLP) służące do oceny i ewaluacji tekstu są obecne w edukacji już od końca lat 90. W literaturze przedmiotu można zauważyć ich podział na dwie kategorie: pierwsza obejmuje narzędzia do automatycznego oceniania, które określane są terminami takimi jak: Automated Essay Scoring (AES), Automated Essay Grading (AEG) oraz Automatic Short-Answer Scoring (ASAS) (zob. Bai i Stede, 2022; Woods et al., 2017). Drugą kategorią są narzędzia ewaluujące tekst występujące pod szyldem Automatic Essay Evaluation (AEE) i Automated Writing Evaluation (AWE). Narzędzia z pierwszej

kategorii mają na celu głównie dostarczanie dodatkowej oceny, szczególnie przydatnej w przypadku egzaminów krajowych, które zawierają wypowiedzi pisemne, takie jak krótkie i długie odpowiedzi na pytania testowe oraz eseje. Ponadto, narzędzia te są używane do zastąpienia człowieka w sytuacjach, gdy nauczyciel z założenia jest nieobecny, na przykład w masowej edukacji online. Natomiast narzędzia ewaluujące tekst, które oferują natychmiastową informację zwrotną, zostały stworzone w celu wspierania uczniów i studentów podczas tworzenia prac pisemnych oraz dostarczania nauczycielom dodatkowych metryk dotyczących ich jakości (Neslihan et al., 2020). Warto zauważyć, że rozwiązania AES i AEE stanowią często dwa moduły jednego systemu, co sprawia, że powyższy podział jest czysto teoretyczny.

Szczególnie obiecującym obszarem zastosowania rozwiązań AES i AEE jest edukacja online. Zwłaszcza w modelach asynchronicznych opartych o uczenie się we własny tempie (*self-paced*), w tym w masowych kursach typu MOOC (*Massive Open Online Courses*), które eliminują obecność nauczyciela w procesie kształcenia. Ponadto, są one wykorzystywane także w pełnowartościowym e-learningu akademickim m.in. do ewaluacji wypowiedzi na forum dyskusyjnym (Rutner i Scott, 2022).

Idea AES pojawiła się po raz pierwszy w latach 60. w pracach Ellisa Page'a, profesora psychologii edukacyjnej. Page, który podczas studiów pracował jako nauczyciel angielskiego dostrzegł, iż możliwości oferowane ze strony maszyn obliczeniowych i rodzącej się lingwistyki komputerowej mogą wesprzeć nauczyciela w żmudnym procesie sprawiania prac zaliczeniowych (Potts, 2005). Jednak dla Page'a zastosowanie komputera oznaczało coś więcej niż tylko odciążenie. To także większa zgodność oceny między nauczycielem, a modelowanym na nim komputerowym sędzią (Page, 1966). W efekcie miało to gwarantować bardziej obiektywny wynik i konsensus sprawdzających, co jest trudniejsze do uzyskania między dwójkiem oceniających nauczycieli. W swoich badaniach wykorzystywał ręcznie napisane eseje, które następnie przerabiał na karty perforowane i wprowadzał do jednej z pierwszych, maszyn obliczeniowych zajmujących kilka pomieszczeń. Program, który Page stworzył w 1966 analizował eseje pod kątem występowania określonych cech (*features*), które według założeń jego zespołu, oznaczać miały dobre pisanstwo. Była to m.in. ilość długich zdań oraz różnorodność językową, które wskazywać miały na szeroki zasób słów i umiejętność wyrażania złożonych koncepcji. W 1968, po dwóch latach badań, opublikował wyniki badań nad pierwszym programem komputerowy Project Essay Grade (PEG) służącym temu zadaniu (Page, 1968). PEG nie był nieefektywny z uwagi na ogromne zasoby jakich wymagał do działania, jednak dowodził, iż sama idea komputerowej analizy tekstu jest możliwa do przeprowadzenia, a ocena komputera i człowieka okazują się zbliżone. Dopiero w drugiej połowie lat 90. wzrost mocy obliczeniowe komputerów oraz rozwój metod nauczania maszynowego i algorytmiki przyniosły pierwsze komercyjne realizacje idei automatycznej oceny esejów (AES).

Jak się okazuje automatyczne rozwiązania oceniające wypowiedzi pisemne bynajmniej nie znajdują się na marginesie praktyki edukacyjnej. W Stanach Zjednoczonych są obecnie masowo wykorzystywane w obszarze edukacji podstawowej i średniej. W 2019 roku systemy AES obecne były w 21 stanach USA, z czego tylko w trzech prace były ponownie sprawdzane przez człowieka (Feathers, 2019). Zdecydowanie rzadziej, głównie w formie wspomagających asystentów, stosowane są w Niemczech, Chinach, Japonii i Meksyku (Bai i Stede, 2022).

Wśród dziesiątek systemów AES kilkanaście ma charakter komercyjny i jest wykorzystywana w praktyce. Jednym z nich jest oprogramowanie Intelligent Essay Assessor brytyjskiej firmy Pearsons. Do 2018 zdążyło ocenić aż 34 mln studenckich esejów w krajowych testach kwalifikacyjnych wysokiej rangi (Smith, 2018). Innym systemem wykorzystywanym na szeroką skalę w USA jest e-rater organizacji non-profit Educational Testing Service (ETS), która stosuje je w testach SAT, GRE i TOEFL. Także współczesna wersja Project Essay Grade (PEG), obecnie należąca do firmy Measurement Incorporated, jest wykorzystywana by rocznie ocenić blisko 10 mln prac uczniów i studentów w USA (Measurement Inc., n.d.). W przypadku masowej edukacji przez Internet powołana przez Harvard University i MIT platforma edX, oferuje narzędzie Discern, które ocenia prace tysięcy studentów zapisanych na darmowe kursy online (Markoff, 2013).

3. Modele i skuteczność działania systemów AES

Modus operandi systemów automatycznej oceny esejów opiera się na trzech filarach: 1) zbiorze cech tekstu (*features*), które podlegają pomiarowi, 2) zbiorze danych składających się z ocenionych przez człowieka wypowiedzi pisemnych służący do wytrenowania systemu, 3) technikach modelowania matematycznego (Ramesh i Sanampudi, 2022).

Pierwsze systemy AES i wzorowane na nich rozwiązania wprowadzały swą istotą inżynierię cech tekstu. Programy takie jak PEG Ellisa Page'a czy współczesny e-rater firmy ETS analizują tekst pod kątem wskazanych przez ekspertów cech, takich jak poprawność gramatyczna, długości zdań czy bogactwo leksykalne, uznając je za korelaty jakości pracy (Woods et. al., 2017). Analizowane przez programy cechy eksperckie umieścić można w trzech kategoriach: statystyczne, związane ze stylem oraz związane z treścią. Ramesh i Sanampudi (2022) opracowali listę cech w ramach wymienionych kategorii, które są stosowane w większości systemów AES (Tabela 1).

Poszukując wyższej skuteczności w prognozowaniu ocen wystawionych przez człowieka kolejne systemy wykorzystywały najnowsze rozwiązania algorytmiczne. Niezwykle skuteczne okazały się modele oparte o głębokie sieci neuronowe (*deep neural networks*) i uczenie głębokie (*deep learning*), które definiują własne, nisko poziomowe (*low-level*) syntaktyczne i semantyczne cechy tekstu (Ramesh i Sanampudi, 2022). Stosują one techniki modelowania wielowymiarowego

Statystyczne cechy tekstu	Cechy analizujące styl	Cechy analizujące treść
Długość eseju – liczby słów	Struktura zdań	Spójność między zdaniami w dokumencie
Długość eseju – liczby zdań	Części mowy	Nakładanie się (odpowiedzi i wzorca odpowiedzi)
Średnia długość zdania	Interpunkcja	Znaczenie informacji
Średnia długość wyrazu	Gramatyka	Semantyczna rola wyrazów
N-gram	Operatory logiczne	Poprawność
	Słownictwo	Spójność
		Zdania wyrażające kluczowe koncepcje

Tabela 1. Rodzaje cech wypowiedzi pisemnej analizowane przez programy AES w modelach eksperckich. Za Ramesh i Sanampudi (2022).

przez co odchodzą od podejścia, zgodnie z którym cechy modelu powinny naśladować ludzkie rozumowanie (Woods et. al, 2017). Skuteczne okazują się także modele wytrenowane wcześniej (*pre-trained*) jak np. BERT firmy Google i jego pochodne, zaś za najlepsze uważa się dziś modele hybrydowe łączące ekspercką inżynierię cech z głębokimi sieciami neuronowymi (Li et al., 2023).

Aby system AES mógł pełnić swoją rolę, a więc dostarczać oceny zbliżonej do oceny człowieka, konieczne jest uczenie go na dużym zbiorze danych. Według firmy Pearsons do wytrenowania systemu oceniającego jedno otwarte pytanie potrzebne jest co najmniej 2000 do 5000 sprawdzonych prac (Barshay, 2022). Współcześnie istnieje co najmniej kilkanaście anglojęzycznych zbiorów danych, z których korzysta się do trenowania modeli AES (Ramesh i Sanampudi, 2022). Najczęściej wykorzystywany jest zbiór danych anglojęzycznych udostępniony w 2012 roku przez platformę Kaggle, spółkę-córkę Google, w ramach konkursu Automatic Student Assessment Prize (ASAP). Ramesha i Sanampudi (2022) szacują, że dane ASAP są dziś wykorzystywane do uczenia 90% systemów działających w języku angielskim. Zbiór składa się zarówno z danych do trenowania systemów oceniające eseje (ASAP-AES), jak i krótkich odpowiedzi pisemnych (ASAP-SAS). W skład pierwszego wchodzi blisko 13 000 esejów o charakterze narracyjnym, argumentacyjnym oraz bazującym na źródłach, napisanych przez amerykańskich uczniów z klas 7-10 (Mathiasa i Bhattacharyi, 2020).

Ostatnim elementem jest modelowanie matematyczne. Systemy analizujące cechy statystyczne wykorzystują regresję liniową, zaś w przypadku cech związanych ze stylem czy treścią stosowane są modele sieci neuronowych lub utajona analiza semantyczna (*Latent Semantic Analysis*).

Próbując określić skuteczność oceny systemów AES należy zauważyć, że podobnie jak z każdą inną metodą oceniania muszą one odznaczać się trzema cechami: ważnością (*validity*), uczciwością (*fairness*) i wiarygodnością (*reliability*) (Chung et al., 2003). W przypadku systemu komputerowego kluczowa jest wiarygodność, która najczęściej oznacza zgodność oceny wystawionej przez system z tzw. prawdziwą oceną (*true score*), czyli uśrednioną oceną dwóch ludzi (*inter-rater agreement*). Do określenia zgodności stosuje się metody statystyczne, takie jak: ważona kappa, średni bezwzględny błąd procentowy oraz współczynnik korelacji Pearsona (Shehab et al., 2016). Dla systemów uznanych za wiarygodne, a tym samym skuteczne, przyjmuje się odsetek zgodności z człowiekiem na poziomie co najmniej 75% (Graham et al., 2012).

Dla badań nad skutecznością systemów AES w naśladowaniu oceny człowieka przełomowym momentem był rok 2012, gdy fundacja Hewlett zorganizowała konkurs Automated Student Assessment Prize (ASAP). W konkursie studenci z całego świata rywalizują z największymi komercyjnymi dostawcami rozwiązań AES o tytuł najbardziej skutecznego modelu AES i ASAS (UoA, 2012). Najlepsze systemy okazują się przewidywać nieco powyżej 80% ocen wystawionych przez człowieka (Paruchuri, 2013). Dziś eksperymentalne rozwiązania oparte o głębokie uczenie się i głębokie sieci neuronowe mogą być jeszcze skuteczniejsze osiągając zbieżność z człowiekiem na poziomie 95% (Nguyen i Dery, 2016).

4. Punkty sporne

Wysoka skuteczność współczesnych systemów AES nie oznacza, że są one pozbawione wad i problemów. Istnieje wiele punktów spornych dotyczących sposobu ich funkcjonowania. Krytyka dotyczy głównie tego, co w istocie owe systemy mierzą, czy są wiarygodne, czy potrafią przekazać wartościowy feedback oraz jak ogólnie oddziałują na edukację.

Pierwszy z obszarów krytyki dotyczy wiarygodności oceny systemu. W 2012 roku Mark Shermis przeprowadził badanie systemów AES na próbie 22 tys. krótkich esejów uczniów szkół podstawowych i średnich ocenianych niezależnie przez program komputerowy i przeszkolonych czytelników (Shermis, 2014). Badanie to wykazało brak istotnej statystycznie różnicy, co wywołało zarówno skrajnie entuzjastyczne jak i sceptyczne reakcje. Wśród sceptyków znalazł się Les Perelman, wykładowca pisarstwa i składu na MIT, który wskazał istotne błędy metodologiczne badania oraz ograniczenia podważające sens tworzenia rozwiązań automatyzujących ocenianie prac pisemnych (Perelman, 2013). Dowodził, że algorytmy nie oceniają jakości eseju pod kątem znaczenia i zgodności z faktami, co oznacza, że łatwo je zmanipulować. Dowiódł tego tworząc ze swoimi studentami generator esejów BABEL (Basic Automatic B.S. Essay Language), który był w stanie oszukać każdy komercyjny system AES tworząc nonsensowne i fikcyjne treści uzyskując przy tym najwyższe oceny.

Analiza Perelmana stała się postawą do zorganizowania petycji online, w której krytyczne stanowisko na temat wykorzystania systemów AES w kluczowych egzaminach i testach końcowych wyraziło ponad 4000 nauczycieli i wykładowców akademickich, w tym Noam Chomsky. Apel środowiska nie wpłynął jednak w żaden sposób na decydentów w USA. W 2020 roku Perelman ponownie przeanalizował powszechnie wykorzystywany w USA system e-rater dowodząc, iż nadal nie rozpoznaje on nonsensownych zdań i zwrotów, co powinno dyskwalifikować go z użycia w egzaminach pisemnych wysokiej rangi (Perelman, 2020).

Także sposób uczenia się systemów AES, a więc trenowania ich na zbiorze esejów i skojarzonych z nimi ocen, budzi kontrowersje. Badania algorytmów uczących się dowodzą, iż system wytrenowany na zbiorze ocenionych przez konkretnego człowieka prac przejmuje również jego uprzedzenia (Amorim et al., 2018). Dotyczą one najczęściej grup społecznych oraz płci, co okazuje się mieć odzwierciedlenie w wystawionych ocenach. Co więcej, jak zauważa Emily Bender, systemy uczące się maszynowo wzmacniają ów efekt (Feathers, 2019). Widać to na przykładzie narzędzia e-rater firmy ETS wykorzystywanego m.in. w egzaminach wstępnych na amerykańskie uczelnie (GRE) oraz do sprawdzania kompetencji językowych (TOEFL). Badania ETS wykazały, że w porównaniu z człowiekiem narzędzia te faworyzują osoby z Chin, zaś dyskryminują Afroamerykanów, osoby pochodzenia arabskiego oraz Latynosów (Feathers, 2019). Obiektywność systemu okazuje się zatem zależna od obiektywności osoby, na której jest on modelowany. Oznacza to, że doskonała maszyna oceniająca, która byłaby wolna od jakichkolwiek uprzedzeń nie jest możliwa. Powyższy fakt budzi nieuchronnie wątpliwości natury etycznej, zwłaszcza w przypadku stosowania tego rodzaju rozwiązań do egzaminów kwalifikacyjnych, w których uczestniczą osoby z różnych warstw społecznych i kultur.

Niedoskonałość modeli dotyczy także kwestii języka w jakim system jest trenowany. Nieliczna literatura sugeruje, że w różnych językach zgodność systemu z oceną wystawioną przez człowieka oraz jego wiarygodność rozumiana jako rozpoznawanie fikcyjnych i nonsensownych treści, może być różna. W jednym z badań nad systemami AES operującymi w języku niemieckim próbowano przewidzieć zarówno ocenę końcową, jak i punktację cząstkową studenckich esejów (Horbach et al., 2017). Niestety zastosowane przez badaczy dwa różne podejścia, model sieci neuronowych oraz nadzorowany model nauczania maszynowego oparty o cechy, okazały się znacznie mniej skuteczne od przewidywań. Autorzy badania przypisali uzyskany wynik zarówno złożoności języka niemieckiego, jak i wysokiemu poziomowi umiejętności pisania wykazanemu w esejach.

Nie rozumiejąc treści wypowiedzi pisemnej systemu AES nie mogą zaoferować tego, co każdy student może otrzymać od swojego wykładowcy – precyzyjnego feedbacku na temat pracy (Ke i Ng, 2019). Należy zauważyć, że ten aspekt systemów AES będzie się różnił się w zależności od sposobu działania jego modelu. Modele oparte o cechy wskazane przez ekspertów, określane jako „białe skrzynki” (*white-box*) ze względu na pełną wiedzę o tym jak działają, oferują informacje

zwrotną na temat statystycznych, syntaktycznych czy leksykalnych walorów pracy. W przypadku bardziej skutecznych modeli opartych o głębokie sieci neuronowe oraz modele wytrenowane wcześniej (*pre-trained*) mamy do czynienia z „czarnymi skrzynkami” (*black-box*). Oznacza to, że nie można dokładnie ustalić sposobu działania systemu, a zatem nie ma możliwości uzyskania jakiegokolwiek informacji zwrotnej o składowych oceny. Według niektórych krytyków ta sytuacja może powodować spadek motywacji do pisania, zwłaszcza wśród studentów, których prace będą oceniane przez drugi typ systemów (Dikli i Semire, 2006).

Wreszcie zapytać należy o nauczyciela, którego aktywność zawodowa podlegać będzie zmianom wywołanym przez omawiane technologie. W przypadku krótkich wypowiedzi w testach o charakterze odtwórczym systemy AES niewątpliwie pozwalają oszczędzić czas, który może być spożytkowany na inne, bardziej wartościowe zadania. Poważne wątpliwości dotyczą sytuacji, gdy system AES miałby zastąpić nauczyciela w ocenie twórczych prac, zwłaszcza własnego ucznia czy studenta. To właśnie w eseju nauczyciel sprawdza postępy swojego podopiecznego, ale także poznaje jego osobowość w sposób niedostępny na zajęciach grupowych. Pisanie jako forma aktywności jest bowiem osadzona w intymności. Udziela czytelnikowi dostęp do części swojego prywatnego świata. Dlatego dla nauczyciela esej jest narzędziem budowania relacji z uczniem, co pięknie pokazał np. nagrodzony Oscarami film Darrena Aronofskiego *The Whale*. Aktualnie obawa o eliminację tego aspektu edukacji jest znikoma i dotyczy wyłącznie modeli akademickiej edukacji online, które realizowane są w neoliberalnym paradygmacie technologicznym (MOOC). Zorientowanie na skalowalność i redukcje kosztocłonności chętnie korzystają bowiem z wszelkich technologii automatyzujących.

5. Perspektywy

Przeprowadzona analiza przybliżyła różne konteksty technologii automatycznego oceniania wypowiedzi pisemnych ukazując zarówno przestrzeń szans, jak i ryzyka. Jakie perspektywy rysują się zatem dla technologii AES? W opinii Ananta Agarwala, CEO platformy edX i profesor MIT, rozwój systemów tego typu jest nieuchronny, gdyż oferują one nie tylko oszczędność czasu nauczyciela, ale także natychmiastową informację zwrotną, która ma szczególne znaczenie w kształceniu online (Markoff, 2013). Powyższa opinia wydaje się nie dostrzegać zarysowanych wcześniej problemów związanych z AES. Wyrażona jest bowiem z punktu sektora EdTech, generującego miliardowe zyski każdego roku i lobbującego w USA za bardziej odważnymi wdrożeniami systemów SI w edukacji. Trudno uznać ją za obiektywną i mającą na uwadze przede wszystkim dobro edukacji. Dlatego warto uzupełnić ją o inne perspektywy.

Dla utalentowanego inżyniera, laureata konkursu studenckiego ASAP Vikasa Paruchuri, nauczyciele powinni być zaznajomieni z systemami AES, żeby

wiedzieć jak najlepiej je wykorzystać, ale też czy w ogóle to robić (Vikas, 2013). W jego opinii, o tym czy należy je stosować w konkretnej sytuacji, np. w przypadku otwartych pytań w teście czy też by ocenić szkic pracy zaliczeniowej, powinni decydować samodzielnie kierując się potencjalną korzyścią jaką odniesie student.

Widoczne powyżej upodmiotowienie nauczycieli w procesie społecznej recepcji technologii AES kontrastuje z idealistyczną i atehniczną optyką Erica Thomasa, wykładowcy dziennikarstwa na University of Kansas. Thomas (2023) uważa, że nauczyciele i instytucje powinny oprzeć się pokusie efektywności oferowanej przez technikę. Zamiast tego proponuje ukazać studentom wartość uczenia się przez trudne, a często pełne pokory próby napisania czegoś znaczącego, jednocześnie w pełni angażując się w ten proces.

Wyważoną i zorientowaną pedagogicznie postawę w aspekcie wykorzystania technologii AES w edukacji reprezentuje z kolei australijskie środowisko edukacyjne. W 2018 roku National Education Council, m.in. na podstawie raportów sporządzonych przez Lesa Perelmana, uchyliła plany Ministra Edukacji, które zakładały wprowadzenie systemu AES w krajowych egzaminach oceny kompetencji (NAPLAN) (Kozioł et al., 2018). W 2022 roku rozpoczęto kolejne podejście do wdrożenia AES w australijskim systemie szkolnictwa uzależniając je tym razem od wyników przeprowadzonych badań. Biała księga opracowana przez naukowców z University of Sidney sugeruje, iż AES może być wartościowe zarówno dla uczniów jak i nauczycieli pod warunkiem spełnienia określonych warunków (Gulson et al., 2022), w tym:

- Ustanowienia jednolitych, etycznych wytycznych dla szkół kupujących systemy AES od komercyjnych firm Edtech,
- Stworzenia wytycznych dotyczących najlepszych praktyk w zakresie wykorzystania sztucznej inteligencji w szkołach,
- Powołania niezależnego organu doradczego ds. oceny na dużą skalę,
- Ustanowienia ramy teoretycznej dla analizy ryzyka, za pomocą której klasyfikowane będą potencjalne szkody wynikające z przyjęcia AES w konkretnych kontekstach oceniania i działania szkoły,
- Wyciągania wniosków z wdrożeń AES na dużą skalę w USA i innych regionach, uwzględniając implikacje etyczne, prawne i finansowe oraz wpływ na proces decyzyjny w szkołach, uczelniach i regionach,
- Przed wdrożeniem wykorzystanie wiedzy interesariuszy z wielu lokalizacji i poziomów podejmowania decyzji, w tym nauczycieli,
- Niestosowania AES w testach krajowych wysokiej rangi, których wyniki mają istotne znaczenie dla poszczególnych osób lub szkoły.

Troska o dobro edukacji i zachowanie humanistycznych wartości pedagogiki, która przebija przez powyższe rekomendacje, wydaje się kierunkiem godnym naśladowania. Współbrzmi z tym, co John Naisbitt zawarł w prostej frazie

„high tech, high touch”, a więc by rozwojowi techniki towarzyszyło większe wyczulenie na kwestie wartości, tak by „wspierać technologie, które zachowują nasze człowieczeństwo i odrzucać te, które je podważają” (Naisbitt, 1999:26). Jeśli zatem systemy AES nie będą nigdy w stanie dostrzec iskry geniuszu, autentyczności czy prawdy stojącej za autorem dobrego eseju, przy okazji rozwijając relacje międzyludzkie, to w czym tak naprawdę ważnym mogą nam pomóc? Z pewnością istnieją mniej znaczące i pracochłonne obszary edukacji, które odniosą z pewnością pewną korzyść. Jednak zbyt szerokie ich użycie, do czego zmierza obecnie system ewaluacji w USA, doprowadzić może do edukacyjnej dystopii: edukacji bez oceniającego i ocenianego, opartej wyłącznie na interakcji systemów sztucznej inteligencji, które w imieniu każdej ze stron będą tworzyć i sprawdzać prace.

Bibliografia

- Amorim, E., Cançado, M., Veloso, A. (2018). „Automated essay scoring in the presence of biased ratings”. W: *Proceedings of the 2018 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*, Vol. 1, 229-237. New Orleans: Association for Computational Linguistics.
- Bai, X., Stede, M. (2022). „A survey of current machine learning approaches to student free-text evaluation for intelligent tutoring”. *International Journal of Artificial Intelligence in Education* 28, 1–39. <https://doi.org/10.1007/s40593-022-00323-0>.
- Barshay, J. (2022). *PROOF POINTS: A smarter robo-grader. The Hechinger report*, <https://hechingerreport.org/proof-points-a-smarter-robo-grader>.
- Christensen, C.M. (1997). *The innovator's dilemma: how new technologies cause great firms to fail*. Harvard Business School Press.
- Chung, G.K.W.K., Baker, E.L. (2003). „Issues in the reliability and validity of automated scoring of constructed responses”. W: M.D. Shermis & J. Burstein (red.), *Automated essay scoring: A cross-disciplinary perspective*. 23–40. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Dikli, S. (2006). „An overview of automated scoring of essays”. *Journal of Technology, Learning, and Assessment*, 5(1), 1-36.
- Feathers, T. (2019). „Flawed Algorithms Are Grading Millions of Students' Essays”. *Vice*, <https://www.vice.com/en/article/pa7dj9/flawed-algorithms-are-grading-millions-of-students-essays>.
- Graham, M., Milanowski, A., Miller, J. (2012). „Measuring and promoting inter-rater agreement of teacher and principal performance ratings”. *The Center for Educator Compensation and Reform*, 1-37.
- Gulson, K., Thompson, G., Swist, T., Kitto, K., Rutkowski, L., Rutkowski, D., Hogan, A., Zhang, V., Knight, S. (2022). *Automated essay scoring in Australian schools: key issues and recommendations. White Paper*. University of Sydney, Australia.
- Horbach, A., Ding, Y., Zesch, T. (2017). „The influence of spelling errors on content scoring performance”. W: *Proceedings of the 4th workshop on natural language processing techniques for educational applications*, 45–53. Taipei: Asian Federation of Natural Language Processing.
- Ke, Z., Ng, V. (2019). „Automated essay scoring: a survey of the state of the art”. *Proceedings of the Twenty-Eighth International Joint Conference on Artificial Intelligence Survey track*. 6300-6308, <https://doi.org/10.24963/ijcai.2019/879>.

- Kolowich, S. (2012). „A win for the Robo-Readers”, *Inside Higher Ed*, <https://www.insidehighered.com/news/2012/04/13/large-study-shows-little-difference-between-human-and-robot-essay-graders>.
- Koziol, M., Singhal, P., Cook, H. (2018). „Computer says no: governments scrap plan for ‘robot marking’ of NAPLAN essays”. *The Sydney Morning Herald*, <https://www.smh.com.au/politics/federal/computer-says-no-governments-scrap-plan-for-robot-marking-of-naplan-essays-20180129-h0py6v.html>.
- Li, F, Xi, X, Cui, Z, Li, D, Zeng, W. (2023). „Automatic essay scoring method based on multi-scale features”. *Applied Sciences* 13(11), 6775. <https://doi.org/10.3390/app13116775>.
- Markoff, J. (2013). „Essay-grading software offers professors a break”. *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2013/04/05/science/new-test-for-computers-grading-essays-at-college-level.html?pagewanted=all&_r=0.
- Marquard, O. (1994). *Apologia przypadkowości*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Measurement Inc. (n.d.). Pobrane z <https://www.measurementinc.com/services#scoring-services>.
- Naisbitt, J., Naisbitt, M., Philips, D. (1999). *High tech high touch*. New York: Broadway Books.
- Nguyen, H., Dery, L. (2016). „Neural networks for automated essay grading”. *Report for CS224d: Deep Learning for Natural Language Processing*. <https://cs224d.stanford.edu/reports/huyenn.pdf>.
- Page, E.B. (1966). „The imminence of... grading essays by computer”. *The Phi Delta Kappan* 47(5), 238-243.
- Page, E.B. (1968). „The use of the computer in analyzing student essays”. *International Review of Education* 14(3), 253-263.
- V. Paruchuri (2013). *On the automated scoring of essays and the lessons learned along the way*, <https://www.vikas.sh/post/on-the-automated-scoring-of-essays>.
- Perelman, L.C. (2013). „Critique of Mark D. Shermis & Ben Hamner. Contrasting state-of-the-art automated scoring of essays: analysis”. *The Journal of Writing Assessment* 6(1).
- Perelman, L.C. (2020). „The BABEL Generator and E-Rater: 21st Century Writing Constructs and Automated Essay Scoring (AES)”. *Journal of Writing Assessment* 13(1).
- Potts, M. (2005). „Ellis Page, 81, a developer of computerized grading, dies”. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2005/05/23/us/ellis-page-81-a-developer-of-computerized-grading-dies.html>.
- Shermis, M.D. (2014). „State-of-the-art automated essay scoring: competition, results, and future directions from a United States demonstration”. *Assessing Writing* 20, 53-76. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2013.04.001>.
- Mathias, S., & Bhattacharyya, P. (2020). „Can neural networks automatically score essay traits? W: *Proceedings of the Fifteenth Workshop on Innovative Use of NLP for Building Educational Applications*. 85–91. Seattle: Association for Computational Linguistics.
- Ramesh, D., Sanampudi, S.K. (2022). „An automated essay scoring systems: a systematic literature review”. *Artificial Intelligence Review* 55, 2495–2527. <https://doi.org/10.1007/s10462-021-10068-2>.
- Rutner, S.M., Scott, R.A. (2022). „Use of artificial intelligence to grade student discussion boards: an exploratory study”. *Information Systems Education Journal* 20(4), 4-18.
- Shehab, A., Elhoseny, M., Hassanien, A.E. (2016). „A hybrid scheme for automated essay grading based on LVQ and NLP techniques. W: *12th International Computer Engineering Conference (ICENCO)*. Kair, 65-70.
- Smith, T. (2018). „More states opting to ‘Robo-Grade’ student essays by computer”. *National Public Radio*, <https://www.npr.org/2018/06/30/624373367/more-states-opting-to-robo-grade-student-essays-by-computer?t=1603620181809>.

- Süzen, N., Gorban, A.N., Levesley, J., & Mirkes, E.M. (2020). „Automatic short answer grading and feedback using text mining methods”. *Procedia Computer Science* 169, 726-743. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.02.171>.
- Taghipour, K., & H.T. Ng (2016). „A neural approach to automated essay scoring. W: *Proceedings of the 2016 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* 1882–1891.
- Thomas, E. (2023). „Grading can overwhelm teachers as the semester ends. Does AI present a better way?”. *Kansas Reflector*, <https://kansasreflector.com/2023/04/14/grading-can-overwhelm-teachers-as-the-semester-ends-does-ai-present-a-better-way>.
- UoA. (2012). *Man and Machine: better writers, better grades*. <https://cacm.acm.org/news/148670-man-and-machine-better-writers-better-grades>.
- Woods, B., Adamson, D., Miel, S., & Mayfield, E. (2017). „Formative essay feedback using predictive scoring models”. W: *Proceedings of the 23rd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*. <https://doi.org/10.1145/3097983.3098160>.

NOTY O AUTORACH

- Kamil Iwaniak** magister, germanista, językoznawca, doktorant (opiekun naukowy: prof. UŚ. dr hab. Iwona Wowro), Instytut Językoznawstwa, Wydział Humanistyczny UŚ
kamil.iwaniak@us.edu.pl
- Natalia Królikiewicz** doktor nauk humanistycznych, rusycystka, literaturoznawca, adiunkt w Zakładzie Komparatystyki Literacko-Kulturowej, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich, Wydział Neofilologii UAM
natasza@amu.edu.pl
- Joanna Ozimska** doktor nauk humanistycznych, italianistka, językoznawca, adiunkt w Zakładzie Italianistyki, Wydział Filologiczny UŁ
joanna.ozimska@uni.lodz.pl
- Adam Pietrzykowski** magister, filozof, kulturoznawca, informatyk, pedagog medialny, doktorant (opiekun naukowy: dr hab. Andrzej Kocikowski), Wydział Nauk Społecznych UAM.
apiet@amu.edu.pl
- Joanna Puppel** profesor uczelni, doktor habilitowana, anglistka, językoznawca, kierownik Zakładu Ekolingwistyki i Komunikologii, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich, Wydział Neofilologii UAM
jpuppel@amu.edu.pl
- Stanisław Puppel** profesor zwyczajny, doktor habilitowany, anglista, językoznawca, emerytowany profesor-senior UAM, były kierownik Katedry Ekokomunikacji UAM, Wydział Neofilologii UAM
spuppel@gmail.com
- Barbara Skowronek** profesor zwyczajny, doktor habilitowana, germanistka, językoznawca, emerytowana profesor UAM, Wydział Neofilologii UAM
barbaras@amu.edu.pl

Marta E. Strukowska

doktor nauk humanistycznych, anglistka, językoznawca,
wykładowca Centrum Języków i Komunikacji Politechniki
Poznańskiej

marta.strukowska@put.poznan.p